

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ÇOCUK
ÇALIŞTIRILMASI VE MÜCADELE STRATEJİLERİ**

Gülören TUNCA

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Hasan Ejder TEMİZ

2009

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk Çalıştırılması ve Mücadele Stratejileri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

06/08/2009

Gülören TUNCA

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Gülören Tunca
Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Tez Konusu : Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk Çalıştırılması ve Mücadele Stratejileri
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	<input type="radio"/>	OY BİRLİĞİ	<input type="radio"/>
DÜZELTİLMESİNE	<input type="radio"/>	OY ÇOKLUĞU	<input type="radio"/>
REDDİNE	<input type="radio"/>	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

- * Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

	Evet
Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	<input type="radio"/>
Tez mevcut hali ile basılabilir.	<input type="radio"/>
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	<input type="radio"/>
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	<input type="radio"/>

JÜRİ ÜYELERİ İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk Çalıştırılması ve Mücadele Stratejileri

Gülören TUNCA

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı

Günümüzde Dünya’da milyonlarca çocuk çeşitli gerekçelerle çalıştırılmaktadır. Ancak, bir toplumun gelişebilmesi, ancak o toplumdaki çocukların eğitim alarak yetişmelerine bağlıdır. Çocuklar çalıştırılarak ve eğitim gibi birçok etkinlikten uzaklaştırılarak, hem kendi gelişimleri hem de buldukları toplumun gelişimi olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu anlamda çocukların çalıştırılması ulusal ve uluslararası düzenlemelere konu olan ve mücadele stratejileriyle çözümlenmesi istenilen bir sorundur.

Dünya’da çocuklar tehlikeli işler de dahil olmak üzere her türlü işlerde çalıştırılmaktadır. Küresel ölçekte bakıldığında özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan bu sorunun farklı boyutlarda birçok nedeni bulunmaktadır. Bu bağlamda, çocukların çalıştırılmasının temel nedenlerine bakıldığında; işgücü piyasasındaki yapısal değişimler, gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik nedenlerin yanında; geleneksel yapı, nüfus artışı, göç ve eğitim gibi sosyal nedenler ve oluşturulan yapısal uyum politikaları, esneklik ve beraberinde getirdiği kuralsızlaşma gibi siyasal nedenler sayılabilmektedir. Buna göre, küreselleşmenin bir sonucu olan bu esnek, kuralsız ve eğreti yapılanma, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu beraberinde getirdiği gibi çocuk çalıştırılması sorununu arttırıcı bir özellik taşımaktadır.

Dünya’da çalıştırılan çocuklar temelde aile gelirine katkı sağlamak amacıyla işgücü piyasasına itilmekte, ancak kısa vadede aile açısından olumlu olarak görülen bu durum, uzun vadede aksine çok daha büyük sorunlara yol açmaktadır. Küçük yaşta çalıştırılmaya başlayan ve eğitim hakkı elinden alınıp vasıflı olarak yetişemeyen çocuk, ileriki yaşamında da eğitimsiz olmasının sonucunu görmekte, işsizlik olgusu ile karşılaşmaktadır. Bunun sonucunda da yoksul duruma düşen birey, tekrar kendi çocuğunu çalıştırma yoluna giderek bu kısır döngüden çıkamamaktadır. Bu anlamda, bir toplumun gelişebilmesi de ancak eğitilmiş olarak yetişen çocukların varlığından geçmektedir.

Çocuklar, çalıştırıldıkları süreçte her türlü istismarla karşılaşmaktadır ki bu durum onların fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak, çocukların iyi bir geleceğe sahip olması için Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) bu sorunla mücadele etmektedir. Bu anlamda sorun ile mücadele kapsamında stratejilerin oluşturulması, toplumsal bağlamda bilincin artırılması, kurumsal yapıların güçlendirilmesi ya da yenilerinin oluşturulması önem taşımaktadır. Ayrıca verilecek olan ekonomik destek, eğitim, rehabilitasyon, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri de çocukların çalıştırılmaması konusunda etkili yöntemlerdir. Toplumun olduğu kadar ve sosyal tarafların da katılımının sağlanması ve bu konunun hukuki düzenlemeler bağlamında desteklenmesi de, sorun ile mücadelede etkinliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: 1) Çocuk Çalıştırılması, 2) Yoksulluk,
3) Mücadele Stratejileri

ABSTRACT
The Master Thesis
Child Labour and Struggle Strategies in Developing Countries
Gülören TUNCA

Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Labour Economics and Industrial Relations
Labour Economics and Industrial Relations Programme

Today millions of children are forced to work in the world. However, the development of a society depends on the education of children in that society. Both children's self development and the their societies development are negatively affected when they are forced to work and when they do not get necessary education. Child labour is a national and international issue and needs to be solved by struggle strategies.

Children are work in many different areas some of wich are dangerous. When we look at the problem globally, there are many reasons of that problem which mostly occurs in developing and underdeveloped countries. The main reasons for child labour are besides economical reasons such as structural changes in the market, inequality in income distribution, unemployment and poverty, the social reasons such as traditional structure, population rise, migration and education and political reasons such as structural adaptation policies, flexibility and deregulation. According to that, this flexible, irregular and crooked structure, resulting from globalisation increases child labour problem as well as poverty in underdeveloped and developing countries.

Children are pushed to the manpower market basicly to contrubute to the family income. But, even this is something positive for the family in short term, in the long term it causes big problems. The child who starts to work at an early age and can not get a proper education faces with unempolyment later. As

a result of this, he suffers from poverty and he forces his own child to work so, he can not get rid of that vicious circle. For the development of a society, the education of children is essential. Children experience many different kinds of abuse while working and this affects them physically, mentally and morally.

International Labour Organization (ILO) has been fighting with this problem for children to have a better future. To form strategies, to raise consciousness, to strengthen institutional structures or to form new ones is important. Apart from that economical support education, rehabilitation, social security and health services are also effective methods. To provide the contribution of social sides as well as the society and legal support shows the efficiency of struggling with the problem.

Key Words: 1) Child Labour, 2) Poverty,
3) Struggle Strategies

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xii
TABLO LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİL LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR

I. ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASI KAVRAMI.....	3
A. Tanım.....	4
B. Unsurları.....	9
1. Asgari Yaş Sınırı.....	9
2. Ekonomik Bir Faaliyette Bulunmak.....	15
3. Meşrulaştırma.....	17
II. ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ.....	20
A. Endüstri Devrimi Öncesi.....	20
B. Endüstri Devrimi Sonrası.....	21
C. Türkiye’de Çocuk Çalıştırılması.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ NEDENLERİ

I. EKONOMİK NEDENLER.....	25
A. İşgücü Piyasasındaki Yapısal Değişim.....	26
B. Gelir Dağılımı.....	30
C. İşsizlik.....	35
D. Yoksulluk.....	37
II. SOSYAL NEDENLER.....	40
A. Geleneksel Yapı.....	40
B. Nüfus Artışı.....	43
C. Göç.....	44
D. Eğitim.....	47
III. SİYASAL NEDENLER.....	52
A. Yapısal Uyum Politikaları.....	52
B. Esneklik.....	57
C. Kuralsızlaştırma.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ TÜRLERİ, EN KÖTÜ BİÇİMLERİ, GÜNÜMÜZDEKİ BOYUTLARI VE SONUÇLARI

I. ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ TÜRLERİ.....	65
A. Çıraklık.....	65
B. Ücretsiz Aile Çalışanı.....	69
C. Ücret Karşılığı Çalışma.....	72
II. ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ EN KÖTÜ BİÇİMLERİ.....	73

A. Sokakta Çalıştırılma.....	74
B. Çocuk Askerler.....	78
C. Ev İşlerinde Çalıştırılma.....	82
D. Köle Olarak ve Zorla Çalıştırılma.....	84
E. Ticari Amaçlarla Cinsel Anlamda Çalıştırılma.....	87
F. Tehlikeli ve Zararlı İşlerde Çalıştırılma.....	89
III. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASI VE BOYUTLARI.....	91
IV. ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ SONUÇLAR.....	99
A. Çocukların Sağlığı.....	100
B. Çocukların İstismarı.....	106
C. Çocukların Eğitimi.....	111
D. Çocukların Yoksulluğu ve Yoksunluğu.....	113
E. İşsizlik.....	116
F. Dışlanma.....	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASI İLE MÜCADELE STRATEJİLERİ

I. ULUSLAR ARASI ANLAMDA YASAL DÜZENLEMELER.....	124
A. Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri.....	124
B. Avrupa Konseyi Düzenlemeleri.....	125
C. Avrupa Birliği Düzenlemeleri.....	127
D. Uluslararası Çalışma Örgütü Düzenlemeleri.....	128
II. ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN SONA ERDİRİLMESİ ULUSLARARASI PROGRAMI (IPEC).....	129
A. IPEC'in Amacı.....	131

B. IPEC Hedef Kitlesi.....	133
C. IPEC Stratejisi.....	134
D. Çocuk Çalıştırılmasını Önlemeye Yönelik Faaliyetler.....	136
1. Uluslar arası Bağlamda Politika ve Stratejinin Oluşturulması....	136
2. Toplumsal Anlamdaki Bilincin ve Duyarlılığın Artırılması.....	137
3. Kurumsal Yapıların Güçlendirilmesi ve Yenilerinin Oluşturulması.....	139
4. Ekonomik Destek ve Eğitim.....	140
5. Rahabilitasyon.....	145
6. Sosyal Güvenlik ve Sağlık.....	147
7. Sosyal Tarafların ve Toplumun Katılımının Sağlanması.....	149
8. Hukuki Düzenlemeler ve Mevzuatın Etkin Kullanılması.....	155
SONUÇ.....	158
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	161
YARARLANILAN DİĞER KAYNAKLAR.....	181

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AIDS	Acquired Immune Deficiency Syndrome
Bknz.	Bakınız
BLCC	Bunyard Topluluk Okuma-Yazma Konseyi
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
CONTAG	Tarım İşçileri Ulusal Konfederasyonu
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DiE	Devlet İstatistik Enstitüsü
Edt.	Editör
HIV	Human Immunodeficiency Virus
ILO	International Labour Organization
IPEC	International Programme on the Elimination of Child Labour
KAMU-İŞ	Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası
KAMU-SEN	Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu
MESS	Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
s.	Sayfa
Sa:	Sayı
SACCS	Güney Asya Çocuk Köleliği Komisyon
SCREAM	Supporting Children's Rights through Education, the Arts and the Media
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TECC	Halı Dokuyan Çocukların Eğitimi ve Yetiştirilmesi
TES-İŞ	Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜHİS	Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası
TÜİK	Türkiye İstatistik Enstitüsü
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

UÇÖ Uluslararası Çalışma Örgütü
UNDP Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNICEF The United Nations Children's Fund
Vol. Volume

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Çeşitli Uluslararası Sözleşmelere Göre Çocuk İşgücü Yaş Kısıtlamaları	12
Tablo 2: Seçilmiş 7 Ülkede Yasal Olarak Belirlenmiş Ulusal Yaş Sınırları	13
Tablo 3: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Gelir Dağılımı	33
Tablo 4: Seçilmiş OECD Ülkesi Olmayan Ülkelerde İstihdama ve Zorunlu Eğitime Kabul İçin Asgari Yaş	93
Tablo 5: Bölgeye ve Cinsiyete Göre Ekonomik Olarak Aktif Çocuklar	94
Tablo 6: 5-14 Yaş Grubundaki Ekonomik Alanda Aktif Çocukların Bölgesel Dağılımı	95
Tablo 7: Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Çocuk İşgücü	96
Tablo 8: Çocuk Çalıştırılmasının Koşulsuz En Kötü Biçimleri	97
Tablo 9: Bölgelere Göre Çocuk Çalıştırılmasının Koşulsuz En Kötü Biçimleri	97
Tablo 10: Küresel Bağlamda Çalışan Çocuklar İle İlgili Tahminler	98

ŒEKİL LİSTESİ

Œekil 1: Yaş, Standart Gelişim Dönemleri ve Sosyal Yaşam Olayları
Arasındaki Bağlantılar

s. 6

GİRİŞ

Çocukların çalıştırılması sorunu, tarihin her döneminde kendini göstermektedir. Bu durum az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere küresel bir sorun haline dönüşmüştür. Bu sorun, ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlere dayansa da özellikle yoksulluk olgusu, çocukların çalıştırılması konusunda belirleyici olmaktadır. Ekonomik temelli bu olgu sosyal ve siyasal nedenlerin de etkisiyle, önlenmekte güçlük çekilen bir sorun halindedir. Günümüzde küreselleşme olgusunun da beraberinde getirdiği yeni oluşumlar sonucu esnek bir yapının oluşması, eşitsizliklerin artması, eğreti ve kuralsız bir yapıyı meydana getirmekle birlikte küresel ölçekte özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yoksulluğa neden olmaktadır. Bu durumda aileler ekonomik yönden gelir sağlamak adına çocuklarını işin niteliği ne olursa olsun çalışma yaşamına iterek, onların geleceğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2004 verilerine göre Dünya'da 5-17 yaş grubundaki 317 milyon çocuk, ekonomik anlamda aktif olmakla beraber 126 milyon çocuk da en kötü biçimlerde çalışmaktadır. Çoğu tehlikeli işlerde çalışmakla beraber büyük bir kısmı da en kötü biçimlerde çalıştırılmaktadır.

Çocukların çalıştırılması ile mücadele anlamında UÇÖ küresel ölçekte çeşitli uygulamaları yerleştirmeye çalışmaktadır. Bu konuya ilişkin hazırlanan UÇÖ 182 sayılı En Kötü Biçimde Çocuk Çalıştırılmasını Önlemeye sözleşme ile çocukların çalıştırıldıkları en kötü biçimler açıklanmıştır. Ayrıca, UÇÖ'nün 138 sayılı İstihdama Kabul İçin Asgari Yaş Sınırı ile ilgili sözleşme ile de çalıştırılabilmeye yönelik yaşlar ortaya konulmuştur. UÇÖ Çocuk Çalıştırılmasının Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı'na da (IPEC) da çocukların çalıştırılması ile mücadele konusu ele alınarak çalışmalar yapılmaktadır.

Bu bağlamda, tezin ilk bölümünde çocuk çalıştırılması kavramı, unsurları ve çocukların çalıştırılmasının tarihsel gelişim süreci ele alınmaktadır.

İkinci bölümde ise, çocuk çalıştırılmasının nedenleri değerlendirilmekte, bu bağlamda çocukların çalıştırılmasının ekonomik, sosyal ve siyasal nedenleri ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, çocuk çalıştırılmasının türleri, en kötü biçimleri, günümüzdeki boyutları ve sonuçları değerlendirilerek, çocuk çalıştırılmasının boyutları irdelenmektedir.

Son bölümde ise, gelişmekte olan ülkelerde çocuk çalıştırılması ile mücadele anlamında oluşturulan stratejiler ele alınarak BM, AK ve AB ve UÇÖ düzenlemelerine yer verilmektedir. UÇÖ'nün hazırladığı Çocuk Çalıştırılmasının Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC) da ayrıntılı olarak ele alınarak, sorun ile mücadele kapsamında izlenen yollar açıklanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR

I. ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASI KAVRAMI

Çocuk çalıştırılması, ulusal ve uluslararası anlamda öncelik verilmesi gereken ve bu anlamda çözümlenmesi beklenen önemli bir sorundur¹. Günümüzde küresel ölçekte Dünya’da milyonlarca çocuk çalışan bulunmakta; ulusal ve uluslararası standartlara ters düşerek fiziksel, zihinsel, duygusal, eğitsel ve ahlaki açıdan uygun olmayan çalışma koşulları içerisinde çalıştırılmaktadır². Çalışan çocuklar bir yandan fiziksel açıdan zorlanmakta, diğer yandan yaşamları boyunca deformasyona uğramakta ve psikolojileri de olumsuz yönde etkilenmektedir³. Çocuk çalıştırılması sonucunda çocukların salt bugünkü değil, aynı zamanda gelecekteki sağlıkları da etkilenmektedir. Bunun sonucunda çocukların refahı tüm boyutlarıyla olumsuz bir hal almaktadır⁴.

Çocuk çalıştırılması, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere küresel bir sorun haline gelmiştir. Çocukların çalışma yaşamına atılmaları ekonomik ve toplumsal nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenlerin ortadan kaldırılmasıyla çocukların da çalışma yaşamı dışında kalmaları mümkün olacaktır⁵.

Çocuklar, bir toplumun geleceğini oluşturur. Fiziksel, zihinsel, eğitsel ve ahlaki açıdan sağlıklı biçimde yetiştirilmiş bir çocuk, toplumun da sadece ekonomik

¹ Nejat KOCABAY, “Uluslararası Çalışma Örgütü Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC)”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Mart 2002, s. 27.

² ÇSGB, Project For The Elimination of Worst Forms of Child Labour in **Selected** Industries in İzmir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, 2005, s.1.

³ Solange Aparacida Esteveao CORTEZ, Marco Antonio BARBIERI, Maria da Conceição Pereira SARAIWA, Heloisa BETTIOL, Antonio Augusto Moura da SILVA, Viviane Cunha CARDOSO, “Does Child Labour Affect Final Height?”, Occupational Medicine. March 2007, s. 118.

⁴ Furio Camillo ROSATI, Mariacristina ROSSI, “Children’s Working Hours and School Enrollment: Evidence From Pakistan and Nicaragua”, The World Bank Economic Review. Vol. 17, No. 2, s. 283.

⁵ TÜİK, Türkiye’de Çalışan Çocuklar 1999. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Ankara, Mayıs, 2001, s. 1.

değil aynı zamanda, sosyal açıdan da gelişmesini sağlar. İnsanın yaşam evrelerine bakıldığında bunların; çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak 4 ayrı evreye ayrıştığı görülür. Çocukluk döneminde oyun oynaması, eğitim alarak gelişiminin sağlanması gereken çocuk, bu döneminin gereklerini yaşayamadan üretimin bir parçası olmakta ve çocukluğunu yaşayamadan yetişkinlik dönemine atlamaktadır⁶. Çalışan çocuklar ya okullarına devam edememekte ya da hem okuyup hem de çalışmaktadır. Bunun sonucu olarak da okullarında yeterli bir başarı sağlayamayarak okullarını yarım bırakmak zorunda kalmaktadır. Bu durum da ileriki yaşamlarında onlara gerekli olan donanımlardan yoksun kalmalarına neden olmaktadır. Bunun yanında çocuklar çalışırken her türlü ihmale ve istismara maruz kalabilmektedir⁷.

Küreselleşme olgusuyla oluşan olumsuz piyasa koşulları sonucunda bu durum hala bir sorun halindedir⁸. Fakat bu olumsuz koşullar yanında bazı durumlar, örneğin teknolojik gelişmeler sonucu yeni iş imkanlarının ortaya çıkarılmasıyla yetişkinlere istihdam yaratılması, çocuk çalıştırılmasını azaltıcı bir etken olabilmektedir.

A. Tanım

Çocuk çalıştırılması tanımını yapılmadan önce, bu kavram için literatürde kullanılan diğer biçimlerine de bakmak gerekmektedir. Bu anlamda literatürde çocuk işgücü, çocuk istihdamı, çalışan çocuklar, çocuk çalışması, çocuk işçiliği⁹, çocuk emeği gibi birçok kavramın da kullanıldığı gözlenmektedir. Ancak, çocuk çalıştırılması kavramını açıklamadan önce çocuk kavramına değinmek gerekmektedir. Genel bir tanım yapmak oldukça zor olsa da çocukluk dönemi; kelime anlamı olarak, yaşamın doğuştan ergenliğe kadar süren dönemi olarak ifade

⁶ Faruk SAPANCALI, “Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar”, Çimento İşveren Dergisi. C. 16, Sa: 4, Temmuz 2002, s. 18.

⁷ ÇSGB, Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin **Zamana** Bağlı Politika ve Program Çerçevesi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, Kasım 2006, s.7.

⁸ SAPANCALI, **Küreselleşme**, s. 18.

⁹ Literatürde yer alan çoğu çalışmada ve UÇÖ'nün projelerinde kavram “çocuk işçiliği” kavramı kullanılmakla birlikte, bu çalışmada “çocuk çalıştırılması” kavramının kullanılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür.

edilir¹⁰. “Hukuksal açıdan çocuk, tam ve sağ doğduğu andan rüşt oluncaya kadar ki devre içinde olan gerçek kişidir”¹¹. Bir başka tanıma göre ise terim olarak çocuk, küçük yaştaki oğlan veya kız, ya da bebeklik çağı ile ergenlik çağı arasındaki gelişme döneminde bulunan insan anlamına gelmektedir¹².

Çocukluktan ergenliğe geçiş döneminde bedensel ve zihinsel gelişim ön planda tutularak, bireysel ve cinsel açıdan farklar da dikkate alınarak çocukluğun hangi dönemde sona erdiği konusunda üst yaş sınırı 15 yaş olarak genel kabul görmektedir.

Çocukluk kavramı ele alınarak bakıldığında, Robert Atchley tarafından önerilen hayat akış şekli; yaş ile ilgili değişikliklerin insan yaşamında mesleki ve ekonomik açıdan ne anlam ifade ettiğini daha iyi anlatmaktadır¹³.

¹⁰ Nükhet HOTAR BAŞARGAN, Burcu KÜMBÜL, “Çalışan Çocuk Sorununa Aileleri Açısından Bir Bakış; İzmir İli Örneği”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 142.

¹¹ Cemile GÜRÇAY, Handan KUMAŞ, “Dünya’da ve Türkiye’de Çalış(tırıl)an Çocukların Profili”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 83.

¹² Yener ŞİŞMAN, “Sosyal Politika Açısından Türkiye’de Çocuk ve Genç İşgücü”, Kamu-İş Dergisi. C. 7, Sa: 2, 2003, s. 479.

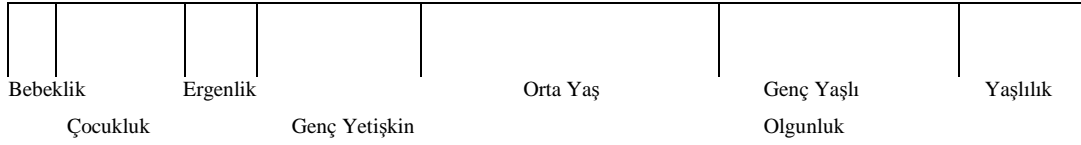
¹³ BAŞARGAN, KÜMBÜL, s. 142-143.

Şekil 1: Yaş, Standart Gelişim Dönemleri ve Sosyal Yaşam Olayları Arasındaki Bağlantılar (Bu bağlantılar cinsiyet, kültür, sınıf ve çağlara göre farklılık göstermektedir.)

- Yaş (Yıl Olarak)



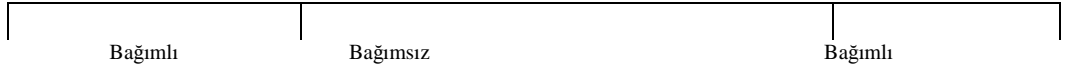
- Hayat Akışı



- Mesleki Akış



- Ekonomik Akış



Kaynak: BAŞARGAN, KÜMBÜL, s. 143.

Şekilden de anlaşıldığı gibi, bebeklik ve ergenlik dönemi arasındaki (14 yaş) çocukluk döneminde mesleki anlamda birey kendini mesleğine ve hayata hazırlamaktadır ve ailesine bağımlı olmaktadır. Bu durumda çocukluk döneminde çalışma hayatına yer verilmemektedir. Çocuk, önemli olan, gelişmemiş tersine gelişmekte olan bir bireydir. Ebeveynlerin korumasına ve desteğine gereksinimi vardır¹⁴. Daha da önemlisi insanların geleceğini temsil etmektedirler.

¹⁴ Debra SATZ, "Child Labor: A Normative Perspective", The World Bank Economic Review. Vol. 17, No. 2, s. 298-299.

Diğer yandan, çocukluk dönemi, yetişkinlik ve gençlik dönemlerinden ayrılarak yaşa göre açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca ülkemizde de olduğu gibi, siyasal, hukuksal ve diğer alanlarda da farklı yaş kriterleri dikkate alınmaktadır. Böylece çocukluk ve gençlik, çocukluk ve yetişkinlik olgusu arasındaki ayrım açıklanmaya çalışılmaktadır¹⁵.

Bununla birlikte uluslararası ölçekte genel kabul görmüş bir çocuk tanımı yapmak oldukça güç olmakla birlikte, “çocuk çalıştırılmasının en kötü şekilleri” ve “çocuk hakları”¹⁶ ile ilgili uluslararası anlaşmalara göre, 18 yaşın altındaki tüm bireyler “çocuk” olarak tanımlanmaktadır¹⁷. Bu doğrultuda 6 yaşın altındaki çocukların çalışmak için çok küçük oldukları varsayımıyla¹⁸, 6-17 yaş arasındaki fertler Çocuk İşgücü Anketi kapsamında “çocuk” olarak nitelendirilmektedir¹⁹. Türkiye’nin de kabul ettiği ve imzaladığı, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 1. maddesine göre “Çocuk, ulusal yasalar uyarınca daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşın altındaki her insandır”²⁰.

Çocuk tanımından yola çıkarak çocuk çalıştırılması kavramında bakıldığında ise, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından da en çok kabul gören çocuk çalışan tanımında ise 15 yaş üst sınır olarak kabul edilip, bu yaşın altında herhangi bir ekonomik faaliyette bulunan tüm bireyler çocuk çalışan olarak açıklanmıştır²¹. Bu bağlamda gerek fizyolojik gerekse hukuki açıdan çocuk ve genç kabul edilen yaş sınırları içerisinde bulunanlardan fikir ve beden emeğini arz ederek çalışanlara çocuk ve genç çalışan denilmektedir²². Fakat, “çocuk çalışan” ve “genç çalışan” kavramları, farklı toplum yapılarında farklı anlamlar içerebilmektedir. Bu kavram, ülkelerarasında, ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre ve hatta kırsal alandan

¹⁵ TÜRK-İŞ, Çalışan Çocuklar (Türkiye’de ve Dünyada Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış). Ankara, 1994, s. 15.

¹⁶ DİE, Çocuk İşgücü Child Labour 1999. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, 1999, s. xii.

¹⁷ TÜİK, http://www.TÜİK.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=26&ust_id=8, (16.11.2008).

¹⁸ DİE, s. xii.

¹⁹ TÜİK, Çalışan Çocuklar - Working Child 2006. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Matbaası, Ankara, Ekim 2007, s. xv.

²⁰ UNICEF, Çocuk Haklarına Dair Bir Sözleşme. http://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html, (20.12.2008).

²¹ Banu KARAMAN, Melih ÖZÇALIK, “Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü”, Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi. C. 14, Sa: 1, Manisa, 2007, s. 32.

²² ŞİŞMAN, s.480.

kentsel alana göre de farklılıklar içermektedir. UÇÖ'nün, 138 Sayılı Sözleşme'sine göre 15-24 yaş arası genç çalışan olarak tanımlamakta²³, 146 Sayılı Tavsiye Kararı ile de taban yaşının çıkarılması istenmektedir²⁴ ". Bu durum bir çelişkiyi de ortaya koymaktadır. Buna göre "çocuk çalışan" yaşının 15 altı olması için eğilimler ile "genç çalışan" yaşının da 15 üzerinde olması gibi bir durum ortaya çıkarmaktadır. Çünkü "çocuk çalışan" ve "genç çalışan" arasında anlam farklılığı bulunmaktadır. Bu fark; gençlerin daha çok haftada birkaç saat kendi paralarını kazanmak amacıyla çalışmaları ile çocukların kötü çalışma koşullarında ve uygunsuz işlerde ailelerine katkı sağlaması amacı ile çalışmalarıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere, yaş konusunda bile ülkeler bazında farklılıklar bulunmakta ve belirli bir standart yakalanamamakta iken, bu sorunun her boyutunda da farklılıkların olabileceği görülmektedir²⁵.

Çocuk çalıştırılması konusunda UÇÖ' nün tanımına bakıldığında işteki çocuklar; haftada 14 saatten az hafif işte bulunan çocuklar, 15-17 yaş grubundaki tehlikeli işlerde²⁶ çalışan çocuklar hariç olmak üzere, 5-11 yaş grubundaki bütün ekonomik anlamda aktif çocuklar; çocukların sağlığına, güvenliğine ve ahlaki gelişimine zararlı olan tehlikeli işlerde çalışan çocuklar, bunun yanında 18 yaşında olan ve haftada 43 saat ve fazla madende, inşaatta ve diğer tehlikeli işlerde çalışan çocuklar da çalışan çocuk olarak tespit edilmiştir. Bu konuda, BM Çocuklara Yardım Fonu' nun (UNICEF) tanımına baktığımızda ise çalışan çocuk; 5-11 yaş grubunda herhangi bir ekonomik aktivitede bulunan ya da haftada 28 saat ve fazla ev işlerinde çalışan çocuklar; 12-14 yaş grubunda, haftada 14 saat çalışılan hafif iş hariç herhangi bir ekonomik aktivitede bulunan çocuklar ya da haftada 28 saat ve fazlası ev

²³ KARAMAN, ÖZÇALIK, s.32.

²⁴ CHP, Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi ve Genç İşgücünün Korunması.
<http://www.chp.org.tr/trapor/emek7.htm> , (24.04.2001).

²⁵ GÜRÇAY, KUMAŞ, Çalıştırılan, s. 36.

²⁶ Tehlikeli İş; çocukların fiziksel, psikolojik ya da cinsel anlamda sömürüldüğü işler; yer altı, su altı, tehlikeli yükseklikler ya da dar alanlarda yapılan işler; tehlikeli makine, donanım ve aletlerle yapılan işlerle ağır yüklerin elle kaldırılması ya da taşınmasını gerektiren işler; çocukların sağlıksız ortamlarda örneğin, zararlı maddelere, etkenlere ya da süreçlere, yüksek ısı derecesine, gürültü düzeyine ya da titreşime maruz kalınan işler; güç şartlar altında örneğin, uzun saatlerce ya da gece çalışılarak yapılan işler ve çocuğun uygun tarzda gördüğü işler olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için Detaylı bilgi için bkz: ILO, Recommendation Concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour. Recommendation 190. <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc87/com-chir.htm>, (25-11-2008).

hizmetlerinde çalışan çocuklar; 15-17 yaş grubundaki tehlikeli işlerde çalışan çocuklar olarak tanımlanmaktadır²⁷.

B. Unsurları

Çocuk çalıştırılmasından söz edebilmek için, çocukların gelir getirici bir işte çalışması gerekmektedir. Çocukların ekonomik bir faaliyette bulunması için de fiziksel ve hukuksal açıdan kabul edilmiş yaş sınırlarına uygunluğu gerekmektedir. UÇÖ Çocuk Çalıştırılmasının Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı' na (IPEC)²⁸ göre çocuk çalıştırılması konusu, günümüzün önemli bir sorunu olmakta ve bu sorun gün geçtikçe de alınan zararlar ile beraber artmaktadır²⁹. Çocuk çalıştırılması, günümüzde küresel bir sorun haline gelmiştir ve çocukların entelektüel ve fiziksel gelişimlerinde yıkımlar meydana getirmektedir³⁰. Dünya'da milyonlarca çocuk fiziksel, zihinsel ve ahlaki açıdan zarara uğramakta, kötü çalışma koşullarını içeren işlerde çalışmaktadır. Çocukların çalıştırılması ile beraber çocukların bir yandan ihmali diğer yandan daha da kötü olarak istismarı söz konusudur³¹. Bu bağlamda, çocukların çalıştırılması konusunda bir meşruiyetten de söz edilemez.

1. Asgari Yaş Sınırı

Çalışma koşulları, yetişkinlere göre düzenlenmiş olduğu için, çocuklar ve gençler bu koşullardan olumsuz biçimde etkilenmektedir. Bu bağlamda, çocukların ve gençlerin çalışırken korunmaları konusu üzerinde durulmakta ve “asgari çalışma yaşı” kavramı ortaya çıkmaktadır. Sanayi devrimi sonrası dönemde, en alt çalışma

²⁷ Jay CHAUBEY, Mima PERISIC, Nadine PERRAULT, George LARYEA-ADJEI, Noreen KHAN, “Child Labour, Education and Policy Options” United Nations Children's Fund (UNICEF) Staff Working Papers, Division of Policy and Planning Series. New York, Mart 2007, s. 1-2.

²⁸ IPEC; Çalışan çocukları korumakla birlikte, çocukların çalıştırılması sorunu ile mücadele edilmesini ve bu soruna son vermeyi amaçlayan bir çalışma programıdır. Detaylı bilgi için Detaylı bilgi için bkz: ILO, Uluslararası Çalışma Örgütü Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC). <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/programm/ipec.htm>, (21.07.2009).

²⁹ Bülent İLİK, Zeynep TÜRKMEN, Çocuk İşçiliğinin Temel Nedenlerinde Birisi Olan İç Göç Araştırma Projesi Dökümanı. Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı ILO/IPEC, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), Ankara, Eylül 1994, s. 6.

³⁰ Ranjan RAY, “Child Labor, Child Schooling, and Their Interaction with Adult Labor: Empirical Evidence for Peru and Pakistan”, The World Bank Economic Review. Vol. 14, No. 2, May 2000, s. 347.

³¹ İLİK, TÜRKMEN, s. 6.

yaşının 10 yaş sınırına kadar indiği gözlenirken, bu yaş sınırı günden güne yükseltilmiş ve günümüzde de birçok ülkede UÇÖ' nün önerisi doğrultusunda, 15 yaş sınırı benimsenmiştir. Bununla beraber çalışmaya başlamak için esas olan yaş sınırı 18'dir. Yani, 15 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşına gelmemiş olan kişiler, genç çalışan grubu olarak tanımlanmaktadır³².

Çocuk ve genç çalışan tanımına bakıldığı zaman, iki tür yaklaşım öne çıkmaktadır. İlki; çocuk çalışan kapsamına; yasal anlamda belirlenen asgari çalışma yaşının altında olduğu halde çalışanlar, genç çalışan kapsamına ise; asgari çalışma yaşı ile, rüşt³³ yaşı arasında yer alan ve çalışan kişileri dahil etmek gerekir. Örneğin, bir ülkede asgari çalışma yaşı 15 ise, bu yaş altında çalışan çocuklar çocuk çalışan grubuna; rüşt yaşı 18 ise, 15-18 yaş arasındakiler genç çalışan grubuna dahil olmaktadır. Böyle bir tanımlama yasal düzenlemeler ile çelişmediği için uygulamada kolaylık sağlamakta fakat asgari çalışma yaşı belirlenmemiş ya da yetersiz olan ülkelerde çocuk ve genç çalışanın emeğinin istismarına izin vermesi bağlamında da sakıncalı olduğu bilinmektedir. Bu tanıma ikinci bir yaklaşım ise; çocuk ve genç çalışan yaş sınırını, asgari çalışma yaşı veya rüşt yaşından bağımsız olarak belirlemektedir. Bu yaklaşım var olanı değil, olması gerekeni ortaya koyması açısından önemlidir³⁴.

UÇÖ, 15-24 yaş arasındaki grubu genç çalışan olarak kabul etmektedir. 15 yaşın altında bulunanlar ise aile bütçelerine katkı sağlamak ya da kendi hayatlarını kazandıkları için “çocuk çalışan” olarak adlandırılmaktadır³⁵. Yine UÇÖ' nün 1973 tarih sayılı 138 Sayılı “Asgari Çalışma Yaşı Sözleşmesi” , bütün ekonomik sektörleri ve bütün çalışan çocukları kapsamaktadır. Bu sözleşmeyle, işe kabul açısından en az yaş ile ilgili en kapsamlı ve yetkili uluslararası tanım yapılmaktadır. Fakat özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yaş durumu aşamalı ve esnek bir yapıya sahiptir³⁶. Fakat

³² Nazmi BİLİR, Çalışma Hayatında Bir Risk Grubu: Genç Çalışanlar (Çalışan Gençlik). http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/NHDRTR2008/NHDR_BP_Nazmi_Bilir_doc2.pdf, (01-12-2008), s. 1,

³³ Medeni Kanununun 11/1. Maddesi'ne göre, rüşt yaşı 18'dir.

³⁴ ŞİŞMAN, s. 480.

³⁵ Kadriye BAKIRCI, “Türkiye’de Çocuk ve Genç İşçiliği”, Görüş Dergisi. Sa: 58, TÜSİAD, Mart 2004, s. 52.

³⁶ BAKIRCI, Türkiye’de, s. 53.

138 Sayılı En Az Çalışma Yaşı Sözleşmesi'ne göre, çocuklar açısından çalışma yaş sınırı 15 olarak kabul edilmekte; bu yaş ve altında olup da çalışanlara da "çocuk çalışan" denilmektedir. Bunun yanında 15 yaş sınırı yeni düzenlemeler ile beraber 18'e yükseltilmeye çalışılmaktadır³⁷. 138 Sayılı Sözleşme, 15 yaşından küçüklerin çalıştırılmasını yasaklamakla birlikte, ülkelerin seçimlerine göre 14 ve 13 yaş için sadece hafif işlerde çalışmalarına izin vermiştir. 18 yaşına kadar da sağlık, güvenlik veya ahlaki açıdan zarar görebilecekleri ve gelişimlerini tehlikeye düşürecek her türlü çalışma da yasaklanmıştır³⁸. Fakat ekonominin ve eğitim faaliyetlerinin yetersiz olduğu ülkelerde en az çalışma yaşı 14 olarak kabul edilmekle beraber hafif işlerde de 12 yaşını bitirmiş çocuklar çalışabilmektedir³⁹.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre de daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılmaktadır. Çocuk; yaş açısından rakamsal sınırlamaların haricinde daha oyun ve eğitim çağındaki, fiziksel ve zihinsel gelişimlerinin yanında toplumsal ve ahlaki gelişimlerini de tamamlamamış ve tamamlamaya çalışan bireydir. Bunun yanında çocuk ailesinin ya da sosyal kurumların korumasına ihtiyaç duyan ve onlara bağımlı olan, sosyalleşme sürecinin temeli olan ve ergenliğin bitişi olabilecek 21 yaşına kadar olan birey olarak da adlandırılmaktadır. Çocuk çalıştırılması da sokakta yaşayan ve sokakta ya da okul dışındaki zamanlarında mevsimlik olarak tarım, sanayi ya da benzer sektörlerde çalışan ya da çalıştırılan çocuklar olarak açıklanmaktadır. Bu iki tanım doğrultusunda da, çocukların çalıştırılmasının yaş sınırı en az BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ndeki 18 yaş olması gerekliliği üzerinde durulmaktadır⁴⁰. Uluslararası sözleşmeler bağlamında bakıldığında asgari yaşa ilişkin durum aşağıdaki tabloda daha açık bir biçimde anlatılmaktadır;

³⁷ GÜRÇAY, KUMAŞ, Çalış(tırıl)an, s. 35.

³⁸ ÇSGB, **Baseline** Survey on The Worst Forms of Child Labour In The Furniture Sector. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, 2005, s. 6.

³⁹ Elizabeth D. GIBBONS, Friedrich HUEBLER, Edilberto LOAIZA, "Child Labour, Education and the Principle of Non-Discrimination. Division of Policy and Planning", Working Paper, UNICEF, New York, November 2005, s. 1.

⁴⁰ Cemile GÜRÇAY, KUMAŞ, Çalış(tırıl)an, s.35.

Tablo 1: Çeşitli Uluslararası Sözleşmelere Göre Çocuk İşgücü Yaş Kısıtlamaları

	BM Çocuk Hakları Sözleşmesi	İstihdamda Asgari Yaşa İlişkin 138 Nolu UÇÖ Sözleşmesi			Çocukların En Kötü Çalışma Biçimlerine İlişkin 182 Nolu UÇÖ Sözleşmesi
	Genel Tanımı	Genel Asgari Yaş	Hafif İş	Tehlikeli İş	Genel Tanımı
Normal şartlar	18 Yaş (a)	15 Yaş (b)	13 Yaş	18 Yaş	18 Yaş
İstisnalar	-	14 Yaş (c)	12 Yaş(c)	16 Yaş (d)	-

Kaynak: OECD, Combating Child Labour A Review of Policies. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), Paris, 2003, s. 17.

(a) Ulusal mevzuat, çoğunluğun daha önce ulaşmış olduğunu dikkate aldığı zaman bu yaş sınırında istisna durumu ortaya çıkmaktadır.

(b) Zorunlu okul yaşından ve her durumda 15 yaşından az olamaz.

(c) Ekonomik ve eğitim tesisleri yeterince gelişmiş olduğunda.

(d) Belirli sıkı koşullar altında.

Asgari yaş sınırına ilişkin uygulamalar ülkelere göre farklılaşabilmektedir. Örneğin, Mısır'da her tür çalışma için asgari yaş sınırı 12, Hong Kong'da 15 ve Filipinler' de 14'tür. Peru'da ise asgari yaş tarımda 14, sanayide 15, açık deniz balıkçılığında 16, liman ve gemicilik işlerinde de 18'e kadar çıkabilmektedir⁴¹. Bu konuda seçilmiş 7 ülkeyi kapsayan çalışmaya ilişkin veriler Tablo 2'de yer almaktadır.

⁴¹ Cemile GÜRÇAY, KUMAŞ, Çalış(tırıl)an, s.35.

Tablo 2: Seçilmiş 7 Ülkede Yasal Olarak Belirlenmiş Ulusal Yaş Sınırları

	Asgari Yaş Sınırı	Ağır ve Tehlikeli İşler Asgari Yaş Sınırı
Bangladeş	12-15 (a) ⁴²	12-18 (a)
Peru	12-16 (a)	18
Tanzanya	12-15 (a)	18
Tayland	15	18
Güney Afrika	15	18
Kenya	16	16-18 (a)
Türkiye	15	18

Kaynak: U.S. Department of Labour, “By the Sweat & Toil of Children. Vol. V, 1998, s. 39.

Türkiye’de ise 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 71. Maddesinde; “15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır. Ancak, 14 yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalışabileceklerine ilişkin bir kısıtlama bulunmamaktadır. Bu anlamda, çocuk ve genç çalışanların işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılacakları işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yetkinlik ve yetenekleri dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamayacak, çocuğun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar vermeyecektir. 18 yaşını doldurmamış çocuk ve genç çalışanlar bakımından yasak olan işler ile 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış genç çalışanların çalışmasına izin verilecek işler, 14 yaşını bitirmiş ve ilköğretimini tamamlamış çocukların çalıştırılacakları hafif işler ve çalışma koşulları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çıkarılan bir yönetmelikle belirlenmektedir. Bu bağlamda temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuz beş saatten fazla olmayacak şekilde düzenlenmiştir. Fakat 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir. Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri ise, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilmektedir”.

⁴² (a): Sektör ya da faaliyete göre değişir.

Türkiye’de yürürlükte olan 4857 Sayılı İş Kanunu da UÇÖ’ nün yaptığı ayrımı kabul etmiş ve 15 yaşına kadar olan bireyler çocuk çalışan, 15-18 yaş arasındaki bireyler de genç çalışan olarak benimsenmiştir⁴³.

Benzer biçimde Türkiye’de Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmayacağını belirtilmektedir⁴⁴. Kanununun 173. Maddesine göre “12 yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur.” 12 ile 16 arasında bulunan kız ve erkek çocukların günde azami 8 saatten fazla çalıştırılmayacağına yer verilmektedir. Aynı kanununun 176. maddesinde ise, mahalli belediyelerince bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda 18 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmayacağı anlatılmaktadır.

Ayrıca Türkiye’deki yürürlükte bulunan 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 73. maddesine göre, sanayiye ait işlerde 18 yaşını doldurmamış çocuk ve genç çalışanların gece çalıştırılması yasaklanmıştır. Bununla beraber 72. maddede ise, maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılmasının yasaklandığına yer verilmektedir.

Türkiye’deki İlköğretim ve Eğitim Kanunu’na da bakıldığında zaman zaman 59. maddede ilköğrenim çağında olan fakat zorunlu ilköğretim kurumlarına devam etmeyenlerin, hiçbir resmi ve özel iş yerinde veya her ne surette olursa olsun çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılmayacakları açıklanmaktadır⁴⁵.

Son olarak da Türkiye tarafından onaylanan Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tespiti Hakkındaki 58 Sayılı Sözleşme’nin 2. maddesinde de aynı aile üyelerinin çalıştığı gemilerin haricinde, diğer gemilerdeki işlerde 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılmayacaklarına yer verilmektedir.

⁴³ BAKIRCI, **Türkiye’de**, s. 52-53.

⁴⁴ CHP

⁴⁵ İLİK, TÜRKMEN, s. 12.

2. Ekonomik Bir Faaliyette Bulunmak

UÇÖ' nün 138 Sayılı Sözleşme'sine göre; asgari çalışma yaşı zorunlu eğitimin tamamlanma yaşından daha az olamayacağı gibi 15 yaş ekonomik faaliyetlere katılmak için alt sınır olarak belirtilmiştir (hafif işlerde 13-14 yaş sınırı kabul edilebilmektedir). Buna göre, çocuğun çalışmasını, 18 yaşın altında yapılan her türlü ekonomik faaliyet olarak tanımlayabiliriz. Yani, herhangi bir ekonomik faaliyette bulunan birey, çocuk çalışan olarak tanımlanmaktadır⁴⁶.

Ekonomik faaliyet kavramı, ücret, kar veya ailenin kazancı için (aile işletmelerinde ücretsiz olarak çalışma da dahil olmak üzere) yapılan tüm işler olarak tanımlanmaktadır. Bu işlere, piyasaya yönelik olarak gerçekleştirilen veya gerçekleştirilmesine yardım edilen bazı faaliyetler de dahildir. Ekilmeyen bazı ürünlerin doğadan toplanması, odun toplama veya kesme, avlanma, hayvanları otlatma, süt sağma, tereyağı-peynir vb. imal etme, harman yapma, tahıl öğütme, tavukları besleme, yumurta toplama gibi tarımsal faaliyetler ile hane halkı ferdi olmayanların ağır yüklerini taşıma, arabalarını yıkama bunlara örnek olarak verilebilir⁴⁷. Diğer bir tanıma göre ise, “bir işyerinde ücret karşılığı çalışan, elde edeceği kar için kendi hesabına bir faaliyet sürdüren veya ücretsiz olarak hane halkının fertlerinden birine ait olan bir işyerinde veya tarlada çalışan ve işbaşında olanlar veya işbaşında olmayanlar grubuna dahil olan çocuk ve gençler, ekonomik işlerde çalışan çocuk ve gençler” kapsamında değerlendirilmektedir. “ Çalışmak, ekonomik anlamda aktif olmak ile eş anlamlı olarak kullanılarak, ekonomik anlamda aktif olan, çalışan çocuklar, referans döneminde ekonomik faaliyetlerde bir saat bile çalışmış olan çocuklardır”⁴⁸.

⁴⁶ BAŞARGAN, KÜMBÜL, s. 149.

⁴⁷ TÜİK, [http](http://).

⁴⁸ İş başında olanlar, yevmiyeli, ücretli, maaşlı, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir ekonomik faaliyette bulunan kişiler; işbaşında olmayanlar, işi olanlardan, çeşitli nedenlerle referans döneminde işlerinin başında bulunmayan, ancak işleri ile bağları devam eden kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bknz.; ÇSGB, Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Projesi Temel Araştırma Raporu: Kastamonu, Çankırı, Elazığ, Erzurum, Van, Ordu ve Sinop İlleri Araştırma Sonuçları. Ankara, Temmuz, 2007, s. 8.

Ekonomik faaliyet; piyasaya yönelik olup olmadığına ve ücret ödenip ödenmediğine bakılmaksızın, birkaç saatlik ya da tam gün, ara sıra veya düzenli, yasal ya da yasadışı olarak çocukların yaptıkları en üretken faaliyetleri kapsayan geniş bir kavramdır. Bu terim çocukların kendi evlerinde ya da okulda yaptıkları faaliyetleri kapsamamaktadır. Bir çocuğun, ekonomik anlamda faal sayılması için yedi günlük referans dönemi içerisinde herhangi bir günde en az 1 saat çalışması gerekmektedir. Ancak, ekonomik açıdan faal çocuk, yasal değil istatistiksel bir kavramdır⁴⁹.

Çocuklar birbirlerinden farklı çok değişik alanlarda çalışmaktadırlar. Bazıları fabrikalarda ya da madenlerde ücretli işçi olarak çalışmakta, bazıları sokak arası ticaretle kendi hesabına çalışmakta, bazıları işyerlerinin müstemilatında çalışmakta, bazıları da gezginci mevsimlik işçi olarak çalışmaktadır. Bazı çocuk çalışanlar, ücretlerin bir bölümünü mal olarak alırken, bazıları da parça başına göre ücret almaktadır. Çoğu da tarlada ya da evde çalışıp, aile bireyi oldukları için, ücret almamaktadır. Çocukların çalışmaları verimli ya da verimsiz olabileceği gibi, başkalarının verimli işler yapmalarını sağlamaktadır. Çocuklar, tam gün çalıştıkları gibi yarı zamanlı da çalışabilmektedir⁵⁰.

Çocukların çalışması konusunda son yıllarda ulusal ve uluslararası ilgi oldukça yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni, zayıflayan ekonomi ve bozulan gelir dağılımı sonucunda yoksullaşan ailelerin çocuklarını bir gelir kaynağı olarak görmeleridir⁵¹. Bu anlamda çocuklar; ekonomik ve sosyal işlevi olduğu için çalışmaktadırlar fakat, çocukların yaptıkları işler sosyal açıdan takdir görmemekte bunun yanında ekonomik açıdan da çocuğun emeği, değerinin de altında görülmektedir⁵².

⁴⁹ ILO, **The End** of Child Labour: Within Reach. International Labour Conference 95th Session 2006, Report I(B), International Labour Organization (ILO), Geneva, 2006, s. 6.

⁵⁰ Assefa BEQUELE, Jo BOYDEN, Çocuk Çalıştırılmasıyla Mücadele. (Çev. Şanar TAYŞİ), Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), Ankara, 1995, s. 1.

⁵¹ Gülfer DİKBAYIR, Meltem DAYIOĞLU, Akif BAKIR, Gelirin Çocuk İstihdamı Üzerinde Etkisi. http://www.die.gov.tr/tkba/paper3_3.pdf , (11.11.2008), s. 2.

⁵² BEQUELE, BOYDEN, s. 4.

3. Meşrulaştırma

Meşruiyet; “yasalara uygunluk, egemen sistemin hukuksal yapısına, kanun ve kurallarına uygunluk; yürürlükteki yasalarla çelişmemek anlamına gelmektedir. Meşrulaştırma ise; var olan veya önerilenin, muhatap olan insanlar için en iyi, en istenilen şey olduğunu gösterme süreci; mevcut durumun bir öneri yahut beklentinin genel kabul gören ahlaki veya toplumsal normlara uygun hale getirilmesi; yasallaştırma, meşruiyet kazandırma” anlamına gelmektedir⁵³.

Dünyada yaklaşık her sekiz çocuktan biri, çalışma yaşamında yer almaktadır. Hükümetler, çocuk çalıştırılmasını azaltmak için çeşitli önlemlere başvurmaktadır⁵⁴. Kendisini çalışma yaşamının zor ve tehlikeli koşulları içerisinde bulan çocuk ve gençler, hukuki korumadan ve sunulan hizmetlerden öncelikli ve ayrıcalıklı olarak yararlanması gereken, korunma ihtiyacı içerisindeki hedef kitledir⁵⁵.

Kural olarak çocukların çalıştırılmaları, onlar üzerinde yaptıkları işin sonucunda sağlık ve gelişimleri yönünden olumsuz etki yarattığı için⁵⁶ ulusal ve uluslararası bağlamda yasak olsa da çocuklar, kimi zaman ağır ve tehlikeli işlerde bile çalıştırılmaktadır⁵⁷. Çocukların tehlikeli işlerde çalışmaları sonucunda bu çalışmaların özellikleri ve türü nedeni ile çocuğun güvenliği, sağlığı ve ahlaki gelişimi bozulmaktadır. Çalışma koşulları, çalışma süresi, iş yükünün ağırlığı ve işin yoğunluğunu, çocuğun kişisel gelişimini bozmaktadır⁵⁸. Yani çalışma koşullarının ağır olması işin sadece ağır ve tehlikeli bir iş olmasından başka, çalışma sürelerinin uzun ve dinlenme sürelerinin kısa olmasını da içermektedir. Bunun sonucunda çocuklar, yaşlarının gerektirdiği etkinliklere de yeterince katılamamakta ve böyle yaşamlarını devam ettirmek durumunda kalmaktadır⁵⁹. Çocuklar çoğu zaman da

⁵³ Ahmet GÜNEŞ, “Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet”, History, Historia and Justification.

http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/otam/otam_2005_sayi17/ahmet_gunes.pdf, (02.12.2008), s. 6.

⁵⁴ Victoria GUNNARSSON, Peter F. ORAZEM, Mario A. SANCHEZ, “Child Labor and School Achievement In Latin America”, The World Bank Economic Review. Vol. 20, No. 1, s. 31-32.

⁵⁵ CHP

⁵⁶ ILO, Combating Child Labour: A Handbook for Labour **Inspectors**. International Labour Organization (ILO), Geneva, December 2002.

⁵⁷ BİLİR, **Risk**, s. 3.

⁵⁸ ILO, **The End**, s.6.

⁵⁹ BİLİR, **Risk**, s. 3.

okula devam edememekte veya zorunlu eğitimlerini yarıda bırakmaktadır. Sonuç olarak da, gelecekleri için gerekli olan donanımdan yoksun kalmaktadır⁶⁰.

Çocuklar, çalışarak zaman geçirmekte, ders çalışmak için gerekli olan zaman azalmakta ve yorgun olan çocuğun öğrenme üretkenliği de azalmaktadır⁶¹. Çalışmak, çocuğun okul yaşamını kısmen ya da tamamen sona erdirerek onu yaşamı boyuca az eğitimle, düşük ücretle, muhtemelen de yoksul bir biçimde yaşamaya mahkum etmektedir⁶². Çocuk, az ücret almaya zorlanmakta ve düşük hayat standartlarına sahip olmaktadır⁶³. Çocuk çalıştırılması, çocuğun gelecekteki yetişkinlik aşamasını olumsuz yönde etkilemektedir ve bunun yanında ülkenin de üretkenlik düzeyini düşürmektedir. Uzun vadede bakıldığında, çocukların üretken bireyler olmalarının yerine yardıma ihtiyacı olan bireylere dönüştükleri görülmektedir. Bugün, çocuk emeği ucuz gözükmektedir⁶⁴. Ucuz emek olarak görülen çocuk emeği, gelişmekte olan ülkelerde yetişkin işsizliğinin ve düşük ücretlerin nedenlerinden biri olarak sayılmaktadır⁶⁵.

UÇÖ Dünya'daki çalışan çocukların çalıştırılmasını önlemek amacıyla bazı önerileri ortaya koymakla beraber bu önerilerin bir uluslararası sözleşme şeklinde hazırlanmasını sağlamıştır. Bu anlamda çalışmanın koşulları bakımından çocukların fiziksel, ruhsal ve ahlaki sağlık ve güvenliğini korumayı amaçlayan ve bu bağlamda genç yaştaki çocukların istihdam ve çalıştırılmaları için asgari yaştan 18 yaşın altında olamayacağı da 138 sayılı sözleşme ile belirtilmektedir.

Çalışan çocuklar, her türlü istismar ve suiistimal ile de karşı karşıyadır⁶⁶. Ekonomik sömürü ve çocukların çalışması, onlar için tehlikeli olmakta⁶⁷, çocukların

⁶⁰ ÇSGB, Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorun Bizim Bilgilendirme Materyali **Kitap 1**. No. 121, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Duman Ofset, Ankara, 2006, s. 8.

⁶¹ ROSATI, ROSSI, s. 284.

⁶² DİKBAYIR, DAYIOĞLU, BAKIR, s. 1.

⁶³ Carol Carol Ann ROGERS, Kenneth A. SWINNERTON, "A Theory of Exploitative Child Labor", Oxford Economic Papers. Vol. 60, No. 1, January 2008, s. 21.

⁶⁴ ÇSGB, **Kitap 1**, s. 8.

⁶⁵ DİKBAYIR, DAYIOĞLU, BAKIR, s. 1.; RAY, s. 347.

⁶⁶ ÇSGB, **Zamana**, s. 7.

⁶⁷ Tony NEWMAN, "Workers and Helpers: Perspectives on Children's Labour 1899-1999", British Journal of Social Work. Vol. 30, No. 3, June 2000, s. 326.

eğitimlerine engel olmakta⁶⁸ veya çocukların sağlıklarına veya fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki olarak ve sosyal gelişimlerine zararlı olmaktadır⁶⁹. Bu anlamda, çocuğun erken yaşta, uzun saatler boyunca, çok düşük ücretlerle çalıştırılmaya başlanması, ayrıca fiziksel, sosyal ve psikolojik olarak da zorlanması, çocukların istismar edildiğini göstermektedir⁷⁰. Çocuklar çalıştırılarak, her türlü ekonomik, fiziksel, cinsel yönden kullanıldıkları için, her türlü sömürülmektedir ve bu da çocuğun sağlığını da çok derinden etkilemektedir. Bu bağlamda, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 32. Maddesine göre de, çocuğun ekonomik sömürüyle beraber her türlü tehlikeli işlerde çalıştırılmasına, çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal ve ahlaki açıdan sağlığını olumsuz yönde etkileyecek, eğitimini aksaklaştıracak ve çocuğun toplumsal gelişimine zararlı yönde etkileyecek işlerden korunması gerekliliğini vurgulamaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin taraf devletleri de, çocukları her türlü sömürüye karşı koruma görevini yüklenmişlerdir⁷¹.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na bakıldığı zaman, 50. Maddede de belirtildiği üzere hiçbir kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymana işlerde çalıştırılmayacağı belirtilmektedir. Özellikle de küçükler, kadınlar ve bedeni ve ruhsal anlamda yetersizliği olanlar çalışma koşulları açısından özel koruma içerisindedirler. Aynı şekilde Türkiye'de İş Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu, Sendikalar Kanunu, Borçlar Kanunu, Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu gibi kanunlarda da çocukların iyi koşullarda çalıştırılmasına yönelik maddeleri içermektedirler. Bu bağlamda esasen burada amaçlanan çocukların gücüne ve yaşına uygun olan iyi koşullarda çalıştırılabileceğidir. Yani, çocukların çalıştırılması gerçeğinin tamamen ortadan kalkmadığı, çocukların çalıştırılmasının meşru olduğu belirtilmektedir. Bu sorun tamamen ortadan kaldırılamadığı bir gerçek olmakla birlikte, meşru olan bu durumu

⁶⁸ G.K LIETEN, *Children, Structure, and Agency: Realities Across the Developing World*. Routledge Tylor&Francis, New York, 2008, s. 91.

⁶⁹ NEWMAN, s. 326.

⁷⁰ Michael LAVALETTE, "The "New Sociology of Childhood" and Child Labour: Childhood, Children's Right and "Children's Voice", (içinde) *A Thing of the Past? : Child Labour in Britain in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. (Edt. Michael LAVALETTE), Liverpool University Press, 1999, s. 37.

⁷¹ İKGV, *Seks İşçiliğinin Karanlık Yüzü, Çocukların Fuhuş Sektöründe Sömürülmesi*. http://www.ikgv.org/sws_dosyalar/seks_isciliginin_karanlik_yuzu.pdf, (20.12.2008), s. 1.

ulusal ve uluslararası yasa ve sözleşmelerde belirtilen hükümlere uygun olarak ele almak ve çocukların korunmasını amaç edinmek gerekmektedir.

Bu anlamda, çocukların çalıştırılması ulusal ve uluslararası düzeyde yasaklandığı halde, bu sorun devam etmektedir. Fakat oluşturulan yasal düzenlemeler ile çocukların çalıştırılmasının önlenmesi ya da çalıştırılırken korunmaları sağlanmaya çalışılmaktadır.

II. ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

İnsanoğlu var olduğu günden itibaren, gereksinimlerini karşılamak amacıyla çalışmaktadır. Önceleri bu gereksinimler beslenme, barınma ve giyinme gibi temel unsurları içerirken sonraları ise daha karmaşık ve değişik gereksinimleri de ortaya çıkmıştır. Eski çağlarda çalışan bireyin sağlığı ve güvenliği toplumların gündemlerinde fazla yer almazken, madenlerin işlenmesiyle birlikte sonraki dönemlerde bu durum gündeme gelmiştir. Benzer biçimde önceleri çocuk ve gençlerin çalıştırılması çok fazla yaygın değil iken, endüstri devimi sonrasında çocuklar ve gençler de çalışma yaşamına katılmış ve olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmışlardır⁷².

A. Endüstri Devrimi Öncesi

Çocuk çalıştırılması, Endüstri Devrimi ile kendini daha çok belli eden ve bütün endüstrileşme aşamalarından günümüze kadar süren kronik bir sorundur⁷³. Bu bağlamda çocuk çalıştırılması, insanlık tarihinin her döneminde rastlanılan bir sorun olmuştur. Fakat çocukların çalıştırılma biçimleri, yaşanılan dönemin özelliklerine göre farklılıklar içermektedir. Tarihin ilk dönemlerine bakıldığında çalışan çocuklar, anne ve babaya yardım amaçlı çalışmakta iken, yerleşik hayata geçiş ile beraber tarıma dayalı yaşam biçiminin yaşandığı dönemlerde, aile ya da akraba işlerinde çalıştırılmışlardır.

⁷² BİLİR, Risk, s. 1.

⁷³ BAŞARGAN, KÜMBÜL, s. 141.

Köleci sistemin egemen olduğu dönemlerde, çocuklar da anne ve babaları gibi köle olarak doğmaktaydı. Bunun sonucu da bedensel güçlerinin çok üzerinde zorla çalıştırılmaları olmuştur. Ortaçağ boyunca, Endüstri Devrimine kadar süren dönemde çocuk çalıştırılmasına, esnaf ve sanatkarların meslek örgütleri olan loncalarda rastlanılmaktadır. Çıraklık, lonca hiyerarşisinin ilk basamağı olmakla beraber çocuğun çalışma yaşamının da ilk evresi, çıraklık sözleşmesi de bu durumun ilk aşaması idi⁷⁴.

B. Endüstri Devrimi Sonrası

Endüstri Devrimi, çocukların ve gençlerin çalışmasının niteliğinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. 18. Yüzyılda İngiltere’de Endüstri Devrimi, James Watt’ın 1768 yılında buhar makinesini bulması ile başlamıştır. Böylece zamanla yaygın hale gelen endüstrileşme ve kentleşme ile tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş yaşanmıştır. Tarıma dayalı geleneksel toplum modelinde üretim el tezgahlarında yapılmakta iken, bu süreç ile fabrikalarda yapılmaya başlanmış ve böylece fabrika sanayi gelişmiştir. Böylece sosyal sınıflar doğmuştur. Ev ve iş yeri ortamı birbirinden ayrılmıştır. Yine bu dönemde bir başka politik değişim olan Fransız Devrimi de gerçekleşerek, birçok bireyin yaşam standartlarında köklü değişimler meydana getirmiştir.

Endüstrileşme ve bununla beraber kentleşme, yaşam standartlarını yükseltmiş ve teknolojik gelişmelere neden olmuştur. Fakat bunun yanında da işsizlik ve yoksulluk gibi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Endüstrileşme işgücünün uzun çalışma süreleri, düşük ücretleri, kadınların çalışması ve çocuk çalıştırılması, iş kazaları ve meslek hastalıkları gibi ağır çalışma koşulları, bulunulan çağın zor koşullarını anlatmaktadır⁷⁵. Endüstrileşme dönemi ile birlikte, emek yoğun işler artık makineler aracılığı ile kadın ve çocuklar tarafından yapılmaya başlanmıştır⁷⁶. Çocuklar, kitleler halinde fabrikalarda ağır koşullarda çalıştırılmışlardır⁷⁷. Bu

⁷⁴ ÇSGB, **Kitap 1**, s. 7.

⁷⁵ Sevda DEMİRBILEK, Sosyal Güvenlik Sosyolojisi. Legal Yayıncılık, Nisan, 2005, s. 120-121.

⁷⁶ ÇSGB, **Kitap 1**, s. 7.

⁷⁷ Cahit TALAS, Toplumsal Politika. İmge Kitapevi Yayınları, No. 14, Ankara, 1990, s. 46.

koşullarda çalışan çocuklar, pamuk tozlarından, çalıştıkları yerin neminden ve sıcaklığından, tehlikeli makinelerden, zararlı maddelerden, ağır yüklerden, patlamalardan ve yangınlardan, kısaca çalışma koşullarından etkilenmekte ve zarar görmektedir. Ayrıca çalışan çocuklar fizyolojik olarak zarar görmelerinin yanında ahlaki anlamda da (cinsel ahlakın bozulması, alkol bağımlılığı, eğitimsizlik, vb.) zarara uğramaktadır⁷⁸. 5-6 yaşından itibaren çocuklar, fabrikalarda, maden ocaklarında, kömür gemilerinde acımasız ve zor koşullarda, yorgun ve aç bir durumda, yemek süreleri hariç günde 14 ila 16 saat arasında çalıştırılmışlardır. Bunun yanı sıra beraber sık sık fiziksel şiddete maruz kalmışlardır. Kapitalizmin, çocuk işgücünün çokluğundan ve ucuzluğundan faydalanmak adına yarattığı bu ağır üretim süreci, çocuklarda kalıcı izler bırakmış, ölümler artmış, sakatlıklar ve kalıcı hastalıklar meydana gelmiştir. Çocuk çalıştırılması ve istismarı Endüstri Devrimi ile beraber İngiltere'den diğer ülkelere de yayılmıştır⁷⁹.

Endüstri ile beraber, çocuk çalıştırılmasının niteliğinde ve niceliğinde önemli bir değişikliği gerçekleştiği gözlenmektedir. Bu gelişmeler mekansal anlamda değerlendirildiğinde, gerek zamanlama gerekse niteliksel açıdan farklılıklar gösterse de hemen her toplumda yaşanan bir süreç olmuştur⁸⁰.

Dolayısıyla Endüstri Devrimi insanlık adına büyük bir atılım olmakla birlikte yarattığı kültür, teknoloji, bilim alanlarındaki olumlu gelişmelerin yanında, geniş insan topluluklarının yoksulluğuna ve bunun sonucunda mutsuzluğa neden olmuştur⁸¹.

⁷⁸ Catherine BOIDIN, Çev. Dr. Bülent PİYAL, Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi, Çalışma Yaşamında Çocuk: Psikososyolojik Yaklaşım. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, Nisan 1995, s. i.

⁷⁹ Kadriye BAKIRCI, **Çocuk** ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması (Uluslararası, Bölgesel ve Türk Hukuku Açısından). Beta Basım, No. 1476, İstanbul, Mayıs 2004, s. 3-4.

⁸⁰ SAPANCALI, **Küreselleşme**, s. 18-19.

⁸¹ DEMİRBİLEK, s. 121.

C. Türkiye’de Çocuk Çalıştırılması

Türkiye’de toplumsal yapının gereği olarak yüz yıllardır çocuğun üretime katılması genel kabul görmektedir. Belirli bir yaştan sonra erkek çocuğun babası ile beraber avcılık ya da toplumsal anlamda bir üretimde bulunması; kız çocukları da aile içerisinde üretim ve hizmet ile uğraşmaları, toplumsallaşmalarının bir unsuru olarak kabul edilmektedir⁸².

Bu anlamda çocuk çalıştırılmasının ilk örnekleri Osmanlı İmparatorluğunda Ahi kurumlarında görülmektedir. Çalışanlar, çırak-kalfa-usta hiyerarşisi içerisinde, baba-evlat enformel ilişkisi ile idare heyetinin denetimi ve gözetimi altında çalışıyorlardı. Ahi ocaklarında çırağa, ahlak ve fazilet eğitimi ile toplum ahlakı öğretilmekteydi. Her çırak okuma yazma öğrenirdi ve her usta da çırağının ahlakından sorumlu idi. Osmanlı Dönemi’nde, sınırlı da olsa sanayileşme ile beraber işgücü ihtiyacı artmış ve bunu karşılamak amacıyla, daha önceden tarımda ve yoğunlukla aile temelli işlerde çalışanların bir kısmı, sanayi ve hizmetler sektörüne geçmişlerdir. Bu dönemde 1. Dünya Savaşı’nın meydana gelmesi ile erkek işgücünde kayıplar meydana gelmiş, bunu sonucunda da çalışanlar içerisinde kadınların ve çocukların oranında artış yaşanmıştır. Tarım alanındaki üretim genellikle aile temelinde gerçekleştirildiği için, çocukların durumu, Anadolu’da yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren geleneksel yapının izlerini taşımaktadır⁸³.

Cumhuriyet’e geçiş ile başlayan dönemde ise çocuk çalıştırılmasının hala sürdüğü görülmektedir. Fakat bu dönemde gelişmiş bölgelerdeki aile büyüklükleri azalarak, aileler de çekirdek yapıya dönüşmüştür. Kentlerin büyümesi ile de modern aileler çocuklarını eğitime yönlendirmektedir. Bunun yanında kentlerdeki düşük gelirli ve kırsal kesimdeki aileler de çocuklarını aile gelirine katkı sağlaması adına çalıştırmaktadır. Özellikle de nüfus artışı, hızla kırdan kente göçün artması, gelir dağılımının bozulması, işsizliğin artması, eşit olmayan eğitim olanakları ve buna benzer diğer ekonomik, sosyal ve siyasal nedenler, çocuk çalıştırılması sorununun sosyal bir sorun olduğunu göstermektedir.

⁸² BAKIRCI, *Çocuk*, s. 9.

⁸³ ÇSGB, *Kitap 1*, s. 7.

Türkiye’de daha önceki döneme göre çalışma şekilleri ve sektörleri de değişiklik göstermiştir. Çocukların enformel sektörde çalıştırılmalarının yanında formel sektörde de çalıştırılmaları, ayrıca küçük işyerlerinde de çocukların çalıştırılması durumu son derece yaygındır. Çocukların sektör ayrımı olmaksızın her alanda çalıştırılmaları durumu gittikçe yaygınlaşmaktadır. Ayrıca Türkiye’de ev hizmetlerinde de ücretsiz bir şekilde yatılı olarak çocuklar ve gençler çalıştırılmaktadır. Yoksul aileler kız çocuklarını, çoğunlukla da köylerden alınan kız çocuklarını, iyi durumda olan ailelere bakılmaları ya da okula gönderilmeleri karşılığında ya da aileye belirli bir para gönderilmesi karşılığında çalıştırmaktadır⁸⁴. Günümüzde çocuk çalıştırılmasının işverenlerce ucuz işgücü olarak görülmesi⁸⁵, çocuğun işgücü piyasası içerisinde kolayca bulunabilen bir hedef olması⁸⁶, ailelerin çocuklarını bir üretim aracı görerek onlar üzerinden gelir kazanmak istemeleri ile beraber çocuk çalıştırılması konusu da sorun haline gelmiştir. Çocuk çalıştırılması, gelişmemiş ülkelerde yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu gibi, gelişmiş ülkelerde de önemli bir sorun haline almıştır⁸⁷. Dünya çapında milyonlarca çocuk eğitimlerini tamamlayamamış, yaşının gereği oyun oynayamamış, ihmal ve istismara uğramaktadır.

⁸⁴ BAKIRCI, **Çocuk**, s. 11-14.

⁸⁵ Eric V. EDMONDS, “Child Labour in **Asia**”, Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) Social, Employment and Migration Working Papers, No.5, Paris, 2003, s. 10.

⁸⁶ SAPANCALI, **Küreselleşme**, s. 19.

⁸⁷ Tuncer BULUTAY, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Child Labour In Turkey. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Eylül 1995, s. 1.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ NEDENLERİ

Aşırı nüfus artışı, işsizlik, yoksulluk, eğitim sisteminin bozukluğu ve buna benzer birçok etken, çocuk istihdamının hızla artmasına neden olmaktadır⁸⁸. Bunun yanında 1980’li yıllardan itibaren küreselleşmenin etkisi ile de ülkeler arasındaki uçurum daha da derinleşmesi, mevcut sorunları daha da arttırmıştır⁸⁹.

Çocuklar, evde, tarlada, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ve sokaklarda çalıştırılırken, bu durumun ekonomik, sosyal, siyasal ve toplumsal nedenleri göz ardı edilmemelidir⁹⁰. Çocuk çalıştırılmasının nedenleri incelenirken, sosyo-ekonomik durum da mutlaka ortaya konulması ve çeşitli boyutlarının da ele alınması gereklidir⁹¹.

I. EKONOMİK NEDENLER

Çocukların ve gençlerin çalıştırılmasının temeli ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha yaygındır. Endüstri Devrimi’nin ilk zamanlarında çocuklar küçük vücut yapıları nedeniyle bazı çalışma alanlarında tercih edilmişlerdir. Fakat bugün çocukların ve gençlerin çalıştırılmalarının temelinde ekonomik anlamdaki gereksinimler yatmaktadır. Ailelerin ekonomik gücünün yeterli olmadığı durumlarda çocukların ve gençlerin aile ekonomisine katkıda bulunmaları için çalışmaları zorunlu olmaktadır. Yapılan çeşitli araştırmalarda da çalışan çocukların ve gençlerin yüzde 90’ından fazlasının çalışma amacının gelir elde etmek olduğu ifade edilmektedir⁹². Çocuk çalıştırılmasının ekonomik nedenleri arasında işgücü piyasasındaki yapısal değişim, gelir dağılımı, işsizlik ve yoksulluk sayılabilir.

⁸⁸ ILO, **Employers** the in Fight Against Child Labour: Report on the Inter-Regional Conference on Sharing Experiences and Lessons Learnt on Child Labour İstanbul Turkey 27-28 September 2007. International Labour Organization (ILO), Turkey, 2007, s. 11.

⁸⁹ SAPANCALI, **Küreselleşme**, s.19.

⁹⁰ İsmail BAYER, Bülent PİYAL, “Çocuk İşgücü: Değerlerimizi Koruyalım, Geleceği Destekleyelim”, Mercek Dergisi. Yıl: 2, Sa: 6, MESS Yayınları, İstanbul, 1997, s. 133.

⁹¹ CHP

⁹² BİLİR, **Risk**, s. 2-3.

A. İşgücü Piyasasındaki Yapısal Değişim

İşgücü piyasasında ortaya çıkan değişim üretim sistemi ile yakından ilgilidir. Fordist üretim, 1900'lü yılların başında önce Amerika Birleşik Devletleri'nde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Batı Avrupa ve Japonya'da yaygınlaşmıştır. Ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlere bağlı olarak kitle üretimi farklı toplumlarda ve küresel ölçekte hızla uygulama olanağına ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından benimsenen makro ekonomik politikalar ile Fordist üretim sisteminin sürekliliği sağlanmıştır. Ayrıca bu dönemde, mülkiyet haklarının ve refahın bölüşümünün piyasaların yapısındaki etkisi belirlenerek, bu etkiyi yönlendiren politikalar da geliştirilmiştir. Bu anlamda, hem makro hem de mikro düzeyde üretim ve tüketim arasında kalıcı bir uyumun sağlanması açısından kurumsal çerçeveyi oluşturan yasalar çıkarılmıştır. Bu bağlamda, Fordist yasalar ve bu yasaların oluşturduğu kurumsal çerçeve sayesinde, kitle üretimin başarı kaynağı olarak ileri sürülmektedir. Bu dönemdeki Fordist üretim biçimi ile işgücü piyasası ve iş ilişkilerinde, üretim yöntemleri ile benzer olarak katılımın kurumsallaştığı bir yapı oluşmuştur⁹³. Altın Çağ olarak nitelenen bu dönemde tam istihdamın sağlandığı, bunun yanında imalat sanayinde tam süreli işlerin yapıldığı bir dönem olarak da ifade edilmektedir. Bu dönem içerisinde yığın üretimin gerçekleştirildiği sanayiler için istihdam kaynağını, yüksek nitelikli, yarı nitelikli ve niteliksiz işgücü oluşturmaktaydı⁹⁴.

Bu dönemde tam istihdam durumundaki çalışma hakkı devletin güvencesi altındadır. Asgari ücret ile ilgili mevzuata, sosyal güvenliğe ve gelir farklılaşmasının artışını önlemeye yönelik vergileme ile ilgili ekonomik ve siyasal karar sürecine işçi sendikalarını katarak gelir güvencesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bunun yanında haksız işten çıkarmaları önlemeyi amaçlayan iş güvencesi hakkı da getirilmiştir. İş güvenliği hakkı, işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili olduğu kadar bunun yanında iş süresini ve fazla çalışmayı da sınırlandıran bir mevzuat ile tanınmıştır⁹⁵. Fordist dönemdeki olanaklardan herkes eşit olarak yararlanamamakta, eşitsizlikler,

⁹³ Tijen ERDUT, Yeni Teknolojilerin İş İlişkileri Üzerindeki Etkisi. TÜHİS Yayınları, İzmir, 1998, s. 51.

⁹⁴ Hasan Ejder TEMİZ, "Dünya'da Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri", Çalışma ve Toplum. Sa: 17, 2008/2, İstanbul, 2008, s. 99.

⁹⁵ ERDUT, s. 52.

toplumsal bağlamda gerilimler ve dışlanmışlıklar bu dönemde de meydana gelmiştir. Fakat devlet bu eşitsizlikleri gidermek adına, çeşitli politikalar ve hukuki tedbirleri uygulamaya koymuştur⁹⁶. Altın Çağ olarak ifade edilen dönem, makro ekonomik politikaların ve sosyal politikaların siyasi istikrar, güçlü sosyal güvenceler, ekonomik büyüme ve tam istihdam ile özdeşleştiği bir dönemdir. Tam istihdam uygulaması; Fordist üretim tekniği ve yüksek ücret düzeyi ile istihdam güvencesinin sağlandığı endüstri ilişkileri sistemi ile bütünleşen bu yapı, 1970'li yılların ortasından itibaren değişime uğramıştır⁹⁷.

1950 ve 1960'lı yıllar itibariyle, Fordist üretim süreçlerinin rutin hale gelmesi, nihai malların standartlaşmasına, üretim maliyetlerinin azalmasına ve gerçek ücretlerin artmasına neden olmuştur. 1970'li yıllara gelindiğinde ise verimliliğin giderek azalması nedeniyle, kitle üretiminin teknolojik ve toplumsal açıdan gelişiminin sınırlarına ulaştığı görülmektedir. Tam istihdama dayalı ideolojik uyumun zayıflaması, kurumsal çerçevenin, esnekliği sağlayacak şekilde oluşturulmasının koşullarını sağlamıştır⁹⁸. Fordist dönemin ardından hızlanan üretim ile yeniden yapılanma sürecine girilmiş ve bunun etkileri de en belirgin olarak iş gücü piyasaları üzerinde görülmüştür⁹⁹. Bu bağlamda işgücü piyasasında oluşan değişimlerin nedenlerine bakıldığı zaman, üretimin uluslararası bütünleşmesi, uygulanan yeni liberal politikalar ile ticaretin serbestleşmesiyle etkisini artıran teknoloji, esneklik ve kuralsızlaştırma sayılmaktadır¹⁰⁰. Post-fordist dönemde artık kitle üretiminden, bilgi yoğun, mikro elektronik ürünlere dayalı, tasarım, üretim, yönetim ve pazarlama faaliyetlerinin bütünleşmiş bir sistem olarak çalışan bir üretim organizasyonuna geçilmiştir. İşgücü de bu değişimden ücret ve çalışma koşulları bakımından etkilenmiştir. Ücretlerin ortalama düzeyini düşürmenin ve diğer üretim faktörlerinin gelirlerini de küresel anlamda arttırmanın tek yolunun, teknolojik gelişmelerin de yardımı ile üretimi ücretlerin düşük olduğu yerlere kaydırmak olduğu

⁹⁶ Faruk SAPANCALI, Sosyal **Dışlanma**. D.E.Ü. Rektörlük Matbaası, İzmir, Mayıs 2003, s. 83.

⁹⁷ Hasan Ejder TEMİZ, Küreselleşmenin **Sosyal** Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri. Genel-İş Matbaası, İzmir, 2004, s. 99.

⁹⁸ ERDUT, s. 54.

⁹⁹ Fikret ŞENSES, Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk. İletişim Yayınları, No. 770, İstanbul, 2003, s. 166.

¹⁰⁰ Özlem ÇAKIR, "Sosyal Dışlanma" Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C. 4, Sa: 3, Temmuz-Eylül 2002, s. 89.

görülmektedir¹⁰¹. Buna göre işletmeler düşük ücretlerle çocukları çalıştırmayı, maliyet tasarrufu açısından daha uygun görmekte ve onları uzun saatler boyunca kötü koşullar altında çalıştırarak, geleceklerini olumsuz yönde etkilemektedir¹⁰².

Küreselleşme, endüstri ilişkilerinde yaşattığı değişimle iş gücü piyasasında esneklik kavramını günümüz çalışma hayatına sokmuştur¹⁰³. Esneklik de yeni çalışma biçimlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu uygulanan esnek çalışma biçimleri, değişen ve istikrarsız olan dünya pazarı koşullarına ve ürün tercihlerine ayak uydurmak adına işgücü piyasasında maliyetlerden tasarruf amacıyla işgücü maliyetlerini en alt seviyeye çekmiş ve böylece de işverene maliyet açısından önemli ölçüde tasarruf sağlamaktadır¹⁰⁴. Günümüzdeki işgücü piyasası ve kurumsal yapının esnek oluşu, esnek üretim ve organizasyon biçimlerinin bir sonucudur. Yeniden düzenlenen bu işgücü piyasası bölünmüş ve kurumsal yapıda oluşan değişim ile de toplumda ekonomik ve toplumsal bağlamda kutuplaşmanın meydana gelmesine neden olmuştur¹⁰⁵.

Küreselleşme ile gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörüne yönelinmesi, standart dışı esnek yapıya sahip iş ilişkilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamasının yanında gelişmekte olan ülkelerde de kayıt dışı istihdamın artmasına neden olmuştur. Özellikle de tarımsal alanda geniş işgücüne sahip gelişmekte olan ülkelerde, istihdamın büyük bir kısmı güvencesiz ve korumasız olarak kayıt dışı çalışmaktadır¹⁰⁶. Çoğunlukla da ücretsiz aile çalışanı olarak da çocuklar çalıştırılmaktadır¹⁰⁷.

Esnekleşmenin beraberinde getirdiği ücret, zaman, istihdam ve mekan esnekliği de çalışma yaşamı üzerinde etkili olmuştur. Bu esneklikler ücret düzeyinin

¹⁰¹ ÇAKIR, s.89

¹⁰² Madeleine LEONARD, "Child Work in the UK, 1970-1998", (içinde) A Thing of the Past? : Child Labour in Britain in the Nineteenth and Twentieth Centuries. (Edt. Michael LAVALETTE), Liverpool University Press, 1999, s. 182-183.

¹⁰³ Oğul ZENGİNGÖNÜL, "Sosyal Politika-**Esnek** Çalışma Biçimleri Paradoksunda Avrupa Birliği Örneği", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası, C. 5, Sa: 4, 2003, s. 158.

¹⁰⁴ ÇAKIR, s.89.

¹⁰⁵ ERDUT, s. 53.

¹⁰⁶ TEMİZ, **Sosyal**, s. 110-112.

¹⁰⁷ ŞİŞMAN, s. 9.

işverence değişen piyasa şartlarınca düzenlenebilmesini, çalışma zamanlarındaki değişimi, yeni ve değişik çalışma şekillerinin ortaya çıkışını (kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma, tele çalışma gibi) ve iş yeri kavramının ortadan kaldırılıp işin yapıldığı yer olan ev, atölye, imalathane v.b. yerlerin işyerine dönüştürüldüğünü kapsamaktadır. Özellikle mekansal esnekleşme ile oluşan uzaklaşma ile sendikasız ve sosyal güvencesiz bir çalışma ortamı oluşturulmakla beraber evde çalışılması gibi esnekleşme ile de çocuk çalıştırılmasının fiilen serbest bırakıldığı da görülmektedir¹⁰⁸. Bu bağlamda yeni iş ilişkilerinin, işgücü piyasasında demografik yönde değişimleri de beraberinde getirdiği görülmektedir¹⁰⁹. Özellikle de maliyet tasarrufu sağlamak açısından, çocukların ve kadınların da üretim sürelerine dahil olmaları söz konusudur¹¹⁰. Çocuklar, esnek işgücü olmalarının yanında korunmasız oldukları ve örgütlü olmadıkları için de işletmeler açısından cazip bir işgücüdür. Çalışmaları yasal olmadıklarından güvence bağlamında da işverene ek bir yükümlülük getirmemektedir¹¹¹. Diğer bir yandan bu şekilde çalışan çocuklar ve gençler, düşük ücretlerle çalıştırılmanın yanında iş güvencesinde de yoksun duruma düşmektedirler¹¹². Böylece, işletmelere ucuz işgücü olarak kaynaklık etmektedirler.

Birçok işletme, eğitimden çok istihdama yönelmekte, böylece yoksulluk ve az gelişmişlik kısır döngüsünden kurtulmanın bir yolu olan eğitim olanaklarından da erken zamanda dışlanmış hale gelmektedirler. Böylece çalışma yaşamı, çocuğun okul yaşamından yararlanabilmesini tamamen ya da kısmen sona erdirerek, çocuğun yaşamı boyunca az eğitim, düşük ücret ve büyük olasılıkla yoksulluk içinde yaşamasını getirmektedir¹¹³.

¹⁰⁸ Uğur TÜRE, Post-Fordizm ve Esnekliğin Eğitim Hizmet Kolundaki Yansımaları.
http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=16638, (12-03-2009).

¹⁰⁹ TEMİZ, **Sosyal**, s. 112.

¹¹⁰ DİKBAYIR, DAYIOĞLU, BAKIR, s. 1.

¹¹¹ BAYER, PİYAL, s. 136.

¹¹² SAPANCALI, **Dışlanma**, s. 90.

¹¹³ DİKBAYIR, DAYIOĞLU, BAKIR s. 1.

B. Gelir Dağılımı

Gelir¹¹⁴ dağılımı, ekonomide belirli bir süre içerisinde yaratılan gelirin ekonomideki karar birimleri tarafından nasıl dağıtıldığını ifade eder. Gelir dağılımı ülkeden ülkeye farklılık göstermekte, eşit ve adaletli bir dağılım söz konusu olmamaktadır¹¹⁵. Gelir dağılımı ekonomik bir olgu olmakla birlikte nüfus artışından ve dağılımından, toplumun yapısından ve toplumun eşitliğe ve adalete olan bakış açısından dolayı etkilenmektedir¹¹⁶.

Gelir dağılımında adaletli bir yapının varlığına gereksinim duyulmaktadır. Bunun pek çok nedeni bulunmaktadır. Yoksulluğu azaltmak, toplumsal bağlamda gelişimi sağlamak, insanlara eşit olanaklar sağlamak, sağlık olanaklarını düzeltmek, daha adil yaşamayı sağlamak için gerekli imkanları temin etmeyi kolaylaştırmak, herkesin topluma katılabilmesini sağlamak, sosyal dışlanmayı en aza indirmek, toplumsal bağlamda bütünlüğü sağlamak, okur yazar oranını arttırmak, daha iyi eğitim imkanları sağlamak ve insanlar arasında huzur ve barışı sağlamak bu nedenler arasında sayılabilir¹¹⁷.

Sosyal adaletin ve sosyal barışın var olabilmesi için, gelişme süresinde toplam refahın artışı ve yaratılan gelirin toplumun tüm kesimi tarafından kullanılması çok önemlidir. Gelir dağılımından daha düşük pay alan kesimlerin, ülke nüfusu içerisinde fazla olması sonucunda, bu kesimin sosyal refah devletinin eğitim, sağlık ve beslenme gibi temel hizmetlerden daha az faydalanmalarına yol açmaktadır. Bunun sonucunda da gerekli olan insani açıdan gelişimler de sağlanamamaktadır. Böylece, ülkelerin gelişimleri de olumsuz yönde etkilenmektedir¹¹⁸. Çok düşük ücretlerle çalışan bireyler, gelir dağılımından düşük pay alan kesim içerisinde olduğu için yaşamak ve ailesini geçindirmek adına yeterli düzeyde bir ücret almadığı için,

¹¹⁴ “Bir ekonomide üretim öğelerinin, ulusal ürünün oluşumuna katkıda bulunmalarının sonucunda bir yıl içerisinde elde ettikleri parasal değerlerin toplamına gelir” denir. Detaylı bilgi için Detaylı bilgi için bkz: Hüseyin KARAKAYALI, Makro Ekonomi. Emek Kitapevi, İzmir, 2005, s. 47.

¹¹⁵ KARAMAN, ÖZÇALIK, s. 26.

¹¹⁶ ÇAKIR, s. 91.

¹¹⁷ Prince EFERE, Poverty & Redistribution of Wealth.

<http://www.paulsrichards.com/wp-content/uploads/2007/03/bsup-poverty-and-redistribution-of-wealth.pdf>, (09.11.2007), s. 11.

¹¹⁸ KARAMAN, ÖZÇALIK, s. 26.

çocuğunu da çalıştırarak aile gelirine katkı sağlaması için zorlamaktadır. Böylece, çocukluk çağında sağlanması gereken insani gelişim yeterince sağlanamadığı için, çalışan çocukların oluşturduğu toplum da bu anlamda yeterince gelişmemektedir¹¹⁹.

İşgücünün çağın üretim ihtiyaçlarına cevap verebilecek eğitim ve sağlık hizmetinin verilmesi, işgücünün maliyetini arttırmaktadır. Bu anlamda işgücüne yeterli eğitim ve sağlık hizmeti verilmemekte böylece de kişi niteliksiz, güvencesiz ve düşük ücretli olmaktadır. Geliri düşük olan işgücü de ailelerine yeterli beslenme ve sağlık koşullarını verememenin yanında çocuklarına da gerekli eğitim imkanını sağlayamamaktadır. Bu bağlamda niteliksiz işgücünün milli gelirden aldığı payın düşük olması da gelir dağılımındaki dengesizliği daha da bozmaktadır¹²⁰. Yani çocukluk döneminde gerekli eğitimi almamış olan çocuk, ileriki yaşamında da eğitimsiz ve niteliksiz olmasının karşılığını, gelir dağılımından düşük pay alarak görmekte ve elde ettiği gelir doğrultusunda da kendisini ve ailesini geçindiremediği için tekrar çocuğunu çalıştırarak¹²¹, bu kısır döngüye girmektedir.

Gelir dağılımının eşit dağıtılması gerekliliğinin yanında, ülkeler arasındaki bu dağılımın eşit olmadığı ve bunun imkansızlığı da belirtilmektedir. BM 2006 yılı İnsani Gelişim Raporu'nda dünyadaki gelir dağılımı eşitsizliği tablosuna göre, en yoksul yüzde 20'lik kesik kesim Dünya gelirinin sadece yüzde 1.5'ine sahiptir. OECD ülkelerindeki her 10 kişiden 9'u Dünya gelir dağılımındaki ilk yüzde 20'lik dilimde bulunurken bunun yanında, Sahra Altı Afrika ülkelerinde yaşayan her 2 kişiden 1'i en yoksul yüzde 20'lik dilimde bulunmaktadır. Dünya nüfusunun yüzde 80'i ortalama Dünya geliri olan 5533 \$'dan daha düşük gelire sahiptir. Bunun yanında Dünya'nın en zengin ilk 500 kişinin yıllık geliri servetleri hariç, 100 milyar \$ 'ı geçmektedir. Bu sayının da dünyanın en yoksul 416 milyon kişinin yıllık geliri toplamına eşit olduğu belirtilmektedir¹²². Bu bağlamda Özellikle Sahra Altı Afrika ülkeleri gibi az gelişmiş ülkelerde, ailelerin gelirlerinin yaşamak için

¹¹⁹ BOIDIN, s. 9.

¹²⁰ Mehmet E. PALAMUT, Gelir Dağılımı ve Milli Ekonomi Modeli. Milli Ekonomi Modeli. <http://www.milliekonomimodeli.com/index.php?icerikno=22>, (14.11.2007).

¹²¹ BAKIRCI, **Çocuk**, s.26.

¹²² KARAMAN, ÖZÇALIK, s. 26-27.

yeterli olamayacağı ve aile büyüklerinin yanında çocukların da yoksulluk ile mücadele anlamında çalışmak zorunda olduğu görülmektedir.

Örneğin, Dünya'nın en zengin üç kişinin serveti, üçüncü Dünya ülkelerinin¹²³ 600 milyon olan nüfusunun gelirine eşittir. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerdeki ve yoksul ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliği gün geçtikçe büyümektedir¹²⁴. Artan bu dengesizlik de çocuk çalıştırılmasını arttırmaktadır.

Seçilmiş ülkelerdeki gelir dağılımı örneklerine de bakıldığı zaman aşağıdaki tablo ile karşılaşılmaktadır;

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, gelir dağılımı adaletsizliği küresel bir sorundur. Tabloda yer alan 26 ülkenin ortak noktaları ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olmalarının yanı sıra, eşit olmayan Gini Katsayılarına sahip olmalarıdır. Gelir dağılımı dengesiz ve adaletsizdir¹²⁵. Gelir dağılımındaki bu eşitsizliğin nedenleri arasında; dağıtım politikalarının yetersizliğinin yanında, üretken olmayan istihdam, kayıt dışı istihdamın yaygınlaşması, yetersiz gelişmeye bağlı istihdam politikaları da vardır¹²⁶.

Ayrıca, çalışma yoğunluğundaki farklılıklar, işin özelliğine göre ücretlerin farklılaşması, eğitim sistemi, bireyin iş tecrübesi, aileden gelen servetin çözülmesi, piyasada değişen koşullardaki rekabet ve bölgelere göre değişen gelişmişlik düzeyleri de nedenleri arasında sayılmaktadır¹²⁷. Bunun yanında, tablodaki en adaletli gelir dağılımına sahip ülke ise, Ukrayna olarak görülmektedir.

¹²³ Üçüncü Dünya Ülkeleri; az gelişmiş ülkelerdir. Etiyopya, Somali, Ruanda, Mozambik, Çad, Fildişi Sahili örnek olarak verilebilir.

¹²⁴ Faruk ESKİOĞLU, Çocuk İşçiler.
http://www.csgb.gov.tr/calisan_cocuklar/haberler/baslik/acikgazete.html, (16.02.2009).

¹²⁵ CHP

¹²⁶ TEMİZ, *Sosyal*, s. 125.

¹²⁷ KARAKAYALI, s. 96-97.

Tablo 3: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Gelir Dağılımı

Ülkeler	Araştırma Tarihi	Gini Katsayısı ¹²⁸ (x100)	En Düşük yüzde 20	En Yüksek yüzde 20
Türkiye	2003	43.6	5.3	49.7
Tayland	2002	42.0	6.3	49.0
Endonezya	2002	34.3	8.4	43.3
Güney Afrika	2000	57.8	3.5	62.2
Hindistan	2004-05	36.8	8.1	45.3
Pakistan	2002	30.6	9.3	40.3
Bangladeş	2000	33.4	8.6	42.7
Nepal	2003-04	47.2	6.0	54.6
Kenya	1997	42.5	6.0	49.1
Nijerya	2003	43.7	5.0	49.2
Tanzanya	2000-01	34.6	7.3	42.4
Madagaskar	2001	47.5	4.9	53.5
Peru	2003	52.0	3.7	56.7
Tunus	2000	39.8	6.0	47.3
Türkmenistan	1998	40.8	6.1	47.5
Kırgızistan	2003	30.3	8.9	39.4
Mısır	1999-00	34.4	8.6	43.6
Ukrayna	2003	28.1	9.2	37.5
Azerbaycan	2001	36.5	7.4	44.5
Çin	2004	46.9	4.3	51.9
Etiyopya	1999-00	30.0	9.1	39.4
Mozambik	2002-03	47.3	5.4	53.6
Nijerya	1995	50.5	2.6	53.3
Senegal	2001	41.3	6.6	48.4
Paraguay	2003	58.4	2.4	61.9

Kaynak: BM Kalkınma Programı (UNDP), Human Development Report 2007-2008. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Complete.pdf , 18.01.2009, s. 281-284.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme, bu durumun beraberinde getirdiği ekonomik zayıflamanın sonucu gelirin adaletsiz dağılımı ve işsizlik, aileleri zor durumda bırakmaktadır¹²⁹. Gelir dağılımının eşitsizliği sonucunda bireyin ulusal gelirden adaletli bir şekilde pay alamaması,

¹²⁸ Gini Katsayısı, gelir eşitsizliğini tek derde özetlen ve uluslararası anlamda kişisel gelir dağılımı ölçümlerinde kullanılan ölçülerden biridir. Gini Katsayısı 0-1 arasında değişenildiği gibi 0-100 arasında da değişebilir. Böylece, bir toplum içerisinde gelir dağılımı adaletli dağıtılmış ise katsayı 0, adaletsiz dağıtılmış ise de 1'e doğru bir eğilim içerisinde olacaktır. Bilgi için bkz: TEMİZ, **Sosyal**, s. 129.

¹²⁹ DİKBAYIR, DAYIOĞLU, BAKIR, s. 2.

bireyi çözüm aramaya itmektedir. Bulunan çözümlerden en önemli olan da çocukların çalıştırılması konusudur¹³⁰. Bu bağlamda gelir dağılımı bozukluğunun aile gelirini hızla düşürmesi ile aile reisinin çalışması yani birincil emek arzı yetmemekte, bunun sonucunda da ikincil emek arzı olarak ailedeki diğer bireylerin, özellikle de çok küçük yaşta olan çocukların çalışma yaşamına atılmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır¹³¹. Bu anlamda toplumlarda karşılaşılan bu gelir dağılımı bozukluğu ve ailelerin gelir düzeylerini yetersizliği, çocuk çalıştırılmasının temel nedenlerini oluşturmaktadır¹³².

Ailelerin ekonomik yönden sıkıntı çekmeleri ve yeterli bütçeye sahip olmamaları, onların çocuklarının eğitimini yarıda bırakarak çalışmalarını sağlamaya neden olmaktadır¹³³. Bu durumda var olan çocuk işgücünün daha sonraki nesillerde de çocuk çalıştırılmasını arttırıcı etkide bulunacağı söylenmektedir¹³⁴. Çocuklar, aileleri tarafından birer gelir kaynağı¹³⁵ olarak görülmelerinin yanında işverenler açısından da ucuz emek olarak algılanmaktadır¹³⁶. Gelir dağılımının bozuk olması, yoksulluk ile zenginlik arasındaki farkı da ortaya koymaktadır. Sonuç olarak gelir dağılımı eşitsizliğinin ortaya çıkardığı yoksulluk, çocuk çalıştırılmasını etkileyen en önemli faktördür¹³⁷.

¹³⁰ KARAMAN, ÖZÇALIK, s. 25.

¹³¹ Elçin Aykaç ALP, Seçkin SUNAL, "Sosyal Devlet" Çerçevesinde Çocuk İstihdamı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. Türkiye Ekonomisinin Sorunları Sempozyumu Dizisi - 2, Hukuksal Düzenlemelerin İstihdam Politikaları Üzerindeki Etkileri. <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/5.pdf>, (03.05.2009), s. 3.

¹³² BULUTAY, s. 4.

¹³³ ÇSGB, **Zamana**, s. 20.

¹³⁴ Seçkin SUNAL, Elçin Aykaç ALP, Türkiye'de Çocuk İstihdamı. <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/RePEc/yil/makaleler/ealp0005.pdf>, (19.05.2009), s. 5.

¹³⁵ EDMONDS, **Asia**, s. 10.

¹³⁶ TÜRK-İŞ, Çalışan Çocukların Sorunları ve Çözüm Yolları. http://www.turk-is.net/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/Calisan_cocuklarin_Sorunlari_ve_Cozum_yollari.pdf, (19.05.2009), s. 2.

¹³⁷ BAŞARGAN, KÜMBÜL, s. 150.

C. İşsizlik

İşsizlik¹³⁸, çocuk çalıştırılmasının önemli nedenleri arasında yer almaktadır. İşsiz olan ebeveynlere karşı, daha ucuz işgücü niteliğindeki çocuklar çalıştırılarak, aile gelirine katkıda bulunmaktadır. Guatemala'nın Las Violetas köyündeki çocuklar ile Fransa'nın Loire Bölgesi'ndeki Chambles İli'ndeki okul çocukları arasında yapılan yazışmalarda çocuklar, çalışmalarının nedenleri hakkında yazışırken, babalarının işsiz olma durumları sonucunda aile gelirine katkı sağlamak adına çalıştıklarını belirtmişlerdir¹³⁹. Bu durumda, çocuk çalıştırılmasının temel nedenlerinden olan işsizlik olgusunu incelemek gerekmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu'na (TÜİK) ve uluslararası istatistiklere bakıldığı zaman işsiz; 'Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve iki hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan tüm kişiler işsiz nüfusa dahildir. Ayrıca, üç ay içinde başlayabileceği bir iş bulmuş ya da kendi işini kurmuş ancak işe başlamak ya da işbaşı yapmak için çeşitli eksikliklerini tamamlamak amacıyla bekleyenlerden, iki hafta içinde işbaşı yapabilecek kişiler de işsiz nüfus kapsamına dahildir.' şeklinde açıklanmaktadır¹⁴⁰. UÇÖ'ne göre ise işsiz olmak için üç kriter gerekli olmaktadır. Bunlar; bireyin işinin olmaması, iş arıyor olması ve işe başlamaya hazır olması durumlarıdır¹⁴¹.

Ekonomik ve sosyal açıdan çok büyük bir sorun olan işsizlik olgusu, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından önlenemeyen bir sorundur. Yani, tüm Dünya'da yapısal bir işsizlik sorunu ile karşılaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler bağlamında tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş çabalarının getirdiği

¹³⁸ İşsizliği tanımı; "çalışma arzusu olan ve çalışmaya muktedir, cari ücret düzeyinde belirli sürelerde iş aramasına rağmen iş bulamayan kimseye işsiz, bu olguya da işsizlik denmektedir" şeklinde yapılmaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere, işin olmaması, iş aramanın eylemli olarak yapılması ve bir işte çalışma arzusu bireyi işsiz yapan unsurlardır. Daha geniş bilgi için bkz. Kuvvet LORDOĞLU, Nurcan ÖZKAPLAN, Çalışma İktisadı. Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 293.

¹³⁹ BOIDIN, s. 9.

¹⁴⁰ TÜİK, [http](http://)

¹⁴¹ LORDOĞLU, ÖZKAPLAN, s. 293.

yapısal işsizlik sorunu, bugün gelişmiş ülkelerin de endüstri sonrası bir topluma geçiş sürecinde olmaları nedeni ile de geçerlidir. Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorununa kalkınma sorunu içerisinde çözüm aramak söz konusu iken, gelişmiş ülkelerde de yapısal ve sürekli bir işsizlik sorunu iş yaratma projelerini açığa çıkarmaktadır¹⁴². Sonuç olarak, işsizlik olgusu ülkelere ve bölgelere göre değişken olarak ortaya çıkmaktadır¹⁴³.

Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunu hem daha büyük hem de daha çözümsüzdür. Batı'nın endüstrileşme ve teknolojik anlamdaki gelişmelerle yaşadığı gelişmişlikten ötürü, Dünya bazında gelişmiş ve az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler bağlamındaki fark artmıştır. 20. Yüzyıl boyunca da az gelişmiş olan ve tüm bölgelerin kalkınma çabalarına rağmen halen artmaktadır. Çünkü az gelişmiş ülkeler endüstrileşme ve kalkınma anlamında çabalarırken, Batı sürekli bir biçimde daha da ileri teknolojilere ulaşmak adına çalışmalar yapıyorlardır. Dünyada, bir milyardan fazla insan yoksulluk yaşamakta, çoğu açlık çekmekte ve küreselleşme süreci ile beraber de dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurum iyice artmaktadır¹⁴⁴.

Küreselleşmenin ve liberalleşmenin arttığı 80'li ve 90'lı yıllar itibariyle gelişmekte olan ülkelerin durumları daha da bozularak, gelir dağılımlarındaki bozukluk artmakta, göçler yüzünden kentlerdeki yaşam koşulları kötüleşirken yoksulluk işsizlik nedeniyle hızla büyümektedir¹⁴⁵. Küresel dünyada, teknolojik değişimlerin hızlı yaşanması, bunun sonucunda da çalışma yaşamında eskiye nazaran daha sık ve büyük çaplı değişikliklerin meydana gelmesi, işsiz kalma olasılığını daha da arttırmaktadır. Özellikle mesleki eğitim anlamında eğitim almamış kişiler, bu yapısal boşluk içerisinde iş bulamamakta ya da işsiz kalma olasılıkları artmaktadır¹⁴⁶.

¹⁴² Meryem KORAY, Sosyal Politika. Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 143-144.

¹⁴³ LORDOĞLU, ÖZKAPLAN, s. 294.

¹⁴⁴ KORAY, s. 143-149.

¹⁴⁵ KORAY, s. 147-149.

¹⁴⁶ Mustafa Yaşar TINAR, Çalışma Psikolojisi. Nejdet BÜKEY Matbaası, İzmir, Temmuz, 1996, s. 104.

Bu bağlamda, ülkelerde yaşanan işsizlik sorunu ve bunun sonucunda ortaya çıkan yoksulluk olgusu, çocukların da çalışma yaşamına zorla itilmelerini ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşmenin de beraberinde getirdiği adaletsiz gelir dağılımının sonucunda oluşan işsizlik olgusu, bu istihdamın da artmasına yol açmaktadır. Aile reisinin iş bulamaması durumunda kişi çocuğunu bir gelir unsuru görmeye başlamakta ve işverenlere cazip gelen düşük ücretle iş yapmaya hazır olan çocuğunu çalışma yaşamına itmektedir¹⁴⁷.

Özellikle de tarımda ücretsiz aile çalışanı olarak çalışan çocuklar kentlere göç ettikleri zaman aile gelirine katkı sağlamak adına çalıştırılmaktadır. Çünkü göç sonrasında kente gelen aile işsiz kalmakta ya da yeterli derecede gelir sağlayamamakta ve hayatlarını devam ettirmekte büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Bunun sonucunda aile çocuğunu bir gelir unsuru olarak görmekte ve çalıştırmaktadır. Bu bağlamda bu düşünce yapısındaki ailelerin çok çocuk yaparak gelir getirici bir düşünceye sahip olması, onların yoksulluk kısır döngüsü içerisinde kalmalarına da yol açmaktadır.

Çocukların çalıştırılmaları sonucunda fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlık ve gelişimlerinde oluşan olumsuzluklar, onların yetişkin dönemlerinde çalışamamalarına ve işsiz kalmalarına neden olabilmektedir. Bunun sonucunda kötü koşullar altında istismar ve ihmal ile çalışan bu çocuklar işsiz kaldıkları ileriki dönemlerde de hayatlarını devam ettirebilmeleri için tekrar kendi çocuklarını çalıştırmaktadır ki bu da bir kısır döngüyü göstermektedir¹⁴⁸.

D. Yoksulluk

Yoksulluk olgusu, çocukların çalıştırılması konusunda büyük bir etkidir¹⁴⁹. Bu anlamda bakıldığında geleneksel olarak yoksulluk; “toplumun belirli bir kesimi için düşük gelir ve harcama seviyesi, sağlık ve eğitim hizmetlerinden düşük seviyede

¹⁴⁷ SAPANCALI, *Dışlanma*, s. 155.

¹⁴⁸ Özkan YILDIZ, “Çalışan Çocuklar: “Sorun” mu? “Çözüm” mü?”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 6, Sa: 2, 2007, s. 59-61.

¹⁴⁹ U.S. Department of Labor, *Advancing the Campaign Against Child Labor*. Vol. 2, 2002, s. 42.

yararlanma, risklere açık olma ile kamusal karar alma mekanizmasından dışlanma ve güçsüzlük olarak kendini göstermektedir¹⁵⁰. Sözlük anlamıyla bakacak olursak yoksul, “yeterli düzeyde parası olmayan veya rahat bir şekilde yaşamak için gerekli olan araçlara sahip olmayan kişidir”. Yoksulluk kelime olarak “yaşamın gerektirdiği olanaklardan yoksun kalmak” olarak açıklanabilir¹⁵¹. Ayrıca, “fakirlik, muhtaçlık, zayıflık, biçare olmak” anlamlarını içermektedir. Ekonomik anlamda yoksulluk durumu ile ortaya çıkan olgular ile “muhtaçlık, biçare ve zayıflık, kişinin kendini gerçekleştirme ve geliştirmesini sağlayan; buna olanak tanıyan insan haklarının da yokluğu” ifade edilmektedir¹⁵². Dar anlamda yoksulluk; “açlık ve barınacak yeri olmama durumu iken, geniş anlamda yoksulluluk; gıda, giyim ve barınma gibi olanakları yaşamalarına devam ettirmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalmayı” ifade etmektedir¹⁵³. Yoksulluğun nedenleri arasında işsizlik, bozuk gelir dağılımı, ekonomik kriz, ülke kaynaklarının verimli olarak kullanılmaması, hızlı nüfus artışı, göç, plansız şehirleşme, kayıt dışı ekonomi gibi olgular bulunmaktadır¹⁵⁴.

Çocuk çalıştırılması konusunda ulusal ve uluslararası bağlamda yapılan araştırmaların artmasına yol açan temel nedenlerden biri de, ekonominin zayıflaması ve gelir dağılımının bozulması sonucunda yoksullaşan ailelerin çocuklarının bir gelir kaynağı olarak görülmesi ve çalışmalarıdır. Buradan da anlaşılacağı gibi yoksulluk ve çocuk çalıştırılması arasında doğrudan bir ilgi olmakla beraber¹⁵⁵ yoksulluk çocuk çalıştırılmasının arzında da etkili bir faktör olmaktadır¹⁵⁶. Diğer yandan çocuk çalıştırılması, çocuk yoksulluğunun önemli bir boyutudur¹⁵⁷. Yapılan araştırmaların

¹⁵⁰ Ersan BOCUTOĞLU, “Türkiye’de Kamu Ekonomisi ve Yönetimin Şeffaflaştırılması, Yolsuzluk ve Yoksullukla Mücadele”, (içinde) Yoksulluk Cilt 1. Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs-1 Haziran). İstanbul, 2003, s. 222.

¹⁵¹ Oğul ZENGİNGÖNÜL, Küreselleşme, Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde. Adres Yayınları, Ankara, Eylül 2004, s. 108.

¹⁵² Nesrin KALE, “İnsan Hakları Bağlamında Yoksulluk”, (içinde) Yoksulluk Cilt 1 Yoksulluk Sempozyumu, (31 Mayıs-1 Haziran). İstanbul, 2003, s. 72.

¹⁵³ Güzin ERDOĞAN, “Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, (içinde) Yoksullukla Mücadele Stratejileri. Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara, 2002.

¹⁵⁴ ÇSGB, *Zamana*, s. 20.

¹⁵⁵ DİKBAYIR, DAYIOĞLU, BAKIR, s. 2.

¹⁵⁶ Sonia BHALOTRA, “Child Labour in Africa” . Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) Social Employment and Migration Working Papers, No. 4, Paris, 2003, s. 26.

¹⁵⁷ TEMİZ, *Yoksulluk*, s. 81.

büyük bir kısmında çocuk çalıştırılmasının temel nedeni yoksulluk olarak gösterilmektedir. Ekonomik açıdan, özellikle de eğitim masrafları açısından ailelerin bütçelerinin yetersiz kalması ve çocukların işten alınması nedeniyle gelir kaybına uğranması söz konusu olduğundan, çocuklar okuldan alınmakta ve çalıştırılmaktadırlar¹⁵⁸. Yoksul aileler çocuklarının gelirlerine bağımlı olmaktadır¹⁵⁹.

Guatemala ile Fransa'daki çocukların arasında yapılan yazışmalarda çocukların çalışma nedenleri ebeveynlerin işsizliğinin yanında, aile ekonomisinin yetersizliği ve yoksulluk olarak da açıklanmaktadır¹⁶⁰. Bu bağlamda düşük hane geliri, yani yoksulluk çocuğun ekonomik işlerde çalıştırılmasının önemli bir nedenidir¹⁶¹.

Küreselleşme ve neo-liberalizm politikaları; işletme düzeyinde kar ve verimlilik olgularını beraberinde getirirken, toplumsal anlamda işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik, eğretilik ve güvencesizlik gibi olguları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda küreselleşme olumsuz etkileri de beraberinde getirmektedir. Bunun yanında küreselleşme ile kadınlar ve çocuklar düşük ücretli, mesleki güvenceden yoksun ve uygun olmayan çalışma koşullarını içeren işlerde yoğun olarak çalıştırılmaktadırlar¹⁶².

Küreselleşmenin beraberinde zenginlik mi yoksa yoksulluk mu getirdiği tartışmalı bir konuyu oluşturmaktadır. Kimileri küreselleşmeyi zenginleşmenin bir yolu olarak değerlendirirken, kimileri de küreselleşmeyi zengin ile yoksul arasındaki uçurumu daha da derinleştiren bir süreç olarak görmektedir. Fakat küreselleşme sonucunda ortaya çıkan adaletsiz gelir dağılımı işsizliği, işsizlik de yoksulluğu beraberinde getirmektedir. Böylece yoksul ailelerin yan olmasının yanında temel gelir unsuru da olarak gördükleri çocuklarını¹⁶³, onların yeni yetişme

¹⁵⁸ ÇSGB, *Zamana*, s. 20.

¹⁵⁹ GÜRÇAY, KUMAŞ, *Çalış(tır)an*, s. 37.

¹⁶⁰ BODIN, s. 9.

¹⁶¹ DİKBAYIR, DAYIOĞLU, BAKIR, s. 2.

¹⁶² Zeki ERDUT, *Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye*. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2003, 21-24.

¹⁶³ Serap ÖZDEMİR, "Haklarımız: Küçük Emekçilerin Hakları," *Petrol-İş Kadın Dergisi*, Sa: 17, Aralık 2005, s. 24.

çağında bir çocuk gibi yaşamamalarına izin vermeyerek, çalışma yaşamına itmektedirler. Bu bağlamda çalıştırılan çocuklarda fiziksel, ruhsal ve ahlaki anlamda oluşan olumsuz etkiler sonucunda çocuğun geleceği etkilenmektedir¹⁶⁴. Uzun vadede bakıldığında, çocuklar üretken bireyler olmak yerine, yardıma ve desteğe muhtaç bireylere dönüşmektedirler¹⁶⁵.

II. SOSYAL NEDENLER

Toplumda çalışan çocukların çalışma nedenleri elbette ki en başta ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Fakat siyasal nedenlerin de desteklemesiyle beraber, toplumsal gerçekleri de göz ardı etmemek gerekir. Toplumun sahip olduğu geleneksel kültür yapısı, çocuğa verilen değer, nüfusta yaşanan artış, bunun akabinde yaşanan göç olayları, eğitim seviyesi de, çocuğa aile tarafından verilen değer ekonomik bazlı olmasının sonucu olarak çocukları ve gençleri çalışma yaşamına itmektedir¹⁶⁶. Bu bağlamda çocuk çalışan, ailesi için bir geçim kaynağı olmaktadır.

A. Geleneksel Yapı

Çocuk çalıştırılması kavramı ekonomik ve hukuksal bağlamda birçok durumu barındırmaktadır. Örneğin çocuklar boş vakitlerini değerlendirmek amacı ile evde yapılan faaliyetlere, ev işlerine yardıma katılma gibi işlerin yanında, ailenin sahip olduğu tarım ya da tarım dışı faaliyet gösteren işletmelerde, çalışmaktadırlar¹⁶⁷.

Gelişmekte olan ülkelerde bu ülkelerin tarıma yönelik yapıları, çalışma yaşamında çocukların da yapabilecekleri işlerin olması açısından onları çalışma yaşamına sokmaktadır¹⁶⁸. Çocuk, ücretsiz aile çalışanı olarak çalıştırılırken toplum

¹⁶⁴ YILDIZ, s. 61.

¹⁶⁵ ÇSGB, **Kitap 1**, s. 8.

¹⁶⁶ BİLİR, **Risk**, s. 3.

¹⁶⁷ DİKBAYIR, DAYIOĞLU, BAKIR, s. 1.

¹⁶⁸ Tahir BAŞTAYMAZ, "Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar", Mercek Dergisi. Yıl: 3, Sa: 12, MESS Yayınları, İstanbul, 1998, s. 63.

da bu yapıyı normal görmekte ve bu yapıyı geleneksel bir değer olarak benimseyebilmektedir¹⁶⁹.

Çocuklar ve gençler genellikle küçük yaştan itibaren ev halkı ile beraber kırsal bölgelerde tarım sektöründe ve ev işlerinde çalışarak kendilerine verilen görevleri yapmaktadırlar. Bu görevler elbette ki çocukların cinsiyetlerine göre farklılıklar içermektedir. Erkek çocuklar daha çok evin dışındaki işlerde yani çobanlık, taşıma işleri, ürün toplama, büyüklere yardım gibi işlerde çalıştırılırken, kız çocukları ise evin içerisinde kendilerinden küçük bebek veya çocukların bakımı, ev temizliği, yemek yapma gibi annelerine veya evlerinde bulunan kendinden yaşça daha büyük kimselere yardımda bulunabilecekleri işlerde çalıştırılmaktadırlar. Bunun yanında belirli bölgelerde, çocuklar sezonluk olarak, örneğin büyük toprak sahipleri tarafından çoğunlukla da yaz dönemi boyunca tarımsal faaliyetlere yardımcı olmakta veya ev hizmetlerinde çalıştırılmaktadır¹⁷⁰.

Çocuğun ailesi için ne anlam ifade ettiğini, Leibenstein “Doğurganlığın Ekonomik Teorisi”nde; çocuğun üretim aracı olarak yararı, çocuğun sosyal güvenlik aracı olarak yararı ve çocuğun haz kaynağı olması biçiminde açıklamaktadır. Çalışan çocukların ailelerine bakıldığında, genellikle düşük gelirli ailelerin varlığı ile karşılaşılmaktadır. Bu aileler çocuklarını daha çok bir üretim aracı olarak görmekte, bir sosyal güvenlik aracı olarak kabul etmekte ve gelecekte de çocuklarının onları koruyacağı bireyler olarak görmektedirler. Bunun tam tersi olarak yüksek gelirli ailelere bakıldığı zaman ise çoğunlukta, çocuklar daha çok psikolojik doyum aracı olarak görülmekte ve onlar üzerinden herhangi bir ekonomik ve sosyal güvenlik amaçlı bir beklentiye girilmemektedir. Çocukların yararları, yaşlılıkta güvenilecek birinin olması, eve maddi yardım sağlaması ve ev işlerine katkı sağlamaları açısından açıklanmaktadır.

Aynı toplum ve ülke içerisindeki farklı bölgelerdeki (kır-kent), farklı sosyal ve ekonomik düzeye sahip ailelerin, çocuklarına farklı değerler yüklemeleri söz konusu olmakla beraber elbette ki farklı toplumların da birbirlerinden çok farklı

¹⁶⁹ ŞİŞMAN, s. 9.

¹⁷⁰ BİLİR, Risk, s. 4.

değerleri olduğu da görülmektedir. Örneğin, Kenya ve Amerika arasında yapılan araştırmalarda, Kenya'daki çocuklar zamanlarının yüzde 41'ini çalışarak geçirmekte iken, Amerika'da ise bu durumun sadece yüzde 2 oranında olduğu görülmektedir. Bunun yanında, az gelişmiş ülkelerde ve kırsal alanlarda, çocukların maddi katkıları önemli iken, gelişmiş ülkelerde ve kent ortamında ise buna daha az önem verilmektedir.

Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş toplumların yapılarına bakıldığı zaman ise, çocukların yetişkinlerin dünyasından ayrı tutulmalarının bazı sakıncaları olduğu düşünülmektedir. Buna göre çocuğun statüsünü yetişkinlerin statüsünden ne kadar çok ayrı olarak ele alınırsa, çocuğun bir yaştan diğer yaşa geçişi de bu anlamda zor olacaktır. Tam tersi bir biçim olan gelişmemiş toplumlarda ise böyle bir geçiş devresinin zor olmayacağı düşünülmektedir. Örneğin Kanada'da erkek çocuklar babaları ile avlanmaya giderken, kız çocuklar ise evde kalıp yemek hazırlama sorumluluğuna sahiptirler. Bu anlamda sürekli olarak çocuklara kendilerine güvenmeleri öğretilirken, çocukların dünyasının yetişkinlerin dünyasından farklı olmadığı anlatılması amaçlanmaktadır¹⁷¹.

Her ne kadar çocukluk döneminde çocukların çalıştırılması yasaklansa da, çocuk çalıştırılması gerçeğinin var olduğu ve büyük bir sorun teşkil ettiği yadsınamaz. Çocuk çalışana kim oldukları ya da ne yaptıkları soruları sorulduğu zaman çocuklar, çalışan çocuk kimliği ile soruları yanıtlamaktadır. Çoğu yetişkin de, sorulan aynı sorulara benzer cevaplar vermektedir. Örneğin bu sorulara karşılık olarak; "büroda çalışıyorum" ya da "tarıma dayalı besin endüstrisinde çalışıyorum" gibi cevaplar verilmektedir. Guatemala ile Fransa'daki çocukların arasında yapılan yazışmalarda, kendilerini çocuk çalışan kimliği ile tanıtmakta olan çocuklar, odun toplamak, koyun ya da inek gütmek, kazı yapmak, tarlada çalışmak, dokuma işinde çalışma (kızlar) gibi işleri yaptıklarından bahsetmektedirler¹⁷².

Genel anlamda toplumlar ve bölgeler arasında geleneksel kültür anlamında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye'nin de kalkınmasında ve nüfusun önemli

¹⁷¹ BAŞARGAN, KÜMBÜL, s. 144-149.

¹⁷² BOIDIN, s. 9.

bir bölümünün geçimini sağlanmasında tarım sektörü önemli bir yere sahiptir¹⁷³. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkeler açısından geleneksel yapının en büyük niteleyicisi olan kırsal yerleşim ve ekonominin tarıma dayalı olması gerçeği, yaşamsal değer taşıyan bir durum olmaktadır. Özellikle tarım toplumlarına ve erken sanayileşme dönemine özgü sosyal ve kültürel bakış açısı çocuk çalıştırılmasını normal karşılamakta, hatta gerekli bile görmektedir. Bu bakış açısının değiştirilmesi çocuk çalıştırılmasının önlenmesi açısından çok büyük önem taşımaktadır¹⁷⁴.

Her alanda görüldüğü gibi, çocukluğun anlamı tarihi bir değişime uğramaktadır. Günümüzde özellikle azgelişmiş ülkelerde geçerli olan eski algılarına göre anne ve baba için çocuğun anlamı, duygusal anlamda bağılıkların yanı sıra, gelir getirici bir unsur olabilmektedir¹⁷⁵.

B. Nüfus Artışı

Çocuk çalıştırılmasını sorununu ortaya çıkaran ve arttıran nedenlerin temelinde bulunan ekonomik nedenlerden biri olan yoksulluk, bileşiminde nüfus artışı ve göç gibi olguları bir arada bulundurmaktadır¹⁷⁶. Nüfus artışı sonucunda özellikle kırsal kesimlerde, kentlerin de gecekondü bölgelerinde çocuklar çalışmak zorunda kalmaktadırlar¹⁷⁷. Doğurganlık oranının yüksek olduğu kırsal kesimlerde, çocuk aile ekonomisine katkıda bulunmak için çalıştırılmaktadır¹⁷⁸.

Geleneksel tarıma yönelik ekonominin bulunması, işgücünün yoğun biçimde kullanılmasını, bu bağlamda nüfusun artarak işgücünü karşılayacağı düşüncesi ile çocukların işgücüne katılması gerektiği savunulmaktadır. Çocuklar tarımsal

¹⁷³ Nurettin YILDIRAK, Bülent GÜLÇUBUK, Sema GÜN, Emine OLAN, Mehmet KILIÇ, Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1205793629.pdf, (20.02.2009).

¹⁷⁴ ÇSGB, *Zamana*, s. 21.

¹⁷⁵ BULUTAY, s. 1-2.

¹⁷⁶ Nurcan KOLAÇ, Ayşe ERGÜN, Saime EROL, “Pazarda Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları ve Sağlık”, Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi. Nisan-Mayıs-Haziran 2006, s. 31.

¹⁷⁷ BULUTAY, s. 4.

¹⁷⁸ Mümtaz PEKER, “Çocuk Emeği Çocuk İstihdamı Üzerine Bir Deneme”, Çalışma Ortamı Dergisi. Sa: 53, Kasım-Aralık 2000, s. 3.

faaliyetlerde çalışarak yetişme maliyetlerini de azaltmaktadır. Bu bağlamda çocuk sayısındaki artış ve buna bağlı olan nüfustaki artış az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların ortak özelliğini göstermektedir¹⁷⁹.

C. Göç

Toplumsal bağlamda iş bölümü içerisindeki rollere bakıldığı zaman, çocuk toplumsal rol gereğince işgücü piyasasına katılması beklenen bir aktör değildir. Çocuk, tıpkı kadınlar gibi hane halkının yedek işgücü potansiyelini oluşturmaktadır. Genel anlamda hane halkı içerisinde ekonomik kriz yaşandığı takdirde, çocuklar işgücü piyasasına açılmaktadırlar. Çocuklar nitelikleri gereği, iş gücü piyasasına uygun olmamakla beraber, çalışma koşulları kötü, niteliksiz, düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalmakta ya da ücretsiz aile çalışanı olarak hane halkına ait iş yerinde ekonomik anlamda üretime katılmak durumunda bırakılmaktadırlar. Bu bağlamda göç olgusu da, çocuğun çalışmasının en önemli nedenlerindedir¹⁸⁰.

Kırsal kesimden kentlere, küçük kasaba ve kentlerden büyük ve sanayileşmiş kentlere doğru yaşanan hızlı göç olgusu, çocuk ve gençlerin çalışmasının nedenlerinden biri olarak göze çarpmaktadır¹⁸¹. Göç hareketi, yalnızca kırdan kente olmamakta, bölgeler arası ve ülkeler arası da nüfus hareketleri yaşanmaktadır¹⁸². Bölgeler ve ülkeler arası artan gelişmişlik farkı, göç olaylarının yaşanması açısından 20. Yüzyılda ve günümüzde artarak devam etmektedir. Artan göç olayları da bir sorun halinde gündemden düşmemektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 3'ü doğdukları ülkeleri dışında yaşamlarını sürdürmektedir¹⁸³. Büyük kentler, sanayi ve ticaret merkezlerini oluşturan kent bölgeleri sürekli biçimde göç almakta, diğer bölgeler de hızla nüfus kaybına uğramaktadır¹⁸⁴. Tarım sektöründe teknolojinin artması sonucunda bu bölgelerde ortaya çıkan işgücü fazlası sebebi ile ücretler ve

¹⁷⁹ BAŞTAYMAZ, s.63.

¹⁸⁰ Ayşe KARADUMAN TAŞ, M. Akif BAKIR, Anlı ATAÖV, "İç Göçün Çocuk İstihdamına Etkisi", Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 415.

¹⁸¹ BAKIRCI, **Çocuk**, s.23.

¹⁸² İLİK, TÜRKMEN, s. 1.

¹⁸³ Ayhan GENÇLER, "Büyüyen Yasadışı Göç Sorunu ve Türkiye", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 3, Sa: 1, 2004, s. 175.

¹⁸⁴ İLİK, TÜRKMEN, s. s. 1.

gelirlerde yaşanan düşüş, tarım sektöründe yaşanan verimsizlik sonucunda kırsal kesimde yaşayanların ailelerini geçindirecek düzeyde gelir elde edememeleri, kentlerde sunulan eğitim, sağlık hizmetleri, iş imkanları, kentte uzmanlaşmanın sağladığı olanaklar, genel anlamda kırdan kente göç etmenin temel nedenleri olarak görülmektedir¹⁸⁵. Kırsal kesimlerde toprakların eşit olarak dağılımının olmaması ve gelirin düşük olması, bunun yanında tarımda makineleşmeye bağlı olarak insan gücüne duyulan ihtiyacın da azalması ile kırsal kesimde kentlere olan göç de artmaktadır¹⁸⁶. Dolayısıyla göç olgusunun temel nedeni, yaşanan bölgenin ekonomik ve sosyal koşullarının bireyleri ve ailelerini doyurucu niteliğe sahip olmamasından ileri gelmektedir¹⁸⁷. Ancak, kentlerdeki yaşam koşulları yeterli olmamakla birlikte, kırsal alanlardaki yaşam koşulları da kentlerdekinden daha iyi değildir¹⁸⁸. Sonuç olarak genel anlamda, göç alan yerler daha çok ekonomik anlamda gelişmiş bölgelerdir¹⁸⁹.

Kırdan kente yapılan göçler, kentsel alanların ve büyük kentlerin en önemli sorunlarından biridir. Fakat bununla birlikte kentsel alanlar çocuk çalışan arzını da beslemektedir. Göç ile gelen ve kalifiye olmayan yetişkin aile bireylerinin iş bulması oldukça güç olduğundan, bu ailelerin çocukları kentsel alanlarda önemli bir işgücü kaynağını oluşturmaktadır¹⁹⁰.

Göç sonrasında çocuğun çalışma sürecine bakıldığında, göç olgusundan sonra ilk kez iş aramaya başlayan, ailenin reisi olmaktadır. Aile reisi olan baba eğer iş bulamaz ise ya da yetersiz miktarda gelir sağlayıcı bir iş bulması halinde, annenin iş arama süreci başlamaktadır. Babanın iş bulamama durumu, çocuk ve ailenin diğer üyeleri açısından daha farklı büyük riskleri de beraberinde getirmektedir. Babanın iş bulamaması durumunda aile içi şiddet ortaya çıkmakla beraber, babanın alkol ya da madde bağımlısı olması gibi bir durum da oluşabilmektedir. Bunun sonucunda da baba, bulduğu işleri de kaybetmekte ve sürekli işsiz durumuna düşerek ailenin

¹⁸⁵ BAKIRCI, **Çocuk**, s. 23.

¹⁸⁶ İLİK, TÜRKMEN, s. 4.

¹⁸⁷ BAKIRCI, **Çocuk**, s.23.

¹⁸⁸ İLİK, TÜRKMEN, s. 4.

¹⁸⁹ BAKIRCI, **Çocuk**, s.23.

¹⁹⁰ Göknur Bostancı EGE, “Çalışan Çocuk Kimdir”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 58.

parçalanması durumuna kadar bu süreç gidebilmektedir. Bunun sonucunda eğer erkek çocukları akraba desteği almıyorsa sokakta yaşamaya başlamakta, kız çocukları ise küçük yaşta istemedikleri insanlarla evlendirilebilmekte ya da fuhuş sektörüne itilebilmektedir.

Aile içerisinde annenin de iş bulamaması ya da yeterli derecede ekonomik anlamda gelir elde edememesi durumunda ise, çocuklar iş aramaya başlamaktadır. Çocukların çalışmalarının en büyük riskli sonucu ise, çocukların eğitimlerinden uzaklaşmalarıdır. Özellikle de eğer çocuk sokakta çalışıyorsa, çocuğun sokakta yaşama riski ortaya çıkmaktadır. Kadınların evlerinin dışında çalışmasına izin vermeyen geleneksel düşünceye sahip yörelerde ise, çocuklar iş arama sürecine daha erken katılmaktadırlar. Aile aşamalı olarak göç süreci yaşamış ise ya da anne veya baba göç edilen yerde iş bulabilmek için yeterli niteliğe sahip değil ise, çocuk ilk anda da kendisini çalışma hayatının içerisinde bulabilmektedir¹⁹¹.

Göç eden aile üyelerine bakıldığı zaman genel olarak yeterli eğitime sahip olmayan, vasıfsız işgücü niteliğinde oldukları görülmektedir¹⁹². Bu da ailelerin çoğunlukla işsizlik sorunu ile karşılaşmalarına, dolayısıyla da yoksul olmalarına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak aileler özellikle de çok çocuklu aileler geçimlerini sağlayabilmek için çocuklarını çalışma yaşamına itmektedir. Yapılan araştırmalarda çalışan çocukların ve gençlerin yarısından fazlasının yaşadıkları bölgede yoksullaşan ve o bölgede yaşama olasılığı kalmayan, bunun sonucu olarak da göçü bir çıkış yolu olarak gören, fakat umdukları doğrultuda göç ettikleri yerde de tutunamayan çok çocuklu ailelerin çocukları oldukları ortaya konulmaktadır¹⁹³. Kente yeni gelenler, eğitim düzeylerinin düşüklüğü, kente uygun iş becerilerinin yetersizliği ya da olmayışı sebebiyle daha çok düz ve ağır işlerde çalışmakta, bunun sonucunda da kentin düşük gelir grubunu oluşturmaktadır¹⁹⁴. Çocuklar genelde, sanayi sektöründe ve kentlerde çalışmaktadır. Kentlerde çocuklar sokak satıcılığı, pazarcılık, taşımacılık gibi işlerde çalışmanın yanında sanayi sektöründe de küçük

¹⁹¹ TAŞ, BAKIR, ATAÖV, s. 423-424.

¹⁹² ÇSGB, *Zamana*, s. 20.

¹⁹³ BAKIRCI, *Çocuk*, s.22-23.

¹⁹⁴ İLİK, TÜRKMEN, s. 2.

işletmelerde çalışmaktadır¹⁹⁵. Sokakta çalışan bu çocuklar, büyük kentler açısından önemli bir sorun haline bürünmektedir¹⁹⁶. Sayılan işlerin hemen tamamında çalışan çocuk ve gençlerin herhangi sosyal güvenceleri de yoktur¹⁹⁷.

Kente göç eden ve kurumsal güvenceleri bulunmayan aileler yaşam mücadelesi vererek varlıklarını sürdürmeyi amaçlamakta, bu mücadele ile beraber çocuklar da kendilerini çalışma yaşamının ortasında bulmaktadır¹⁹⁸. Bu anlamda çocuğun göç sonrasında çalışma yaşamına girmesi, ailenin ekonomik ve sosyal durumuyla yakından ilgilidir. Alt gelir gruplarında yer alan ailelerdeki çocukların çalıştırılma riski çok daha yüksektir¹⁹⁹. Çünkü aile ekonomisine babanın yaptığı katkının yetersiz olması dolayısıyla çocuklar çeşitli işleri yapmaya özendirilmekte hatta zorlandırılmaktadır²⁰⁰. Çocuklar, göç öncesinde kırsal kesimlerde ücretsiz aile çalışanı olarak çalışıp, ailelerde bu yapıyı nasıl normal karşılıyor ve benimsiyorlarsa, göç sonrasında da kentsel alanlarda da bu geleneksel kültür yaşatılmaktadır. Artık çocuklar evde veya tarlada ücretsiz aile çalışanı olarak çalıştırılmamakta, bunun yerine herhangi bir işyerinde ücret karşılığında çalıştırılmakta ve bu iki durum arasında hiçbir fark gözetilmemektedir. Hatta çalışma yaşamında ücretli olarak çalıştıkları ve ailelerine parasal anlamda katkı sağladıkları için daha çok benimsenmektedir²⁰¹.

D. Eğitim

Eğitim, bir toplumun geleceğinin temel güvencesidir. Bu nedenle, çocukların eğitimi, toplumların geleceği açısından en önemli güvencedir. Çocuk çalıştırılması ve eğitim arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim esasen çocuk çalıştırılmasının engellenmesinde önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, eğitim sisteminin maliyeti ve ulaşılabilirliğinin zorluğu, içerik olarak tatmin edici

¹⁹⁵ BİLİR, Risk, s. 4.

¹⁹⁶ Abdullah KARATAY, "İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar: Göç ve Kent Yoksulluğu", Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri, 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 465.

¹⁹⁷ BİLİR, Risk, s. 4.

¹⁹⁸ İLİK, TÜRKMEN, s. 3.

¹⁹⁹ TAŞ, BAKIR, ATAÖV, s. 432.

²⁰⁰ İLİK, TÜRKMEN, s. 3.

²⁰¹ ŞİŞMAN, s. 9-10.

olmayışı, eğitilmiş kesimin karşılaştığı yüksek işsizlik sorunu, ailelerin bilinçsizliği²⁰², özellikle de enformel sektörün yoğun olduğu yapılarda ailelerin çocukları çalışma yaşamına itmesi, eğitimin kalitesinin düşüklüğü ve eğitim sistemine duyulan güvensizlik gibi nedenler çocukların eğitime devam edebilmelerini kısıtlayan etkenlerdendir²⁰³.

Ulusların toplumsal anlayışları da eğitim açısından önemlidir. Her toplumun ve bu toplumda yaşayan çeşitli kesimlerin kendine özgü anlayışları, yaşama bakış açıları, geçmişten gelen birikimleri, kültürel ve toplumsal bağlamdaki gelenekleri farklılıklar içerebilmektedir. Örneğin, Hindistan'ın en yoksul olan Kerala bölgesinde çocukların eğitimleri ön planda tutulurken, Türkiye'de ise geleneksel ve tarihsel özellikler kendini çok daha fazla hissettirmektedir. Bu anlamda ülkeler arasında olduğu kadar, bölgeler arasında da eğitim durumu farklılık göstermektedir.

Kırsal alanlardaki okul yokluğu²⁰⁴, öğretmen yokluğu, yaşanılan yerde okul bulunmayışı, ders yılının bir bölümünün tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu zamanlara rastlaması ya da ilköğretimden sonraki üst eğitim kurumlarının olmaması ya da var olup ta yetersiz olması gibi durumlar da çocukları ve gençleri eğitim sisteminin dışına iterek çalışma yaşamına katılmalarına yol açmaktadır.

Bunun yanında mevcut eğitim sisteminin işgücü piyasasının gereksinimlerine cevap verebilecek nitelikte olmaması, işgücü piyasasının gereksinimlerine uygun niteliklerin sadece meslek okulları ve yüksek okullar tarafından sağlanması, üniversite okuyanların bile uygun iş bulamaması, hatta hiç iş bulamaması, bireylerin yaşam düzeylerini düşürmektedir. Bunun göstergesi olarak da çocuğun aldığı formel eğitim bile çocuğun geleceğini güvence altına alamamaktadır. Ailelerin çocuklarını okutma olanağının olmaması ile birlikte de çocuklar ve gençler geleceğini güvence altına almak amacıyla okula gitmemeyi ve çalışmayı tercih etmektedir²⁰⁵. Çok sayıda çocuk ve genç, temel eğitimlerini tamamladıktan sonra okullarını bırakıp

²⁰² ÇSGB, *Zamana*, s. 20.

²⁰³ BAKIRCI, *Çocuk*, s.24.

²⁰⁴ BULUTAY, s. 5.

²⁰⁵ BAKIRCI, *Çocuk*, s.24-25.

çalışma yaşamına atılmak zorunda kalmaktadır. Bu doğrultuda birçok ülke, çocuklara çalıştıkları sırada mesleki eğitim verebilmek adına çıraklık eğitimi sağlanmaktadır. Dolayısıyla, kentsel alanlardaki çalışan çocukların büyük bir kısmı da küçük esnaf ve sanatkarların yanında çırak olarak çalışmaktadır²⁰⁶.

Çalışan çocuklar buldukları sosyal ortamdaki kişileri örnek olarak almaktadır. Bunun yanında da çocuğun öğrenim süresince, ailedeki gelir yetersizliği sonucu ihtiyaçlarının karşılanamaması ya da sosyal ortama uyumsuzluğu gibi sıkıntıları da çocuğu çalışma yoluyla önemsenmek isteğini de arttırmaktadır. Bu anlamda gelir sahibi olmanın verdiği güç, çocuklar üzerinde çalışmanın cazibesini arttırmakta ve çocuğun okula gitme konusundaki isteksizliğini de körüklemektedir. Buna bağlı olarak da okuldan ayrılmanın sonucunda çalışma olgusu tek seçenek haline gelmektedir. Böylece eğitim sürecinin dışına çıkan çocuklar için çalışma temel faaliyet alanına dönüşmektedir²⁰⁷.

Bu sorunların yanında, ailelerin çocuklarını okula göndermek için, onların çalışmaları sonucunda sağlayacakları gelirden vazgeçmeleri söz konusu iken, bu durumun fırsat maliyet olgusu da göz önüne alındığında, eğitim maliyetinin yoksul aileler açısından engelleyici bir unsur olduğu gözlenmektedir²⁰⁸.

Ayrıca okulda yaşanan başarısızlık, şiddet ya da öğretmenlerle anlaşamama gibi durumlardan dolayı okula gitmeyen çocuklar veya okuldan ayrılıp da çalışan çocukların sayısı da oldukça yüksektir²⁰⁹.

Çocukların çalıştıkları için yeterli besin alamamaları, onların fiziksel ve ruhsal anlamdaki gelişimleri açısından da aksaklığı ortaya çıkaran nedenler arasında

²⁰⁶ Ebru Çetin GÜLER, “Çocuk İşgücü ve Eğitim”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 230.

²⁰⁷ Fatma FİDAN, “Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği”, “Psychological and Social Aspects of the Child Labor Question”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 4, Sa: 1, Edirne, Haziran 2004, s. 34.

²⁰⁸ BAKIRCI, **Çocuk**, s.25.

²⁰⁹ BAKIRCI, **Çocuk**, s.26.

bulunmaktadır. Yeterince iyi beslenemeyen çocuklar öğrenim kabiliyetlerini de yitirebilmektedir²¹⁰.

Ebeveynin eğitim ve kültür düzeyi, olaylara bakış açısı ve yaklaşımı göz önünde tutulduğunda, genel olarak çocuklarını çalıştıran ebeveynlerin eğitimsiz ya da düşük eğitimli oldukları gözlenmektedir. Ebeveynlerin çalışma olanağı bulamamaları sonucunda aile yoksul duruma düşmekte ve bu doğrultuda çocuklar da çalıştırılmaktadır. Aile bireylerinin çalışma olanağını bulamamaları ise ülkenin genel ekonomik koşullarının yanında bireyin kişisel becerisinin, eğitiminin, bilgisinin iş bulmak için yeterli olmamasından da kaynaklanmaktadır. Bunun yanında çocukların ve gençlerin işgücü piyasasına girmesi ile yetişkinlere olan ihtiyaç azalmakta ve yetişkinlerin çalışma alanları daralmaktadır²¹¹.

Çocukların cinsiyeti, ailenin kız erkek çocuğu dağılımı ve ailenin bu konuya olan bakış açıları da çocukların çalıştırılması yönünden dikkat çekmektedir²¹². Konu kız çocuklarına toplumsal bağlamdaki bakış açısı ve kız çocuklarının yetişmesi açısından ele alınacak olursa, kız çocuğu çocukluk döneminin erken zamanlarından itibaren toplumsal rolüne hazırlanmaktadır. Kız çocuğu temelde annelik rolü için yaşamlarının ilk dönemlerinden itibaren hazırlanmaktadır. Bu bağlamda, çocuğun içinde yaşadığı çevre sınırlandırılarak toplumsal kimliği ve davranış biçimi şekillendirilmektedir. Buna göre kız çocukları okula devam etse de etmese de erkek çocuklarına göre daha fazla ev içi sorumluluklar yüklenmektedir²¹³. Bu anlamda kız çocukları eğitimden uzaklaştırılarak okutulmamakta²¹⁴, bir kısmı ev işlerinde, bir kısmı da hem ev işlerinde hem de ekonomik işlerde çalıştırılmaya zorlanmaktadır. Gelişmekte olan birçok ülkede sosyal ve kültürel yapının kız çocuğunu eğitime heveslendirmeyen yapısı sonucu, çocuklar evde oturtulmakta ve genelde kızlar ev işlerinde çalıştırılmakta, çoğu da hizmetçilik diye nitelendirilen işleri yapmaya itilmektedir²¹⁵.

²¹⁰ BULUTAY, s. 5.

²¹¹ BAKIRCI, **Çocuk**, s.26.

²¹² BULUTAY, s. 5.

²¹³ U.S. Department of Labor, Advancing the Campaign Against Child Labor. **Vol. 3**, 2004, s. 103.

²¹⁴ CHAUBEY, PERISIC, PERRAULT, LARYEA-ADJEI, KHAN, s. 6.

²¹⁵ U.S. Department of Labor, **Vol: 3**, s. 103.

Kız çocuklarının geleneksel anlamdaki ev içi sorumluluğuna karşı kendilerine yeterli zaman ayıramamaları, onların okula ve öğrenmeye ilişkin güdülerini de zayıflatabilmekte ve eğitimden erken kopmalarına neden olabilmektedir. Tüm bunların yanında ev işlerini zaman sınırı, sosyal güvencesi ve ücreti olmadığından dolayı iş olarak nitelendirilmemekte ve bunun yanında genel anlamda kız çocuğuna gelir getirici bir beceri kazandırılmamaktadır. Bu yüzden de donanımsız olan eğitim almamış veya yarıda bırakmış kız çocuğunun önündeki tek seçenek, ev kadını olmaktır. Bu durum kültür ve geleneklerin bir sonucudur. Yapılan cinsiyet ayrımcılığı çocuklara eşit olanaklar verilmesini engellemektedir. Bu nedenler ancak eğitim ile aşılabılır. Özellikle de annenin eğitim düzeyi yükseldikçe, kız çocuklarının da okula gitme olasılıkları artacaktır. Kız çocuklarının eğitim görmesi de, özellikle gelişmekte olan ülkelerin yapabilecekleri en iyi yatırımdır²¹⁶.

Anne ve babanın, çocuklarının eğitim görmesi ya da çalışması arasında bir tercih yapmaları gerektiği zaman, babaların eğitim durumu bu anlamda önemli rol oynamaktadır. Çünkü okula gitmemiş ve eğitim görmemiş anne ve babalar eğitimin ne kadar önemli olduğu bilincinde olamamakta, çocuklarını öğrenmeye çabalamaları bağlamında da destek olamazlardır. Çünkü kendilerinin herhangi bir deneyimi bu anlamda bulunmamaktadır. Hatta bazen okul onlar açısından biçimsel bir uygulama ve uyulması gereken bir zorunluluk olarak görülmektedir²¹⁷.

Eğitim düzeyinin yetersizliği sonucunda anne ve baba “çocuk sorumluluğunu” tam anlamıyla algılayamamakta, bu durum da çocuğun çalışması durumunun şimdi ve gelecekte ortaya çıkabilecek sorunların görülememesine neden olmaktadır²¹⁸.

Çalışan çocukların çalışma hayatından alınarak yetişkinlere yönelik çalışma olanaklarının da yaratılması ve bu anlamda gelir getirici faaliyetler ile ilgili yetişkinlere eğitim verilerek işe yönelik bilgi ve becerilerin kazanılmasının

²¹⁶ Meltem GÖNENÇ, Nil AYHAN, M. Akif BAKIR, “Kız Çocuklarının Eğitim Haklarından Tam Olarak Yararlanamaması ve Ev İşlerinde Çalıştırılması”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 261-275.

²¹⁷ BAKIRCI, **Çocuk**, s.27.

²¹⁸ FİDAN, s. 34.

sağlanması ve ekonomik anlamda bireylere imkanlar sağlanması, önlemler açısından da kalıcı olunması bakımından vazgeçilemez unsurlardandır. Bunun yanında bu geçiş süreci bağlamında da yetişkin bireylere, çocukların çalışarak elde ettikleri geliri karşılayıcı nitelikte bir ekonomik yardımın sağlanması da çözüm açısından önemli olacaktır²¹⁹. Bunun yanında istihdam ve eğitim arasında işlevsel bir ilişki kurulmadığı takdirde de eğitilmiş fakat iş yaşamının ihtiyaçlarına cevap veremeyen işgücünün oranı da artabilmektedir²²⁰.

III. SİYASAL NEDENLER

A. Yapısal Uyum Politikaları

1970’li yıllarda, Keynesyen refah devletinin sosyal harcamalarının; devletin ekonomiye müdahale etmesinin ve sosyal anlamda da düzenleyici rolünün artmasının yanında işçi sınıfının da haklarının artması ve elde ettikleri yüksek ücretler de buna benzer durumlar yaşanan ekonomik krizin kaynağı haline gelmiştir. Bu bağlamda krizden çıkmak amacı ile yeni liberal politikalar ile yapısal uyum politikaları gündeme gelmiştir²²¹. Bu anlamda, yeni liberal politikaları uygulamaya koymak amacıyla, gelişmiş ülkelerde makro ekonomik anlamda reformlar söz konusu iken gelişmekte olan ülkelerde ise yapısal uyum politikaları gündeme gelmiştir²²².

Sosyal devlet yapısındaki devlet ve piyasa dengesi 1975’lerden itibaren uygulanan politikalar ile piyasa lehine çevrilmiştir. Yeni liberal politikalar ile ülkelerin bu ekonomik krizden çıkabilmeleri ancak onların yapısal uyum politikalarını uygulamalarına bağlı kalmaktaydı. Bu politikalar, Uluslararası Para Fonu (UPF) ve Dünya Bankası’nın sağladığı krediler aracılığı ile ülkelerin küreselleşen bu ekonomik yapıya uyum sağlama sürecini yansıtmaktaydı. Gelişmekte olan ülkeler 1970’li yılların ikinci yarısından sonra edindikleri borçlar sonucunda

²¹⁹ BAKIRCI, **Çocuk**, s.26.

²²⁰ GÜLER, s. 228.

²²¹ TEMİZ, **Sosyal**, s. 76-77.

²²² SAPANCALI, **Dışlanma**, s. 67.

yapısal uyum politikalarını²²³ uygulamak zorunda kalmışlardır. Bunun yanında borç veren gelişmiş ülkeler ve kurumlar da alacaklarını garantilemeleri, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bu uyum politikalarını uygulamalarına bağlıydı²²⁴.

Yapısal uyum programları, 1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan, geniş kapsamlı istikrar politikalarıdır. Bu bağlamda yapısal uyum politikaları, 1981 yılında John Hopkins Üniversitesi’nde öğretim üyeliği yapan ve 1960’lardan beri neo-liberal bir politikayı savunan Amerikalı iktisatçı Bela Balassa tarafından ortaya atılmıştır. Dünya Bankası için hazırladığı raporda, yapısal uyum politikalarının “ulusal politikaların daha önceki büyüme trendlerini kazanabilmeleri için dış şoklara cevap verme amacına yönelik politikalar” olduğunu belirtmektedir²²⁵.

Küreselleşme bağlamında, ekonomik ve toplumsal anlamdaki değişim, ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişimi de gerekli kılmaktadır. Bu durumda hükümetler, ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişime ayak uydurmak adına politikalar oluşturmuşlardır. Bu politikalar ise, yapısal uyum politikaları olarak adlandırılmaktadır²²⁶.

Uygulanan yapısal uyum politikaları ile 1980 ve 1990’lı yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından oluşan içe dönük ekonomiler, dışa dönük hale gelmiştir. 1980’li yılların başında, gelişmiş batı toplumları ve Orta ve Latin Amerika ülkeleri, Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri, Ortadoğu ve bazı Kuzey Afrika ülkeleri ile Türkiye’de bu sürece katılmışlardır. Bu bağlamda, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri yabancı yatırımlara açık hale gelmiştir²²⁷. Bu politikalara neredeyse hiçbir ülke gönüllü olarak benimsememiştir. Sadece borç içerisinde krize sürüklenen gelişmekte olan ülkelere uluslararası kuruluşlar tarafından destek olunabilmesi için yeni liberal politikalar zorla kabul ettirilmiştir.

²²³ Yapısal uyum politikaları, ilk defa 1980’li yıllarda, Meksika’nın içerisinde bulunduğu kriz dolayısıyla borçlarını ödeyemeyeceğini açıklaması ve bunun sonucunda bazı ülkelerin de benzer durumda olmaları nedeniyle uygulanmıştır. Bilgi için bkz, TEMİZ, **Sosyal**, s. 78.

²²⁴ TEMİZ, **Sosyal**, s. 77.

²²⁵ Mehmet ŞAHİN, İnsancıl Yüzlü Uyum ve Sosyal Adalet.

www.sosyalhizmetuzmani.org/insanciluyumsosyaladalet.doc - , (11-10-2008), s. 1.

²²⁶ ERDUT, s. 30.

²²⁷ TEMİZ, **Sosyal**, s. 77-78.

Yapısal uyum politikaları ile ulaşılmak istenenler; piyasa ekonomisi mekanizmalarının piyasaya hakim olması, devletin düzenleyici müdahalelerinin daraltılması²²⁸, esas anlamda küreselleşme sürecinde ulusal mali piyasaların serbestleşmesi, kamusal işletmelerin özelleştirilmesi, işgücü piyasasındaki mevcuttaki koruyucu düzenlemelerin esnekleştirilmesi ya da tamamen değiştirilmesi ve böylece ulusal engeller olmadan bir ulusal piyasa oluşturularak sermayenin dünyanın her yerinde yatırımlarını kolay bir biçimde gerçekleştirmesini sağlamak şeklinde açıklanabilir. Bu bağlamda, yapısal uyum politikalarının temel karakterini kamunun özelleştirilmesi, mali piyasaların kuralsızlaştırılması (deregulasyon) ve uluslararası rekabet anlamında başarı sağlamak adına maliyetleri azaltmak özellikle de işgücü maliyetlerinde esneklik yoluyla maliyetlerin azaltılması şeklinde açıklanabilir²²⁹. İşgücü maliyetlerinde yapılan bu azalma, çalışanların ücretlerindeki bir azalışa neden olurken, ücretlerdeki azalma da özellikle sosyal sigortaların temelini zayıflatmakta, devletin sosyal harcamalarında ortaya çıkan daralma sonucunda da sağlık ve eğitim hizmetlerinin sunulması zorlaşmıştır²³⁰. Bu anlamda yeterli geliri elde edemeyen aile reisi, çocuklarının da yeterli sağlık ve eğitim hizmetlerini alabilecek durumda olmamakta, çocuklarını okutmak yerine çalıştırma yoluna gitmektedir. Sonuçta çocuklar zamanlarını başka türde kullanacaklarına, çalışarak aile gelirine katkıda bulunmaktadırlar ki bu durumun geri dönüşümünün de aile açısından daha büyük olduğu düşünülmektedir²³¹.

Yapısal uyum politikaları ile ulusal piyasalar feda edilerek uluslararası piyasaların oluşturulması sağlanmak istenmektedir. Böylece ulusal piyasalar tamamen liberalleşmektedir. Bu bağlamda kuralsızlaştırma, esneklik ve özelleştirme uygulamaları, yapısal uyum politikalarını gerçekleştirmek için yardımcı olmaktadır²³². Piyasada oluşan bu kuralsız ve esnek yapı, çocukların da

²²⁸ SAPANCALI, **Dışlanma**, s. 67-68.

²²⁹ TEMİZ, **Sosyal**, s. 78.

²³⁰ Recep KAPAR, “Sosyal **Korumanın** Yaygınlaştırılması”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 5, Sa: 4, İzmir, 2003, s. 56.

²³¹ Eric V. EDMONDS, “Alternative Income Generation and Entry into Worst Forms of Child Labor: Theory and Evidence from Raggpickers, Porters, and Child Domesticity in Nepal”, (içinde) Linking Theory and Practice to Eliminate the Worst Forms of Child Labor. (Edt. U.S. Department of Labour), November 2006, s. 73.

²³² TEMİZ, **Sosyal**, s. 79.

çalıştırılmasına olanak sağlamış ve neredeyse her alanda çocuklar çalıştırılır hale gelmiştir.

Benimsenen bu politikalar 1990'lı yıllardan itibaren gelişmiş ülkelerde de uygulanmıştır. Belki diğer ülkelere nazaran daha ılımlı bir şekilde uygulanmıştır, fakat ideolojik açıdan fazla farklılık taşımamaktadır. Bu yeni liberal politikalar gelişmiş ülkeleri bile etkilemiştir. Bunun en belirgin örnekleri ise gelişmiş ülkelerde işsizliğin artması, yoksulluk ve sosyal dışlanma şeklinde özetlenebilir²³³. Yapısal uyum politikaları özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal koruma açığına, sosyal korumadan dışlananların ve yoksul ve yoksunların artmasına neden olmaktadır²³⁴. Uyum politikaları uygulamalarından sosyal grupların farklı düzeylerde etkilendikleri gözlenmektedir. Uygulanan ekonomik politikalarının düşük reel ücret olması, özellikle ücretli kesimlerin yoksullaşmasını beraberinde getirmiştir. Bunun yanında kitle tüketimine yönelik mal ve hizmetlerde sübvansiyonun kaldırılması; sağlık, eğitim gibi alanlarda kullanıcı fiyatlarının getirilmesi veya artırılması eşitsizliği daha çok arttırmıştır. Teknolojik gelişmenin çok sayıda işi yok etmesinin yanında, istikrarsız ekonomik büyüme ve daha esnek emek piyasalarının oluşturulması işsizlik riskini artırmıştır. İşsizlikteki artış, geçici ve yarı zamanlı istihdamla birlikte, enformel sektörün büyümesine, bu durum enformel sektördeki ücretlerin daha da düşmesini beraberinde getirmiş, bu bağlamda da aile içinde daha fazla kişinin çalışmasına bağlı olarak ailenin geçimini sağlayabilecek olması da enformel sektör istihdamını arttırmıştır²³⁵. İşsizlik ve düşük ücretlerle oluşan yoksulluktaki bu artış²³⁶, yeterli aile gelirin sahip olamamaktan kaynaklanırken, ailenin diğer üyelerinin çalıştırılmasını özellikle de temel anlamda ekonomik bazlı olan çocuk çalıştırılmasını körüklemektedir. Çocuğun çalışarak aileye bakması ya da yardımcı olması görüşü yoksulluk temelli ortaya çıkmaktadır.

²³³ SAPANCALI, **Dışlanma**, s. 68.

²³⁴ KAPAR, **Korumanın**, s.56.

²³⁵ Şerife Türcan ÖZŞUCA, “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti”, Kamu-İş Dergisi. C. 7, Sa: 2, 2003, s. 6.

²³⁶ Metin ÇULHAOĞLU, “Yoksulluk ve Yoksullaşma: İpin Ucunu Kaçırmadan”, Toplum ve Hekim Dergisi. C. 19, Sa: 1, Ankara, Ocak-Şubat 2004, s. 4.

Yapısal uyum programının uygulandığı ülkelerde daha çok sayıda kadın ve çocuk çalışmaya başladığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'de de 6-14 yaş grubundaki çocukların yaklaşık yüzde 5'i, 6-19 yaş grubundaki çocukların ise yüzde 18'i çalışmaktadır. Özellikle de kırsal kesimden kente gelen aileler, ancak çocuklarının çalışmaları ile şehirde yaşayabilmektedirler. Ailelerin yeni gelir kaynağı arama stratejisinin bir parçası ve firmaların maliyetlerini düşürebilme stratejilerinin bir parçası olan kadın ve çocuk çalışan sayısı enformel sektörde artış sağlamıştır. Enformel sektörün rekabete dayalı üretim yapan firmalar yönünden esnek üretime olanak tanınmasının yanında yoksulluğu hafifletmede çare olarak görülmesi de; yapısal uyum programı uygulayan ülkelerde enformel sektörün daha da çoğalacağını göstermektedir. Bu bağlamda yeni liberal politikalar çalışmayı kuralılaşdırmayı, büyüme ve yoksulluğu azaltmanın çaresi olarak görmekte, bunun sonucunda da toplumun çok daha geniş kesimlerini çok daha güvencesiz, geçici, yarı zamanlı ve enformel sektörde çalışmaya itmektedir. Böylece insanlar daha da huzursuz olmaktadır²³⁷. Bu uyum politikaları ile yeni iş imkanları sağlanmaya çalışmakla birlikte düşen ücretler doğrultusunda, aileler bu güvencesiz ve eşit olmayan ortamda kendilerini özellikle maddi anlamda koruma altına almak amacıyla çocuklarını çalıştırma yoluna gitmektedir.

Sonuç olarak, küreselleşme olgusu istihdam koşullarındaki bozukluk, gelirin eşit olmayan dağılımı, işsizlik, yoksulluk gibi olumsuz durumları beraberinde getirmiştir. Ayrıca uygulanan neo-liberal politikalar ve yapısal uyum politikaları doğrultusunda da eşitsizlik ve yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda oluşan bu ekonomik baskı dolayısı ile aileler çözümü çocuklarını çalıştırma yoluna giderek bulmaya çalışmaktadır. Nitekim Dünya Kalkınma Raporu'na göre Güney Asya'nın en yoksul ülkesi olan Nepal'da nüfusunun yüzde 70'i yoksulluk sınırının altında iken gelir ortalaması da 180 dolar civarındadır. Bu anlamda oluşan bu ekonomik baskı, ailelerin çocuklarını çalıştırma yoluna itmelerinin temel nedenini göstermektedir. Bangladeş'te ise 1990 yılındaki verilere göre, 5-15 yaş grubundaki 1.8 milyon çocuğun sokaklarda çalıştığı ve 2000 yılında da bu sayının 3 milyona yükseldiği görülmektedir. Brezilya'da da yapılan araştırmalarda sokaklarda çalışan çocukların

²³⁷ ÖZŞUCA, s. 6-7.

yüzde 82'sinin ekonomik nedenlerden dolayı evlerinden ayrıldıkları görülmüştür. Bu bağlamda oluşan kurlsız, eşit olmayan, istikrarsız ve yoksul bu yapı doğrultusunda ailenin ve çocuğun kendini kurtarabilmesindeki yolun çocukların çalışmasından ve böylece aileye katkı sağlanmasından geçtiği düşünölmektedir²³⁸.

B. Esneklik

Günümüz çalışma hayatının üzerinde durduğu temel konulardan biri olan işgücü piyasasında esnekleşme, küreselleşmenin endüstri ilişkilerinde yarattığı değişimlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Esneklik, bir taraftan istihdamın artırılarak sosyal refahın yayılması amacıyla öncelikli bir araç olmakla beraber ölkelerin yeni ekonomiye uyum sağlaması açısından da vazgeçilmez olarak görölmektedir. Diğer yandan ise, esneklik, küresel kapitalizmin bir unsuru olmakta, işgücü piyasalarını ve örgütlenmeyi tahrip eden etkisinin de var olduğu söylenmektedir²³⁹. Esneklik yaklaşımı, fordizimin krizi olarak adlandırılan bir süreçte ortaya çıkmıştır²⁴⁰. 1970'lerden sonra ekonomik durgunluğun ve işsizliğin baş göstermesi sonucunda da yayılmıştır. 70 ve 80'li yıllardaki belirsizlik ve istikrarsızlık süreci doğrultusunda esneklik yaklaşımı, bir cevap olmuştur²⁴¹. Ekonomik durgunluğun olduğu dönemlerde yeni yatırımlar yapılmadığı için istihdam da oluşturulamamaktadır. Bunun sonucunda da hükümetler istihdamın artırılması ve işsizliğin azaltılması amacı ile de esnekliği benimsemişlerdir²⁴².

Esneklik kavramına bakıldığı zaman değişik şekillerde tanımlamaların varlığı söz konusu olmaktadır. Ekonomik bağlamda dengesizliklerin var olması durumunda çalışma saatlerinin ve işgücünün buna uyum sağlayabilmesi, ekonomik talebe göre ücretlerin uyumsallaştırılması, bir sistemin çıkabilecek sorunlara karşı uyum gösterebilme yetisi, hızlı değişikliklere uyum gösterebilme kapasitesi ve bunun

²³⁸ YILDIZ, s. 59.

²³⁹ ZENGİNGÖNÜL, **Esnek**, s. 158.

²⁴⁰ Nilgün Tunçcan ONGAN, "Esneklik Yaklaşımının İstihdam Hacmi Açısından Değerlendirilmesi", Çalışma ve Toplum Dergisi. 2004/3, İstanbul, 2004, s. 123.

²⁴¹ Zeki ERDUT, Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi. Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenler Sendikası (TÜHİS), No. 29, İzmir, 1998, s. 27.

²⁴² Efrén CORDOVA, "From Full Time Wage Employment To Atypical Employment: A Majorshift In The Evolution of Labour Relations?", International Labour Review. Vol. 125, No. 6, 1986, s. 647.

yanında kurumsal kültür, sosyal ve ekonomik düzenlemelerin uyumsallaştırılması, esneklik kavramını açıklayan unsurlardır. En genel ifadeyle bakılacak olursa esneklik, önceden tahmin edilemeyen değişikliklere karşı kapasiteyi uyarlayabilmek ve belirlenen amaca ulaşmak adına gerekli araçları kullanabilmektir²⁴³.

İşletmelerin kendi çıkarları doğrultusunda gördükleri en önemli maliyet unsuru olan ücretler üzerinde ücret yapısının ve düzeyinin değiştirilmesi ile oluşan esneklik biçimi ücret esnekliğini oluşturmaktadır. Hem bireysel hem de kurumsal performansa bağlı olarak, ücret belirlemesi yapılmaktadır. İşveren bu yöntemle ücretleri düşürerek işgücü maliyetini düşürmektedirler. Ücret esnekliği sayesinde işverenler kendi isteklerine göre ücretlendirme yapabilmektedirler. İşletmeler kendi mali çıkarları açısından ücretleri aşağıya çekme davranışı içerisinde oldukları için de, sendikalar toplu pazarlık sırasında genel olarak ücret esnekliğine karşı çıkmaktadırlar²⁴⁴. Ücret esnekliğinin bu denli olumsuz yapısı, düşük ücretlerle de olsa çalışmayı kabullenen ve çalıştırılan çocukların artan yapısının bir görünümü olmaktadır.

Bu esneklik türlerinin yanında, bir hizmetin veya üretimin işletme dışında başka bir işyerinde ya da işletme içerisinde bazı amaçlarla başka işçi çalıştırılarak yapılması da uzaklaştırma stratejilerini açıklamaktadır. Böylece, bir işletmenin bazı bölüm üretimleri de ülke dışında yapılabilmektedir²⁴⁵. Bu tarz uygulamalara ilk önce taşeronluk, kaçak işçilik ve çocuk çalıştırılması örnek olarak verilmektedir²⁴⁶. Çocukların, ucuz işgücü olmaları ve bundan dolayı kar olarak görülmeleri sonucunda²⁴⁷, firmaların, ucuz işgücünün bulunduğu ülkelerde yaptırdıkları fason üretimler veya taşeron firmalara yardımcı işler yanında doğrudan işleri yaptırmaları da bu esneklik türüne örnek olarak verilebilmektedir²⁴⁸.

²⁴³ ZENGİNGÖNÜL, **Esnek**, s. 158-159.

²⁴⁴ Ülku HATMAN, Esneklik Kavramı Neyi İfade Ediyor.

http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi131/d131_3537.pdf, (15-02-2009), s. 3.

²⁴⁵ HATMAN, s. 3.

²⁴⁶ Birleşik Metal-İş Sendikası, Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar.

<http://metalworkers.tripod.com/yayin/esnek1.htm>, (07.07.2009).

²⁴⁷ Berna Güler MÜFTÜOĞLU, Elif HACISALİHOĞLU, “Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: “Bereketli Topraklar Üzerinde” ile 40’lı 50’li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 18, 2008/3, İstanbul, 2008, s. 59.

²⁴⁸ HATMAN, s. 3.

Bu esneklik türleri ile kullanılan esnek üretim sistemleri ile beraber de, değişen teknoloji, pazar koşulları ve çevreden gelen tepki ve isteklere karşı uyum sağlamak ve hızlı yanıt vermek amaçlanmaktadır. Bu sistemlerde önceden tanımlanan istek ve tepkilere yanıt verebilme esnekliği sağlanabilmektedir²⁴⁹.

Esneklik, kitlesel bağlamda standartlaşmaya karşı olarak ortaya çıkmış bir kavramdır²⁵⁰. Küreselleşme, esnek arz ve talebin hakim olduğu bir temel üzerindedir. Bu bağlamda, üretim ve tüketimin tek merkezden planlanması, standart ürünlerin tüketilmesi ve türdeş bir dünya piyasasının oluşturulması söz konusu değildir. Bu durumun yerine, piyasaların ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine uygun bir çeşit ekonomisi ağırlıklı mal ve hizmetlerin tüketilmesi istenmektedir²⁵¹. Bu anlamda talebin belirleyici olduğu ve farklı değişken taleplere en kısa zamanda cevap verilebilen bireysel tercihlerin söz konusu olduğu esnek bir yapı ortaya çıkmaktadır²⁵². Buna göre çocukların daha ağır koşullarda ve uzun saatler boyunca çalıştırılmayı kabul etmeleri, işletmelerin bu işgücünü tercih sebebi olarak görmelerini sağlamaktadır²⁵³. Bu bağlamda, esnek arz ve talebe uygun olarak üretim faktörleri ve ürünlerin akıcılığı gerekmektedir. Nitekim işgücünün akıcılığı, sermaye, ürün ve becerilerdeki akıcılık hızına ulaşamamakta, bunun yanında da sosyal yapılar da ekonomik yapılardaki uyum yeteneğine sahip değildirler. Bu durum göz önünde tutulmalıdır²⁵⁴.

Esneklik kavramının gündeme gelmesi ile artık normal işçi ve istihdam kavramı yerine atipik istihdam biçimleri gündeme gelmiştir. Atipik istihdam biçimi ile yarı zamanlı çalışma, kısa dönemli ve geçici istihdam, taşeron çalışma, serbest çalışma, hükümetin özel çalıştırma programları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalara evde çalışma, uydu, büro, vs çalışmaları da eklenebilmektedir. Bu noktada normal bir işçi kavramı yerine işçileri farklı kategorilerde ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda

²⁴⁹ Turan PEKMEZCİ, Cemalettin DEMİRELİ, “Esnek Üretim Sistemleri: Esnek Üretim Sistemlerinin Tekstil İşletmelerinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. C. 6, Sa: 1, 2005, s. 132.

²⁵⁰ ZENGİNGÖNÜL, **Esnek**, s. 159.

²⁵¹ ERDUT, **Rekabetin**, s. 18.

²⁵² ZENGİNGÖNÜL, **Esnek**, s. 159.

²⁵³ LAVALETTE, s. 37.

²⁵⁴ ERDUT, **Rekabetin**, s. 18.

belirsiz süreli iş sözleşmelerinden belirli süreli iş sözleşmelerine, geçici veya dönemsel iş sözleşmelerine hızlı geçişlere dikkat etmek gerekir²⁵⁵. Çocukların her koşulda bu esnek yapıda bütün çalışma biçimlerini kabul etmeleri dolayısıyla, işverenler bağlamında tercih sebebi olmaktadır. Bu bağlamda oluşan bu esnek yapı her koşula uyum gösterebilen yapıda olan çocukların çalıştırılmalarına taban hazırlamaktadır.

İşletmelerin, piyasa dalgalanmalarına ve yoğun rekabete karşı ayakta durabilmesi ve devamlılığını sürdürebilmesi amacıyla ortaya çıkan bu işgücü piyasasındaki esnekleşme modeli ile işgücü kavramı ikili bir yapı halini alarak çekirdek ve çevresel işgücü kavramları ortaya çıkmıştır. Çekirdek işgücü, tam zamanlı çalışan, sürekli bir statüye sahip, kurumun çekirdek fonksiyonlarını yerine getiren²⁵⁶, tüm üretim organizasyonunun proje geliştirme, pazarlama gibi işlerinin yanında kritik üretim vasıflı ve nispeten daha yüksek ücret alan²⁵⁷ birimi oluştururken çevresel işgücü ise kısa dönemli, yarı zamanlı, ihtiyaç duyulduğu zaman istihdam edilen çalışanlardan oluşmaktadır²⁵⁸. Özellikle de işletmeler kısa dönemli ve yarı zamanlı işlerde çalıştırmak üzere de çocukları tercih etmekte ve haklarından da yeterince yararlanmalarını sağlamadan²⁵⁹. Bunun yanında piyasa dalgalanmalarının maliyetinden korunmak amacıyla işgücü piyasalarındaki değişime paralel olarak meydana gelen değişimlerden biri de taşeronlaşmadır (firma dışına yaptırmaktır)²⁶⁰. Taşeron sistemi, esnekliğin özünü göstermektedir²⁶¹. Böylece yoğun rekabet ve riske karşı daha üretken ve düşük maliyetle üretim anlayışı sistematik hale gelmiştir²⁶². Taşeronlaşma gibi çocukların da bu doğrultuda çalıştırılmaları, esnekliğin bir getirisidir.

²⁵⁵ ZENGİNGÖNÜL, **Esnek**, 159.

²⁵⁶ MÜSİAD, Dış Kaynak Kullanımı (Outsourcing).

<http://www.musiad.org.tr/disIliskiler/detay.asp?haberID=34&dik=7>, (18-02-2009).

²⁵⁷ Ertuğrul BİLİR, Esnek Üretim, **İşçi Sağlığı ve Güvenliği**.

http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=16948, (06.12.2008).

²⁵⁸ MÜSİAD, Kaynak.

²⁵⁹ Ali Murat ÖZDEMİR, Gamze Yücesan ÖZDEMİR, “Küresel Kapitalizmde Çocuk Emeginin Ekonomi Politikası: Çocuk İşçilerin “Oyun” Hakkı Var Mıdır?”, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi. Sa:23, Temmuz-Ağustos-Eylül 2005, s. 14.

²⁶⁰ MÜSİAD, Kaynak.

²⁶¹ BİLİR, **İşçi**.

²⁶² MÜSİAD.

Bu bağlamda bakılacak olursa, küreselleşmenin getirisi olan liberal esneklik anlayışı, maliyetlerin azaltılması yönündeki anlayışı ile²⁶³ işçilerin çoğunu düşük ücretlerle, kayıt dışı ve güvencesiz olarak, sağlıksız, güvenliksiz çalışma ortamı içerisinde barınmalarına mahkum ederek²⁶⁴ doğrudan emek istismarına yol açan uygulamalara dönüşme eğilimi taşımaktadır²⁶⁵. Küreselleşme, emek sömürsünde yaşanan artış ve işçi sınıfının etkisizleştirilmeye çalışıldığını beraberinde getirdiği hissedilmiştir²⁶⁶. Esnekleşme, kadın ve çocuk emeğinin işgücü piyasalarındaki payını arttırmıştır²⁶⁷. Çocuklar, esnek işgücü olarak benimsenerek, işe alınıp çıkarılmayı, mevsimlik, saatlik, günlük haftalık çalışmayı, fazla çalışmayı ve hatta bunun karşılığında ücret almamayı, bunun yanında meslek öğrenmek adına boğaz tokluğuna çalışıp bunu işin bir parçası olarak görmeyi kabullenmektedirler²⁶⁸.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı bu değişim, rekabetin gereğidir. Bu gereklilik beraberinde ücretler açısından da maliyetlerde azalmayı ve üretimin esnekleşmesini getirmiştir. Bu durum, sosyal politika alanında olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durumla beraber, esnekleşme çalışanların işletmeler karşısındaki pazarlık gücünü zayıflatmış ve çalışanları güçsüz duruma düşürmüştür. Bu bağlamda da işsizlik düzeyi ve gelir eşitsizliği artmış²⁶⁹, giderek yoksullaşan aileler de bu kuralsız ve eğreti yapı içerisinde hayatlarını devam ettirebilmek için çocuklarını çalıştırmaktadır.

C. Kuralsızlaştırma

Kuralsızlaştırma, uluslararası ticareti ve sermaye hareketlerini düzenleyen çokuluslu işletmelerin dünya piyasa ekonomisini egemen kılmak amacıyla ulusal ya da uluslararası kurallardan kurtulma amaçlarını anlatmaktadır. Bu bağlamda,

²⁶³ ONGAN, s. 139.

²⁶⁴ BİLİR, İşçi.

²⁶⁵ ONGAN, s. 140.

²⁶⁶ Yüksel AKKAYA, “Küreselleşme” Versus Sendikasılaştırma ve Yoksullaştırma”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 2004/3, İstanbul, 2004, s. 105.

²⁶⁷ Gülşen Sarı GERŞİL, Mehtap ARACI, “Küreselleşme Sürecinde Türk İşçi Sendikacılığı ve Yaşanan Örgütlenme Sorunu”, Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi. C. 14, Sa: 2, Manisa, 2007, s. 159.

²⁶⁸ BAYER, PİYAL, s. 134.

²⁶⁹ Zeki ERDUT, “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 2004/2, İstanbul, 2004, s. 25.

kuralsızlaştırma, kuralların tamamen ortadan kaldırılması anlamına gelmemektedir. Amaçlanan, ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda herhangi bir ilişkinin taraflarının doğrudan kural koyabilmesidir. Açıklık getirmek gerekirse, herhangi bir piyasadaki uygulamalar ile ilgili kamu müdahalesinin hafifletilmesi ve giderek ortadan kaldırılması istenmektedir. Bu bağlamda özelleştirme ve uluslararası tahkim uygulamaları kuralsızlaştırmanın vazgeçilmez unsurları olmaktadır²⁷⁰.

Kuralsızlaştırmayla istenen, piyasada asgari anlamda düzenlemelerin olması ve mevcut aktörlerin de daha rahat ve geniş hareket edebilirliklerinin sağlanmasıdır. Daha esnek olan bu anlayış ile devlet müdahalesinin azaltılması ve tüm düzenlemelerin piyasanın işleyişine bırakılması en iyi yöntem olarak görülmektedir. Devletin gereksiz yere ekonomiye müdahale ederek rekabeti ve fiyatları olumsuz etkilediği ve ekonomik bağlamda olumsuzluk sağladığı göz önünde tutularak, devlet düzenlemelerine engel olunarak rekabetin artırılması amaçlanmaktadır. Kuralsızlaştırmaya yönelik bu öngörüler ile gelişmiş ülkeler piyasalarını kuralsızlaştırırken, benzer oluşum yapısal uyum politikaları ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere de yansımaktadır. Gelişmiş ülkeler açısından bakıldığı zaman, kuralsızlaştırma rekabet üstünlüğü sağlamak ve sürdürmek amacıyla araç olarak görülmüş ve teşvik edilmiştir. Bu bağlamda kuralsızlaştırma, küreselleşme sürecini hızlandırmaktadır. Kuralsızlaştırmanın rekabeti arttırdığı, fiyatlar genel düzeyini ve maliyetleri azalttığı söylenmektedir. Finansal hizmetler alanındaki kuralsızlaştırmanın yeni finansal araçların ortaya çıkması bakımından ve finansal piyasaların hızlı bir şekilde küreselleşmesinde de etkili olmuştur²⁷¹.

İşgücü piyasaları, çok uluslu işletmelerin ekonomik ve sosyal yaşamda her geçen gün artan etkisinin yanında, ulus devletinin gerilemesine bağlı olarak da kuralsızlaştırmaya tabi olmaktadır. Kuralsızlaştırma, hem ulusal hem de uluslararası bağlamda kamu müdahalesini istememektedir. Yeni liberal ideoloji bağlamında ulusal anlamda kamu müdahalelerinden, özellikle de sosyal politika alanındaki müdahalelerden arınmış, esnek bir yapılanma istenmektedir. Bu bağlamda, asıl sorun

²⁷⁰ ERDUT, *Sosyal*, s. 14-15.

²⁷¹ TEMİZ, *Sosyal*, s. 79-80.

ise sermaye ve emek arasındaki dengenin olmayışıdır²⁷². Bu dengenin olmayışı da sermayenin, kolay erişilebilir ve kendine uygun koşullarda çalıştırabileceği çocukların çalışma yaşamına katılmalarını da beraberinde getirmektedir.

Rekabet ve uyum adına işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması, bunların yanında örgütsüz kılınması, işçileri güçsüz bırakmakla beraber gelecek korkusu içerisinde kalmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu durum tüm işçiler bağlamında işsizlik ve yoksulluk sorununu da beraberinde getirmektedir. Yoksullaşmayı tetikleyen en büyük sorun ise, emek ve sermaye arasındaki bölüşüm sürecinde toplumun sosyal refah harcamalarından aldıkları payın arttırılması mücadelesini veren sendikaların etkisizleştirilmeleri olmaktadır²⁷³. Yoksullaşmanın arttığı bu ortamda kişiler arasındaki farkın da artması, çalışan bireylerin yanında çocukların da çalıştırıldıkları bir ortam doğmaktadır. Bu anlamda kuralsız bir yapının oluşu da bu olumsuz durumun artmasına neden olmaktadır.

Refah devleti ve işgücü piyasasının düzenlenmesi durumunun işsizliği arttırdığı söylenmektedir²⁷⁴. İşsizliğin arttığı bu ortamda ise iş bulamayan aile reisi, daha kolay iş bulabilen ve her alanda çalışan çocuğunu çalıştırma yoluna giderken²⁷⁵ bunun yanında işletmelerde her koşula uyum sağlayan çocuğu çalıştırmak²⁷⁶ istemektedir ki bu da kuralsız ve esnek bir yapının var olmasıyla sağlanabilmektedir. Sonuçta bu düzenlemeler, aşırı istihdam güvencesi sağlamakta ve ekonomideki yapısal değişimi engellemektedir. Bu bağlamda, piyasanın etkin işleyebilmesi için kuralsızlaştırmanın şart olduğu ideolojisi hakim olmaktadır. Kuralsızlaştırma, sadece niteliksiz işçileri değil, nitelikli işgücünü ve sendikalı işgücünü de etkilemektedir. Küreselleşme ile beraber, istihdam ve iş güvencesi işletmenin koşullarına göre biçimlenmiştir. Kuralsızlaştırma, enformel sektörde küçük işletmelerde yaygın olmakla birlikte büyük işletmelerde de taşeronlaşma ile beraber esnekleşme hareketiyle kendini göstermektedir. Kuralsızlaştırma hızlı bir biçimde

²⁷² ERDUT, **Sosyal**, s. 17-18.

²⁷³ AKKAYA, s.103.

²⁷⁴ TEMİZ, **Sosyal**, s. 82.

²⁷⁵ SAPANCALI, **Dışlanma**, s. 155.

²⁷⁶ Ayşe OCAKÇI, Türkiye’de Çalışan Çocukların Durumu.

<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/turkiyedecalisancocuklar.htm> , (11.10.2008).

yaygınlaşmakta, toplu sözleşmeler ve güvenceler yerini güvenceden yoksun olarak işveren tek taraflı kuralları hakim olmaktadır. Bu durum, hiçbir kuralın olmaması anlamına gelmemekte fakat işçilerin büyük mücadeleler ile aldıkları ekonomik ve sosyal bağlamdaki haklarının çözülmesine ve ortadan kaldırılmasına meydan bırakmıştır²⁷⁷. Yeni düzen, çalışan aleyhine koruyucu yasal düzenlemelerin kaldırılmasını beraberinde getirmiştir²⁷⁸. Çalışan lehine koruyucu düzenlemelerin etkisizliği, çalışan grup içerisinde çocukların çalıştırılmamasını da getirememekte ve çocuklar bu esnek ve kuralsız yapıda çalıştırılmaktadır.

Sendikaların etkisizleştirilmesi ile beraber ücretler düşürülmüş, işgücü piyasaları kuralsızlaştırılıp, esnekleştirilmiş, enformel istihdam yaygınlaşmış, kadın ve çocuk emeği ucuz emek gücü olarak yaygın olarak istihdam edilmiştir. İşsizlik de artıp yapısal bir özellik kazandığı için de yoksullaşma olgusu artmıştır. Gelişmiş ülkeleri yanında az gelişmiş ülkelerde de yapılan araştırmalarda işgücü piyasalarındaki bu değişimler yoksulluk nedenleri arasında gösterilmektedir²⁷⁹. Kuralsız ve esnek yapıdaki bu yoksulluk olgusu beraberinde ise, yetersiz elde edilen gelire katkı amaçlı, çocuk çalıştırılmasını getirmektedir.

²⁷⁷ TEMİZ, *Sosyal*, s. 82-83.

²⁷⁸ Halil İbrahim SARIOĞLU, “Değişim, Toplu Sözleşme Düzeni ve Yasalarla Esneklik”, *Çimento İşveren Dergisi*. C. 16, Sa: 2, Ankara, Mart 2002, s. 38.

²⁷⁹ AKKAYA, s.115.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ TÜRLERİ, EN KÖTÜ BİÇİMLERİ VE GÜNÜMÜZDEKİ BOYUTLARI

I. ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ TÜRLERİ

Çocukların çalıştırılması, yeni bin yılın başında halen önemini korurken, artık küresel bir sorun haline geldiği gerçeği de yadsınamaz. Çocuğun ev dışında çalıştırılması aile açısından geliri, işveren açısından ucuz emeği, çocuk açısından da para kazanarak büyümeyi ve yetişkin olmayı ifade etmektedir²⁸⁰. Çocukların çalıştırılma alanları nitelik olarak ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye farklılıklar gösterebilmekle birlikte temelde belirli biçimler söz konusudur. Kentsel alanda çocuk, sanayi, ticaret, hizmet sektörüyle ve hatta göçün de etkisiyle sokakta çalışırken, kırsal kesimde yoğun olarak tarım sektöründe veya mevsimlik işi ya da aile çalışanı olarak çalışmaktadırlar. Görüldüğü gibi çalışma alanları farklılaşmakta fakat türler temel kavramlarla kısıtlanmaktadır²⁸¹.

A. Çıraklık

Çocuk çalıştırılması ile çocuk üzerinde atfedilen değer, geleneksel toplumlar bağlamında bilginin ve hünerin nesiller boyu aktarılması olarak açıklanmaktadır. Çırak, geleneksel bağlamda zanaatın öğrencisi, ileride kullanacağı araçlar üzerinde de tam bir denetime sahip olacak kimse olması gerekirken, günümüzde makinenin basit bir uzantısı olarak algılanmaktadır. Bunun yanında da çırak kendisi ile aynı işi yapan ile kıyaslandığında ücreti üzerinden önemli bir kısımdan yoksun

²⁸⁰ Sevda DEMİRBİLEK, Tunç DEMİRBİLEK, “Çalışan Çocuklar Açısından Çıraklık Eğitiminin Önemi: İzmir Çıraklık Eğitim Merkezinde Öğrenim Gören Çıraklar Üzerine Bir Araştırma”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 325.

²⁸¹ ÇSGB, “**Türkiye’de** Çocuk İşçiliği Sorunu”, Çalışan Çocuklar: “Sorun Bizim, Çare Birlikte”. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, s. 12.

bırakılmakta, eşit işe eşit ücret prensibi yıkılmakta, bu bağlamda da bu durum çırağın haklarından yoksun bırakıldığıнын bir örneğini oluşturmaktadır²⁸².

Küçük yaşlardaki çocukların çalışmaları, özellikle de kendilerine uygun olmayan işlerde çalışmaları sonucunda çocuklar, fiziksel ve ruhsal anlamda olumsuz olarak etkilenmektedir. Çalışmak amacı ile çocukların okullarını bırakmaları da eğitimleri açısından engel oluşturmaktadır. Bu anlamda çıraklık eğitimi önem kazanmaktadır. Eğitim, bir yandan bireyin sosyalleşmesini sağlarken, diğer yandan bireye belirli bir meslek de kazandıran faaliyettir.

Günümüzde bilginin ve teknolojinin çalışma yaşamının her alanına etki etmesi sonucunda istihdamda ve işgücünde yapısal anlamda değişimler meydana gelmektedir. Kitle üretimi için kabul edilen vasıflı ya da yarı vasıflı olan işgücü, artık teknolojik gelişmeler doğrultusunda ve kalitenin ön planda olması sonucunda iş gücü piyasasının aradığı işgücünden uzak kalmıştır. Bu bağlamda, işgücüne bilgi ve beceri kazandırılması amacı ile etkili bir araç olan mesleki eğitimin gerekliliği vurgulanmaktadır. Mesleki eğitim ile bilgi teknoloji ve üretime dönüşmektedir. Dünya çapında bakıldığı zaman, emek piyasasında arz ve talep dengesinin sağlanması ve işgücünün talepte meydana gelen değişimlere uyum sağlayabilecek düzeyde esnekliğe kavuşabilmesi için mesleki eğitim okullarının dışında, bunların endüstriler ile bütünleşmesi de amaçlanmaktadır. Bu anlamda mesleki teknik eğitim, en büyük istihdam aracı olarak, vasıflı mesleki eğitim almış kişilere olan talepteki artışı sağlamaktadır.

Özellikle Gümrük Birliği sonrasında uluslararası anlamda rekabet gücü kazanmak için çabalayan ülkemiz açısından sanayi ve hizmet sektörlerinde vasıflı işgücü ihtiyacı temel bir sorun olmakla beraber, bu ihtiyacı karşılamak amacı ile teknolojik yeniliklere ayak uydurabilen vasıflı insan kaynağının oluşturulması için mesleki eğitim içerisinde çıraklık eğitimimi son derece önemlidir. İşyerlerinde çıraklara verilen pratik ve teorik eğitimler sayesinde, işgücü piyasalarında ihtiyaç duyulan vasıflı işgücü sorunu, bu yolla giderilmektedir.

²⁸² ÖZDEMİR, ÖZDEMİR, s. 14.

Çırak olmada birinci derecede etken, kişisel istek faktörüdür. Geniş aileden çekirdek aileye geçiş, bu sonucu etkileyen en büyük değişimdir. Çırak olmada diğer etkenlere bakılacak olursa, anne ve babanın ortak kararı, annenin, babanın ve kardeşin etkileri şeklinde ayırım yapılabilmektedir²⁸³.

Çıraklık eğitimi ile amaçlanan çocuklara mesleki eğitim sağlanmasıdır. Çıraklık eğitimi geleneksel toplumlarda çıraklık kurumu içerisinde verilmiş ve çocukların usta-çırak ilişkisi (ülkemizde Ahi Teşkilatı) içerisinde zanaat edinmesi amaçlanan lonca sistemi içerisinde yani bir meslek grubuna dahil olmaları anlamına gelmektedir. Çıraklık kurumu günümüzde sanayi toplumlarında, sanayileşme ile beraber bazı ülkelerde tamamen çözülmüş ve ortadan kalkmış ve yerine başka kurumlar gelmiştir. Çocukların da ev dışında sürdürdükleri bu çalışmalar özellikle kentlerdeki sanayi sitelerinde ve küçük tekstil atölyeleri gibi benzer iş ortamlarında gerçekleştirilmektedir. Çıraklık bazı ülkelerde, sadece nitelik değiştirerek sanayi için gerekli olan emeğin yetiştirildiği resmi eğitim kurumları şekline dönüşmüştür. Örneğin, Almanya’da mesleki eğitimin temelini oluşturan ikili sistem²⁸⁴ (çıraklık eğitimi) birçok ülkeye örnek oluşturmaktadır²⁸⁵.

Ülkemize bakılacak olursa, OSANOR denilen okul ve sanayi ortaklığı²⁸⁶ ile oluşan 29.5.1972 tarihli ve 1591 sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu, 20.6.1977 tarih ve 2089 sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu ve son olarak da 5.6.1986 tarihli²⁸⁷ ve 3308 sayılı Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu oluşturulmuştur²⁸⁸. Bu kanun uyarınca, çıraklık eğitimi, işletmelerde meslek eğitimi ve meslek geliştirme ve uyum kursları ile özel uyum şeklinde mesleki bilgi ve beceri kazandırılması amacı ile kurslar verilmektedir. Bu anlamda temel hedef, zorunlu eğitimden sonra çeşitli nedenlerle eğitimine devam edemeyen çocuk ve gençleri nitelikli hale getirmem

²⁸³ DEMİRBİLEK, DEMİRBİLEK, s. 325- 330.

²⁸⁴ İkili (Dual) Sistem: İşyerinde verilen uygulamalı meslek eğitimi ve teorik anlamdaki devletçe sağlanan kısmi zamanlı eğitimidir. Bkz: DEMİRBİLEK, DEMİRBİLEK, s. 326.

²⁸⁵ DEMİRBİLEK, DEMİRBİLEK, s. 326.

²⁸⁶ İlhan AKHUN, “Okul-Sanayi Ortaklaşa (OSANOR) Eğitimi”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Sa: 2, Ankara, 1987, s. 203.

²⁸⁷ İrfan YAZMAN, “Bir Meslek Eğitimi Modeli Olarak Çıraklık veya Gelenekten Geleceğe Meslek Eğitimi”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 279.

²⁸⁸ İLİK, TÜRKMEN, s. 12.

amaçlanmaktadır. Böylece bir meslek kazandırılması amaçlanarak, vasıflı işgücüne olan ihtiyaç giderilmeye çalışılmaktadır. İşyerinde verilen uygulamalı meslek eğitimi ve teorik anlamdaki devletçe sağlanan kısmi zamanlı dual (ikili) meslek eğitimi şeklinde adlandırılan çıraklık eğitimi maliyet anlamında da kamuya en uygun model olarak kabul edilmektedir²⁸⁹.

Çıraklık eğitimi, ilgili taraflarca kabul edilen bir çıraklık öğretim sözleşmesi ile iş için gerekli olan mesleki davranışların ve becerilerin bireye işletme ve okul işbirliği ile kazandırılmasını amaçlayan bir mesleki öğretim sistemidir. Bilim, teknoloji ve iş yaşamındaki değişimler çıraklık eğitiminin de amaçlarını ve kapsamını değiştiren dinamik nitelikli bir sistemdir. Bu düzen, bilim, teknoloji ve iş hayatındaki değişmelere ve gelişmelere cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmektedir²⁹⁰.

Çıraklık eğitimi ile iş hayatında çalışma disiplininin sağlanması, ülke çapında mesleki standartların sağlanması, günümüzde geçerli mesleklerin belirlenmesi, yapılan işlerin kalite ve veriminin yükselmesi, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmaya çalışılması v.b. düzenler sağlanmaya çalışılmaktadır²⁹¹.

UÇÖ-IPEC çerçevesinde yürütülen çalışmalar doğrultusunda, çalışan çocukların durumları iyileştirilmeye çalışılmaktadır. UNICEF ile birlikte yürütülen Çalışan Çocuklarda Çocuktan Çocuğa Eğitim Projesi'ne göre ise tüm çalışan çocuklar grubu ile ilgili olmasının yanında çıraklar ile ilgili de çıraklar ve çırak ailelerinin çocuk hakları konusunda da duyarlılık sağlanmaktadır²⁹².

Ailelerin geçinmek için çocukların gelirlerine ihtiyaç duymadıkları ve çocuklarını iş öğrenmek ve kendi geleceklerini kurtarmak amacıyla çalışmaya

²⁸⁹ DEMİRBİLEK, DEMİRBİLEK, s. 326.

²⁹⁰ İlhan SEZGİN, "Türkiye ve AB Ülkelerinde Çıraklık Öğretimi, Sorunları ve Gelişmeler", Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 293.

²⁹¹ Nedim ASLAN, Mustafa Fehmi DİNÇ, "3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu'nda Öngörülen Sistem Doğrultusunda Çıraklık Eğitimi Merkezlerince Yürütülen Uygulamalar", Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 308.

²⁹² ASLAN, DİNÇ, s. 318-319.

gönderdikleri saptanmıştır. Aileler, eğitim kurumlarında ancak sonuna kadar gidildiği zaman bir meslek sahibi olunabileceği ve bunun da masraflı olduğu düşüncesi ile çocukları okul yerine çalışmaya gönderilmektedir.

Çıraklık kurumu, kırsal-kent göçü ile beraber kente yeni gelen ailelerin çocukları için güvencikleri çok eski bir kurumdur²⁹³. Çıraklık eğitimi okullarında var olan berberlik, oto tamirciliği, mobilyacılık, soğuk demircilik, kaynakçılık, elektrik tesisatçılık gibi meslekler, geleneksel mesleklerin devamıdır. Var olan eğitim sistemi yeni bir eğitim sistemi olmaktan çok, geleneksel esnaf ve zanaatkarlığa destek veren ve kısıtlı sayıda çocuğu kapsayan bir sistemdir.

Çıraklık kurumuna güvenin yavaş yavaş azalmakta olduğu ve bu kuruma güvenerek çalışmaya başlayan çocuklarda da gün geçtikçe işçileşme sürecinin yaşandığı görülmektedir.

B. Ücretsiz Aile Çalışanı

Ücretsiz aile çalışanı, herhangi bir ücret almadan, ev içi hizmetlerde ya da ailenin sahip olduğu bir işte, sosyal güvencelerden yoksun olarak çalışılmasını ifade eder. Bu tip çalışma şekli daha çok geleneksel yapıdaki ailelerin çocuklarını tarlada çalıştırmaları ya da özellikle kız çocuklarının evde çalıştırılması ve buna benzer şekillerde olmaktadır. Bu anlamda özellikle tarım işlerinde çocukların küçük yaşlarda korunmasız olarak çalıştırılmaları (mevsimlik) çocuk çalıştırılmasının önlenmesinde de öncelikli alan olarak belirlenmiştir²⁹⁴.

Çocuklar özellikle kırsal kesimlerde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadırlar. Buradaki aileler bu yapıyı nasıl normal karşılıyor ve benimsiyorlarsa, kentsel alanlarda da var olan geleneksel tipteki ailelerde de bu geleneksel kültür yaşatılmaktadır²⁹⁵. Bu istihdam şekline bakıldığında, işgücünün

²⁹³ Sema ERDER, "Çalışan Çocuklar: Çırak mı, İşçi mi?", Tes-İş Dergisi. Sa: 2, Ankara, Haziran 2005, s. 41.

²⁹⁴ ÇSGB, *Zamana*, s. 27.

²⁹⁵ ŞİŞMAN, s. 9.

büyük bir kısmı kadınlardan ve çocuklardan oluşmakta ve çoğunlukla da tarım işlerinde çalıştırılmaktadırlar²⁹⁶. Böylece, sosyal güvenceden yoksun olarak çalışılmaktadır²⁹⁷. Bunun haricinde erkek çocukları ile kıyasla daha çok kız çocuklarının çalıştıkları ev içi hizmetler ve geleneksel kültürün getirdiği anneye yapılan yardım ya da gelecekte nasıl anne ve eş olunacağına dair oluşturulmak istenen model de çocuğu ücretsiz aile çalışanı olarak ev içi hizmetlerde çalışmaya ve çalıştırılmaya itmektedir²⁹⁸.

Ücretsiz aile çalışanı kavramı içerisinde özellikle kız çocuklarının yoğunlukla çalıştıkları ev içi hizmetlere bakıldığı zaman, bu şekilde çalıştırılan çocukların tam anlamıyla sayıları belirlenmemektedir. Çünkü yapılan bu iş, geleneksel işgücü piyasası mekanizmalarının dışında kalmakta ve saklı iş olarak tanımlanmaktadır. UÇÖ' nün yaptığı çalışmalarda da kız çocuklarının bu çalışma içerisinde yoğun oldukları açıklanmıştır. Örneğin, Endonezya'da yaklaşık olarak 5 milyon çocuk ev işlerinde çalışmaktadır. Brezilyada'da çalışan çocukların yüzde 22'si başta ev içi hizmetler olmak üzere hizmetler kesiminde çalıştırılmaktadır.

Geleneksel aile yaşantısının getirdiği ev işlerinde çalıştırılma kültürü ailelerin kendi içlerinde çocuklarını çalıştırmalarının yanında, anne ve babası olmayan çocukların da başka ailelere satılarak ya da verilerek ev içi hizmetlerde çalıştırıldığı da görülmektedir. Örneğin, bir Batı Afrika ülkesinde yapılan araştırmada çocukların yüzde 24' nün anasız ve/ya babasız oldukları tespit edilmiştir²⁹⁹.

Hindistan'da milyonlarca çalışan çocuk bulunmaktadır. Bu çalışan çocukların içerisinde en az görülenler ise çocuk hizmetçilerdir ve bu çalışanların çoğunluğu da kız çocuklarından oluşmaktadır. Merkezi Delhi'de olan Güney Asya Çocuk Köleliği Komisyonu'na (SACCS) göre, Hindistan'da çocuk hizmetçilerin kullanılması,

²⁹⁶ Müzeyyen GÖNÜLLÜ, Gönül İÇLİ, "Çalışma Yaşamında Kadınlar: Aile ve İş İlişkileri", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 25, No. 1, Mayıs 2001, s. 82.

²⁹⁷ Fatma Elif Adakale DEMİRHAN, Münir EKONOMİ, "Türkiye'de Kadın İşçilerle İlgili Koruyucu Yasal Düzenlemeler ve 4857 Sayılı Yeni İş Kanunu İle Getirilen Yenilikler", İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi. C. 4, Sa: 5, İstanbul, Ekim 2005, s. 67.

²⁹⁸ GÖNENÇ, AYHAN, BAKIR, s. 261.

²⁹⁹ UÇÖ, Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali Ünite 1 Sorun. (Çev. Metin ÇULHAOĞLU), Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇO), Kariyer Matbaacılık, Ankara, 2001, s. 7.

geleneksel yapının bir sonucu hem de onların orta sınıfa ait olduğunu gösteren bir statü sembolüdür³⁰⁰. Ülkemizde ücretsiz aile işçileri çoğunlukla başka bir istihdam imkanı bulamayıp, zorunlu olarak ailelerinin yanında çalışan, özellikle de tarımda istihdam edilen grup olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda bu çalışanlar, işsiz olarak bile nitelendirilmektedir³⁰¹.

Çocukların aileye yardım amaçlı tarım işlerinde çalıştırılmaları, ya da aileye yardım amaçlı ev işlerinde çalıştırılmaları, onların bu amaç ile çalıştırıldıkları için enformel olarak çalıştırıldıklarını da göstermektedir. Çok fazla sayıda çocuğun tarım işlerinde çalıştırılmaları ile enformel sektörde ki artış da görülmektedir. Ücretsiz aile çalıştırılması, enformel sektöre de hakim olmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında, ücretsiz aile çalıştırılmasının yüksek oranda olması da, enformel sektörü daha da yaygın hale getirmektedir³⁰². TÜİK'in yaptığı Çocuk İşgücü Anketi 2006 sonuçlarına göre; Türkiye'de toplam 959.000 olan çocuk çalışanların, 26.000'i kendi hesabına veya işveren olarak çalışırken, 420.000'i de ücretsiz aile çalışanı olarak çalışmaktadırlar³⁰³.

Çocuk çalışanların bazıları, geleneksel anlamda ailelerinin yanında ücretsiz aile çalışanı olarak çalışsa da bununla beraber ücretli olarak da bir ekonomik faaliyette bulunmaktadır. Özellikle de çoğunlukla geleneksel aile yapısının yaşatıldığı kırsal kesimlerden göç ile kentlere gelen kesim, ücretsiz aile çalışanı olmakla beraber ücretli olarak herhangi bir ekonomik faaliyette de bulunmakta ve hatta sokak işlerinde bile çalışmaktadırlar. Böylece de kentteki geleneksel aile yapısındaki bu tip aileler, kentlere tutunabilmekte ve geçimlerini sağlayabilmektedir³⁰⁴.

³⁰⁰ Benedicte MANIER, "Hindistan: Ekonomik Patlama Yaygın Çocuk Emeğini Gizliyor", Tes-İş Dergisi. Sa: 2, Ankara, Haziran 2005, s. 86.

³⁰¹ KAMU-SEN, İstihdam, İşsizlik ve Ücret Sorunlarına Çözüm Arayışları. Türkiye Kamu-Sen Ar-Ge Yayınları, No. 10, Ankara, 2004, s. 23.

³⁰² UÇÖ, Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali **Ünite 1** Sorun. (Çev. Metin ÇULHAOĞLU), Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇO), Kariyer Matbaacılık, Ankara, 2001, s. 49.

³⁰³ TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları **2006**.
http://www.TÜİK.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=26&ust_id=8, (15.01.2009).

³⁰⁴ ŞİŞMAN, s. 10.

C. Ücret Karşılığı Çalışma

Çocuklar, fabrikalarda, madenlerde, tarlalarda, kısacası tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe olmak üzere çeşitli biçimlerde ücret karşılığında çalıştırılmaktadırlar. Bu çocukların bazıları, işyerinin eklerinde çalışırken bazıları da mevsimlik işçi olarak gezici çalışmaktadırlar. Çalışan çocukların bazıları yaptıkların işlerin karşılığının bir bölümünü mal olarak almakta bazıları da, parça başına göre ücret almaktadırlar³⁰⁵.

İşverenler çocukların yumuşak başlı, süratli, rahat hareket edilebilen vücut yapılarının var olması sebebi ile çocukları ücret karşılığında işe almaktadırlar. Buradaki işverenler açısından diğer avantaj ise, çocukların düşük ücretle çalışmayı kabul etmeleridir. Bu çocuklar sağlık ve eğitim gibi hizmetlerden de çoğu zaman uzak kalmaktadırlar ve düşük ücretle çalıştıkları³⁰⁶ için de ancak kendilerini ve ailelerini geçindirebilmektedirler. Çocukların, genel anlamda düşük ücretlerle çalıştırılmalarının yanında, uzun çalışma saatlerine ve kötü çalışma koşullarına da maruz kaldıkları görülmektedir³⁰⁷. Örneğin, Yeni Delhi’de küçük bir garajda her gün sabah 9’dan akşam 7’ye kadar çalışan Abdul isimindeki çocuk, ayda 500 rupi (8.65 euro) kazanmaktadır. Bu çocuk burada, tamir edilen araçların yağlı olan yedek parçalarını temizlemektedir. Bunun yanında işvereni ise, bu durumda bir olumsuz görmemekte ve kendisinin de böyle çalışarak iş sahibi olduğunu belirtmektedir. Diğer bir örnek ise; 10 yaşındaki Mahesh isimli çocuğun Hindistan’ın en yoksul olan bölgesi Bihar’dan yalnız başına Delhi’ye geldiği zaman onu esir alan bir çocuk tedarikçisi tarafından işverenine satıldığı durumudur. Çocuk, basit bir kafede ücret karşılığında çalışıp leğende tabak yıkamakta ve eğer bir tabak kırarsa işvereni tarafından dövülmektedir³⁰⁸.

Ücret karşılığında çalışan çocuklar, işverenler açısından daha çok maliyet tasarrufu olarak algılanmakta, bu yüzden de ücretleri düşük olmaktadır. Enformel

³⁰⁵ TÜİK, 2006.

³⁰⁶ OCAKÇI.

³⁰⁷ LEONARD, s. 182-183.

³⁰⁸ MANIER, s. 86.

sektörde de çalışan çocuklar dikkate alındığı zaman sosyal ve ekonomik güvencelerden yoksun, sendikal haklarını kullanamamakta ve ücret düzeyleri konusunda da herhangi bir şey yapamamaktadır. Düşük olan ücretlerin insana yaraşır bir düzeye çıkarılması, çocukların ekonomik, sosyal ve psikolojik anlamda refaha ulaşmalarını ve daha rahat geçimlerini sağlamalarını getirebilecektir. Bu anlamda hem Türkiye hem de gelişmekte olan ülkeler açısından bu durum önemli bir konudur³⁰⁹. TÜİK'in yaptığı Çocuk İşgücü Anketi 2006 sonuçlarına göre; Türkiye'de toplam 959.000 olan çocuk çalışanların, 513.000'i ücretli veya yevmiyeli olarak çalışmaktadırlar³¹⁰.

II. ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASININ EN KÖTÜ BİÇİMLERİ

Çocukların genel anlamda çalıştırıldıkları çalışma türlerinin yanı sıra, çocukların çalıştırıldıkları ve özellikle dikkat edilmesi gereken bir grup söz konusudur. Buna göre çocuklar, çok kötü şartlarda da çalışmaktadırlar ki, uluslararası bağlamda bu durum, “Çocuk Çalıştırılmasının En Kötü Biçimleri” olarak nitelendirilmektedir. Çocuk çalıştırılmasının en kötü biçimleri;

- Çocukların alımı, satımı, ticareti, borç karşılığında ya da bağımlı olarak çalıştırılması, askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu olarak çalıştırılmaları gibi kölelik ve köleliğe benzer uygulamaların tüm biçimleri;
- Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde ya da pornografik gösterilerde kullanılması, bunları tedarik etmesi ya da sunması;
- Çocuğun uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasa dışı faaliyetlerde kullanılması, bunları tedarik etmesi ya da sunması;

³⁰⁹ Ramazan USTA, SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standartı ve QFD.
<http://www.qfdturkiye.org/frames/KFG17-Ramazan%20Usta.pdf>, (10.02.2009), s. 8.

³¹⁰ TÜİK, 2006.

- Doğası gereği ya da gerçekleştirildiği koşullar itibariyle, çocukların sağlığına, güvenliğine ya da ahlaki gelişimlerine zararlı olan işleri olarak açıklanmaktadır³¹¹.

Buna göre, fizyolojik, psikolojik ve seksüel anlamda suistimal edilen; yer altında, deniz altında ve tehlikeli koşullarda çalışan; tehlikeli makinelerle çalışan ya da ağır yükler taşıyan; tehlikeli maddelere maruz kalınan ya da ısı ve ses derecesinin uygun olmadığı sağlıksız ortamlarda çalışan, uzun ya da gece çalıştırılması gibi zor çalışma koşullarında çalışan çocuklar, sağlık, güvenlik ve ahlaki gelişimleri açısından tehlikede bulunmaktadır³¹². Dolayısıyla erken yaştaki kız ve erkek çocukları, uzun, geç ve tehlikeli çalışma koşullarında çalıştırıldıkları için birçok kronik hastalıkla ve kazalarla da karşılaşmaktadır. Ayrıca özellikle kız çocuklarının erken yaşta, düşük ücretle, uzun saatler boyunca, eğitimden uzaklaştırılmış bir biçimde, suistimal edilerek, sağlık, güvenlik ve refahları tehlike altında olarak çalıştırılmaları durumu sonucunda da bu iki gruba özel olarak dikkat edilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Genel olarak çocukların çalıştırılmasının en kötü biçimlerine bakıldığında sokakta çalışan çocuklar, çocuk askerler, ev hizmetlerinde çalıştırılan çocuklar, köle olarak ve zorla çalıştırılan çocuklar, ticari amaçlarla cinsel anlamda çalıştırılan çocuklar, tehlikeli ve zararlı işlerde çalıştırılan çocuklar bu kapsam altında bulunmaktadır³¹³.

A. Sokakta Çalıştırılma

Sokaklarda bulunan çocuklar, zamanlarının büyük bölümünü aile ile ya da aileleri olmadan sokaklarda geçirmektedir³¹⁴. Varlık nedenlerine bakıldığı zaman

³¹¹ ILO, A New **Tool** To Combat The Worst Forms Of Child Labour ILO Convention 182. International Labour Organization (ILO), Switzerland, 1999, s. 8; RWG-CL, Improving Action-Oriented Research On The Worst Forms Of Child Labour: Proceedings of Asian Regional Workshop, 8-10 December 1999, Bangkok, Thailand and Resource Materials. Regional Working Group on Child Labour (RWG-CL), Bangkok, 2000, s. 45.

³¹² ILO, **Targeting** The Intolerable: A New International Convention To Eliminate The Worst Forms Of Child Labour. International Labour Organization (ILO), Geneva, 1999, s. 14-15.

³¹³ **Inspectors**, s. 4.

³¹⁴ ILO, **Protecting** Children in The World Of Work, Labour Education. International Labour Organization (ILO), 1997/3, No. 108, Geneva, 1997, s. 59.

sokak çocukları; sokakta yaşayan evsiz çocuklar, sokakta çalışan çocuklar³¹⁵, dilenci çocuklar, sokak çeteleri, başıboş çocuklar ve sokakta bulunan çocuklar şeklinde sokak çocukları ayrılmaktadırlar. Çalışan çocuk grubu içerisindeki bazı çocuklar, ailelerinin ekonomik yetersizlikleri nedeni ile sokaklarda mal veya hizmet satarak, kendilerinin ya da ailelerinin ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla herkesin önünde açık bir şekilde çalışmaktadır. Çalışan bu çocuklar fiziksel anlamda var olmalarının yanında çoğu zaman görmezden gelinmektedir. Sanayileşmiş olan en büyük kentlerde bile sokakta çalışan birçok çocuk bulunmaktadır³¹⁶. Bu çocukların çalıştıkları yerler başta gelişmekte olan ülkelerin kentleri ve kasaba sokakları olmak üzere, dünyanın her yeri olarak açıklanmaktadır. Bu çocuklar her yerde ve her alanda, yani pazar yerinde seyyar satıcı olarak, trafikte herhangi bir malı satarak, otobüs ve tren istasyonlarında, otellerde, market ve dükkanların önünde seyyar satıcılık yaparak görülmektedir³¹⁷. Sokaklardaki ayakkabı boyacıları, çöpçüler, araba camı silicileri, çiçek satıcıları, mendil satıcıları gibi satıcılık yapan çocuklarla da her yerde karşılaşmaktadır. Özellikle büyük kentlerde önemli bir sorun haline alan³¹⁸ bu söz edilen çocuk çalışanlar, sokak çocukları grubunu oluşturmaktadır.

Bu bağlamda sokak kelimesinin anlamına bakıldığında; insanların yoğun buldukları caddeler, parklar, pazar yerleri, bahçeler, cami, hastane, market, otel, sinema, tiyatro salonlarının ya da alışveriş merkezlerinin önleri şeklinde açıklanmaktadır. Toplum içerisindeki diğer insanların sosyal yaşam alanlarını oluşturan bu gibi yerle, çocukların işyerleri ve çalışma alanlarını oluşturmaktadır³¹⁹.

İşsizlik, yoksulluk, aile birliğinin olmaması, bir ya da iki ebeveynin ölümü, evde karşılaşılan şiddet ve istismar³²⁰, göç, eğitimsizlik, çok çocuklu ailelerin varlığı ve aile planlamasındaki eksiklikler, gecekondulaşma, bölgeler arasındaki farklılıklar

³¹⁵ ILO, Guide Book III: Creating the Knowledge Base for Time-Bound Programmes: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning. International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003, s. 23.

³¹⁶ UNICEF, Dünya Çocuklarının Durumu 2006: Dışlanan ve Görülmeyen. UNICEF Yayınları, Ankara, 2006, s. 35-41.

³¹⁷ H. Osman BİLGİN, "Sokakta Çalışan Çocuklar Sorunu ve Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Projesi Modeli", Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 439-440.

³¹⁸ KARATAY, s. 465.

³¹⁹ BİLGİN, s. 439.

³²⁰ ILO, **Protecting**, s. 59.

ve gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi nedenlerle sokakta çalışan çocuklar sorunu ortaya çıkmaktadır³²¹. Özellikle de yoksulluk gibi ekonomik nedenlerin yanında sosyal nedenler de bireyleri şehir yaşamına itmekte ki bu söz edilen iç göç olgusu, sokak çocukları sorununun en temel nedeni haline gelmektedir³²². Bu bağlamda gün geçtikçe artan gelir farklılığı ve kutuplaşma bu sorunu arttırmaktadır.

Sokakta çalışan çocuklar, kendileri ile aynı yaşlarda olup farklı özelliklerdeki çocuklarla aynı ortamı paylaşmaktadırlar. Sokakta çalışan çocuklar, para kazanıp geçimlerini sağlamak amacıyla sokaklarda bulunmaktadır. Sokakta çalışan çocuklar genellikle sermaye yoğun ve emek yoğun işler olarak ikiye ayrılan gruplarda değerlendirilmektedir. Sermaye yoğun işlerde çocuklar genellikle ailelerinden ya da tanıdıklarından aldıkları paralarla ya da veresiye olarak aldıkları malları satan, seyyar satıcı şeklinde tabir edilen grup içerisinde yer almaktadır. Simitçilik, balon, su, çiçek, tatlı, mısır, kestane, çerez, naylon poşet, peçete, sakız, kuşyemi satıcılığı, pazarcılık ve buna benzer işler bu grupta sayılmaktadırlar. Onların haricinde sermayeye dayanmayan ya da çok az sermayeye ihtiyaç durulan işler ise, emek yoğun işler olarak açıklanmaktadır. Bunlara örnek olarak, hamallık, küfecilik, el arabası ile taşıyıcılık, ayakkabı boyacılığı, otoparkçılık, tartıcılık, mezarlıkta çalışmak (çiçek bakımı, sulama gibi işler), katı atık toplayıcılığı (cam, teneke, plastik gibi maddeler), cam siliciliği ve benzeri işler sayılabilmektedir³²³.

Gelişmekte olan ülkelerde sokakta çalışan çocukların her yaşta var olduğu gözlenmektedir. Örneğin, Myanmar’ da 10 ila 15 yaş grubundaki çocuklar, sokakta çalışan çocukların yüzde 84’ünü oluştururken, 5 ila 9 yaş grubundaki çocuklar ise yaklaşık yüzde 16’sını oluşturmaktadır. Sokaklarda çalışan bu çocukların yüzde 93’ünü de ilkokulu ikinci ya da üçüncü sınıfta terk edenler oluşturmaktadır. Buradaki sokak çocukları yaptıkları işlere göre genel anlamda üç gruba ayrılmaktadır. Genelde geri dönüşümleri olan çöpleri toplayan çöpçü olarak adlandırılan grup; hamallık,

³²¹ TBMM, Çocukları Sokağa Düşüren Nedenlerle Sokak Çocuklarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Rapor 3. http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/sokak_cocuklari_kom/sokakrapor3.htm , (07.03.2009).

³²² Bahattin AKŞİT, Nuray KARANCI, Ayşe Gündüz HOŞGÖR, Turkey, Working Street Children In Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment. International Labour Organization (ILO), Geneva, November 2001, s. 1.

³²³ BİLGİN, s. 441.

sokakları süpürmek gibi bireysel işleri yapan grup ve hırdavat ticareti ile uğraşan grup olarak ayırım yapılmaktadır. Sokak çocuklarının günlük kazancına bakıldığında ise günlük ortalama 30 ila 60 cent arasında bir kazancı olduğu ve çocuklar günlük 10 ila 30 cent aralığındaki bir rakamı da yiyecek almak için harcamaktadır. Sokak çocuklarıyla yapılan görüşmelerde de bu çocukların yeterli yiyecek, giyecek, yatak ve battaniyelerinin olmamasından dolayı şikayet ettikleri belirtilmektedir³²⁴.

Hindistan'da ise her gün 60 milyon çocuk kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak amacıyla çocuk çalışan grubu içerisinde bulunmaktadır. Hindistan'ın büyüyen ekonomik gücü de zaten dünyada en büyük çocuk işgücüne sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Şehirlerde çocuk çalıştırılması özellikle enformel sektörde yaygındır. Kentlerin caddeleri çöp toplayan, ayakkabı boyayan ve işportacı çocuklarla doludur. 12 milyon evsiz yaşadığı başkent Delhi'de 500 bin sokakta çalışan çocuk bulunmaktadır. Sokakta çalışan bu çocuklar günde ortalama 30 rupiden (0.50 euro) fazla kazanmamaktadır. Bu çocukların bazıları aileleri ile beraber gecekonduda yaşamakta iken büyük bir kısmı da sokaklarda uyumaktadır. Bu çocukların hepsi de polisin şiddetine maruz kalmaktadır³²⁵.

Çalışma hayatının getirdiği riske ve tehlikelere açık olan sokakta çalışan çocuklar, aynı zamanda sokakların da getirdiği risklerle karşılaşmaktadır ve hatta çocuklara yönelik en büyük tehlikeler de yaptıkları işlerin niteliğinden çok çalıştıkları ortamlardan kaynaklanmaktadır. Çocuklar günlük 2 ile 14 saat arasında değişen sürelerle çalışmaktadır. Çocukların çoğu kalabalık ve kirli olan yerlerde hatanın 7 günü çalışmaktadır. Sokaklarda çocukların kağıt mendil, sakız, simit gibi şeyler satmaları; ayakkabı boyamaları, araba camları silmeleri, mezarlık temizlemeleri gibi yaptıkları işler, çocukların tehlike barındıran işlerde; fuhuş, uyuşturucu ve çocuk kaçakçılığı gibi işlerin de var olması, onların psikolojik gelişimlerini olumsuz etkilemektedir³²⁶. Sokakta çalışan çocuklar her türlü hava koşullarında, uzun saatler ayakta kalarak, temizlik, sağlık açısından tehlikeli olan işlerde (ayakkabı boyacılığı, pazarcılık gibi) çalışmaktadır. Bu bağlamda çocuklar,

³²⁴ ILO, **Protecting**, s. 59.

³²⁵ MANIER, s. 86.

³²⁶ ÇSGB, **Zamana**, s. 26.

sağlık, eğitim, dinlenme ve boş zaman kavramalarından yoksun olarak çalışmakta, kendi yaşının gereği olan okula gitmek, oyun oynamak ve kültürel faaliyetlerde bulunmak açısından yoksun olmakta ve bu durum da onların refahı ve gelişimleri üzerinde olumsuz etkilerini bırakmaktadır³²⁷.

B. Çocuk Askerler

Çocuk asker, silahlı çatışmalarda kullanılan³²⁸, hatta silahlı çatışmalara katılıp katılmadığına bakılmaksızın, belirli bir yaşın altında olan ve bir ülkenin silahlı kuvvetlerine, başka düzenli ya da düzensiz silahlı kuvvete veya gruba mensup olan ya da bağlı olan kişidir. Çocuk askerler çatışmalara katılmanın yanı sıra lojistik ve destek görevleri gibi çeşitli rollere de sahiptirler. Bu rollerden başka çocuk askerler seks kölesi olarak da istismar edilmektedir³²⁹.

Uluslararası anlamda bakıldığında, 18 yaşın altındaki kız ve erkek çocuklarının cebren ya da mecburi olarak silahaltına alınması yaşa dışı sayılmakla beraber, çocuk çalıştırılmasının da en kötü biçimlerinden biri olarak görülmektedir³³⁰. UÇÖ, bu konuda yaptığı kongrede de silahlı çatışmalarda, 18 yaşın altındaki çocukların zorla istihdam edilmelerini yasaklamaktadır ve bu konuda acil eylem planı ile mücadele anlamında görevlidir. Bu hükmün benimsenmesi ise uluslararası hukukta çok büyük bir atılımdır³³¹. Bunun yanında 15 yaşının altındaki çocukların da silahaltına alınması ve kullanılması da savaş suçu olarak kabul edilmektedir. Bu konuda bir dizi BM Güvenlik Konseyi kararı olmasının yanında Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Seçmeli Protokolü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kuruluş belgesi olan Roma Tüzüğü' de bu konuya dikkat çekmektedir³³².

³²⁷ BİLGİN, s. 439- 444.

³²⁸ ILO, **Targeting**, s. 18.

³²⁹ DCAF, Child Soldiers, DCAF Backgrounder. Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 2006/10, s. 1.

³³⁰ DCAF, s. 1.

³³¹ ILO, **Tool**, s. 13.

³³² DCAF, s. 1.

Dünya’da çocuk asker sayısının tam bilinmemesine karşın Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Çocuk Asker Kullanılmasını Durdurma Koalisyonu’ na (CSUC) göre Dünya’da aktif 300.000 çocuk askerin var olduğu ve bunların 36 ülkede çatışma içerisinde oldukları tahmin edilmektedir. Bu çocuklar çoğunlukla yasa dışı biçimde alıkoyularak, fiziksel ve duygusal anlamda şiddet uygulanarak ve tehdit edilerek elde tutulmaktadır³³³. Özellikle de çoğu zaman taciz ve tecavüze maruz kalan kız çocukları da asker olmakta ve casus olarak kullanılmaktadır. 9 yaşına kadar inen yaş ortalaması, bununla beraber 100.000 çocuk askerin varlığı ile bu sorun en fazla Afrika’da görülmektedir. Ayrıca birçok Asya ülkesinde, Avrupa’da, Ortadoğu’da ve Latin Amerika’nın bir kısmında da bu sorunla karşılaşmaktadır³³⁴.

UNICEF’ in verilerine göre, 1986 ve 1996 yılları arasında silahlı çatışmalarda 2 milyon çocuk ölmüş, 6 milyon çocuk yaralanmış, 10 milyondan fazla çocuk travma geçirmiş ve geriye kalanlardan da milyonlarca çocuk da öksüz kalmıştır³³⁵. Bu silahlı çatışmalarda bir çok çocuk buldukları topluluktan ve ailelerinden kopartılmış, cinsel ve diğer türdeki istismarlarla maruz bırakılmıştır³³⁶.

Çocuk asker olmanın ardında yatan pek çok neden bulunmaktadır. Örneğin, yoksulluk, yeterli iş imkanlarının olmaması, eğitimsizlik gibi nedenlerin yanında silahlı çatışmalarda aileyi geride bırakarak kurtulma, hükümet güçlerinin ya da muhalif grupların aile bireylerinin şiddet görmesi ya da öldürülmesi, ekonomik ve sosyal yapıların bozulması gibi nedenler sayılmaktadır. Özellikle de kız çocuklarının asker olmalarının nedenleri aile içi sorunlar, cinsel istismar, şiddet olarak sayılmaktadır³³⁷.

³³³ Oğuz POLAT, Savaşta Kullanılan Çocuklar.

http://www.0-18.org/COCUK_GUNDEMI/basyazi/337.htm, (26.03.2009).

³³⁴ UAÖ: Dünya’nın Utancı Çocuk Askerler.

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=1&ArsivAnaID=31037>, (02.05.2009).

³³⁵ ILO, Guide Book II: Time Bound Programmes for **Eliminating** the Worst Forms of Child Labour- An Introduction: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning, International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003, s. 32.

³³⁶ ILO, A **Future** Without Child Labour. International Labour Conference 90th Session 2002, Report I(B), International Labour Organization (ILO), Geneva, 2002, s. 44.

³³⁷ UAÖ.

Çocukların asker olmalarının nedenleri gruplara ayrıldığında ise cebren, zorunlu ve gönüllü olmak üzere üç grup ortaya çıkmaktadır. Cebren silah altına alma; Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 19. maddesindeki “bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet ve suistimale” karşı çocuğun korunmasına aykırı olarak; çocuğu kaçıran ya da çocuğun ailesine şiddet kullanarak ya da şiddet kullanmakla tehdit ederek çocuğu silahlı kuvvetlere ya da silahlı gruplara almanın bir yoludur. Çocukların normal askerlere göre daha ucuz çalışmaları, çarpışma sırasında kolay yönlendirilebilir olmaları, yöneticiler için tehdit unsuru olmamaları, kaçakçılık ve seks köleliği gibi yasal olmayan faaliyetler için zorlanabilir olmaları, düşmanları ahlaki açıdan ikileme düşürebilmeleri ve uzayan çatışma durumları başta olmak üzere sadece yetişkin askerlerin yeterli olmadığı zamanlarda orduyu doldurmak amacıyla çocuklar cebren silah altına alınmaktadır.

Mecburi silah altına almada ise, 18 yaşın altındaki kişilerin mecburi olarak silah altına alınması Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki Seçmeli Protokol'ünde de yasak olarak bildirilmektedir. Bu türde de mecburi askeri hizmetin yapılması ve yasal olarak düzenli ordularda görevlendirilmek anlatılmaktadır. Özellikle devletler çatışma anlarında asker ihtiyacını bu yolla karşılamaya çalışmakla beraber, barış anlarında da büyük bir ordu elde edebilmek adına bu yolu kullanmaktadırlar.

Son olarak gönüllü silah altına alma ise, silahlı kuvvetlere katılımın özgür olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Ekonomik, sosyal, kültürel, ideolojik, kişisel, güvenlik, korunma, politik gibi nedenlerden dolayı çocuk orduya gönüllü olarak katılmayı isteyebilmektedir. Bu anlamda Seçmeli Protokol devlet kuvvetlerine gönüllü katılmanın kuralı da en az 16 yaşında olmakla beraber 18 yaşın altında hiç kimsenin de çatışmalara doğrudan katılamayacağı belirtilmektedir³³⁸.

Çocuk askerler yaygın olarak çatışmalarda kullanılmakta, çoğu da ön cephe de askerlik yapmaktadır³³⁹. Çocuk askerlerin büyük bir kısmı, farklı silahlı politik gruplara alınmaktadır. Bunlardan ilki hükümete bağlı olan paramiliter gruplar ve

³³⁸ DCAF, s. 3.

³³⁹ DCAF, s. 1.

çatışmaların yoğun olduğu bölgelerdeki kendini koruma birimleri iken; ikincisi ise hükümete karşı, temeli etnik inanç olan, diğer azınlıklar, küçük gruplar ya da hükümet ve birbirleri ile toprakları ve kaynakları savunmak amacıyla savaşıyor gruplar olarak belirtilmektedir³⁴⁰. Bu anlamda Çocuk Askerlerin Kullanımını Durdurma Koalisyonu tarafından yayınlanan 2004 Çocuk Askerler Küresel Raporu'nda da, Burundi, Sudan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Gine, Liberya, Myanmar ve Uganda' da olduğu gibi hükümetler; Kolombiya, Zimbabwe Somali, Uganda ve Sudan'daki gibi hükümet destekli silahlı gruplar ve milis kuvvetleri; yerel diktatörler, asi ve terörist gruplar gibi çeşitli muhalif güçler; Afganistan, Kolombiya, Lagos, Sri Lanka, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sudan, Çeçenistan, Hindistan, , Nepal, Nijerya, Yemen ve Uganda'daki gibi de hükümet dışı silahlı gruplar çocuk askerleri silah altına almaktadır³⁴¹. 2004'te yayınlanan bu raporda günümüzde bilinen ve artışta olan çatışmalar sonucunda açıklanmamış olan daha birçok ülkede de çocuk askerler kullanılmaktadır³⁴². Ayrıca 1997 yılında UNICEF' in önderliğinde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Cape Town şehrinde yapılan konferans sonucunda kabul edilen Cape Town İlkeleri'nde de çocuk askerler konusu ele alınmıştır³⁴³.

Çocuk askerlerin çatışmalarda yer almaları, onların psikolojik, fizyolojik ve sosyal gelişimleri üzerinde uzun vadeli etkiler bırakmaktadır³⁴⁴. Çocukların hem hedef hem de alet olarak kullanıldığı bu çatışmalara sokulmak için zorlanmakta, kaçırılmakta, şiddete maruz kalmakta, öksüz bırakılmakta, eğitimden uzaklaştırılmakta ya da tam tersi gönüllü olarak da katılmaktadırlar. Bunun yanında çatışma içerisindeki çocuk ölmekte, öldürülmekte, sakat kalmakta, hastalanmakta, aç ve susuz bırakılmakta ve ayrıca birçok psikolojik rahatsızlıkla da karşılaşmaktadır.

³⁴⁰ UAÖ.

³⁴¹ DCAF, s. 3.

³⁴² POLAT.

³⁴³ "1997 yılında, UNICEF'in önderliğinde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Cape Town şehrinde, Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) temsilcilerinin de katıldığı büyük bir konferans düzenlendi. Bu konferansın sonunda Cape Town İlkeleri olarak bilinen bildirge yayınlandı. Buna göre çocuk askerlerin sayısının giderek arttığı ve bunu durdurmak için nasıl bir yol izlenmesinin gerektiği açıklandı. Bu prensiplerin kabul edilmesinden sonra Burundi, Fildişi Sahilleri, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Haiti, Kongo Cumhuriyeti, Somali, Sudan, Kolombiya, Nepal, Filipinler, Sri Lanka, Uganda, Liberya, Angola, Timor, Endonezya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ruanda, Afganistan ve Siera Leone'de "DDR" programları uygulandı ve sayıları 100 binleri bulan çocuklar yeniden topluma kazandırılmaya çalışıldı." Bknz. Onur SUNAL, "5-6 Şubat '07 Paris Konferansı ve Çocuk Askerler", Çalışma Ortamı. Fişek Enstitüsü, Sa: 91, Mart-Nisan 2007, s. 6.

³⁴⁴ DCAF, s. 1.

Bu anlamda çocuk askerler üzerinde yapılan araştırmalarda son on yıllık bir döneme bakıldığı zaman, çatışma anında ya da çatışmanın etkileri dolayısıyla 2 milyon çocuk ölmüş, 4 milyondan fazla çocuk da sakat kaldığı belirtilmektedir. Ayrıca 12 milyon çocuk evsiz kalırken, 10 milyondan fazla çocuğun duygusal travmayla karşılaştığı, 1 milyondan fazla çocuğun da ya evinden uzaklaştırıldığı ya da yetim kaldığı belirtilmektedir.

Kız çocuklarının da çatışmalarda kullanılması önemli bir konudur çünkü bu çocuklar hem asker olarak kullanılmakta hem de cinsel sömürüyle karşılaşmaktadır. Bu sömürü ile karşılaşan kızlar isteklerinin dışında hamile kalmakta, zorunlu olarak doğum yapmakta ya da düşük yapmaktadırlar ki zaten karşılaştıkları bu depresif olaylar onların psikolojisini ve fizyolojisini hayatları boyunca bozmaktadır. Bu çocukların birer seks kölesi gibi satılmasının yanında yetişkin askerler de eş olarak verildikleri görölmektedir. Bu bağlamda bakılacak olursa evlendirilme yaşının da 12'yi bulduğu söylenmektedir³⁴⁵. Bu bağlamda çocuklar üzerinde oluşan bu olumsuz durumlar, çocuklar üzerinde olduğu kadar ülkenin de gelişimi, istikrarı, demokratikleşmesi ve refahı aēısından olumsuz etkiler barındırmaktadır³⁴⁶.

C. Ev İşlerinde Çalıştırılma

Çocuk çalıştırılmasının biçimleri çok çeşitli şekillerde görölmekte iken, çocukların ev işlerinde hizmetçi niteliğinde çalıştırılmaları da bu çeşitli biçimlerden biri olarak belirtilmektedir³⁴⁷. Çocukların, özellikle de kız çocuklarının ev içi hizmetlerde kullanılması birçok ülkede oldukça yaygın bir durumdur³⁴⁸. Çocukların bu tarz çalışmaları, gelişmekte olan ülkeler bağlamında yaygın görölen bir durumdur. Kentte yaşayan işverenler, çoğunlukla kırsal kesimlerden çalışan çocuk almaktadır. Bu tarz işlerde çalıştırılan çocuklar çoğunlukla ileri derecede yoksul olan ailelerden gelmektedir. Bu çocukların içinde terk edilmiş, öksüz ya da anne veya babasından

³⁴⁵ POLAT.

³⁴⁶ DCAF, s. 1.

³⁴⁷ ÇSGB, "UNICEF Dünya Çocuklarının Durumu 1997 Raporu Sunumu". Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Haber Bülteni. Sa: 1, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, Ocak 1997, s. 13.

³⁴⁸ OECD, s. 16.

birinin olduğu çocuklar da söz konusudur. Örneğin bir Batı Afrika ülkesinde yapılan bir araştırma sonucunda çocukların yüzde 24'ünün anasız ve/ya da babasız olduğu görülmektedir.

Yapılan işin geleneksel işgücü piyasası denetim mekanizmalarının dışında kalması dolayısıyla ev işlerinde çalıştırılan çocukların sayısı tam olarak bilinmemektedir. Bu işler bir tür saklı iş olarak nitelendirilmektedir. UÇÖ tarafından hazırlanan araştırmalar, bu tarz çalışmalarda genelde kız çocuklarının kullanıldıkları görülmektedir. Endonezya'da 5 milyona yakın çocuk, bu tarz ev işlerinde çalıştırılmakta olup Brezilya'da da çalışan çocukların yüzde 22'si ev içi hizmetler başta olmak üzere hizmetler sektöründe çalıştırılmaktadır³⁴⁹.

Ev işlerinde çalıştırılan çocuklara ulaşılmasının güç olması durumunun bir başka nedeni ise, kızların çalışmalarının kendi yetişmeleri üzerinde önemli etkileri bulunduğu konusundaki kültürel inançların varlığıdır. Bu bağlamda ev yaşamının özelliğine de saygı gösterme zorunluluğu doğmaktadır. Bu ve buna benzer nedenler, tehlikeli koşullarda çalışan ve sömürüye maruz kalan çocukların bulunmasını zorlamaktadır³⁵⁰.

Hindistan'da sayıları birkaç milyon olmasının yanında çoğunluğunun da kız olduğu çocuk hizmetçilerin varlığı görülmektedir. Bu anlamda merkezi Yeni Delhi'de olan Güney Asya Çocuk Köleliği Koalisyonu'nun (SACCS) kurucusu, Hindistan'da çocukların hizmetçi olarak kullanılmasının sebebini hem geleneksel yapı hem de orta sınıfa aidiyetin simgesi olan bir statü sembolü olduğunu belirtmektedir³⁵¹.

Çocukların genellikle de kız çocukların ev hizmetlerinde çalıştırılmaları düşüncesi ile işin çocuklara beceriler kazandıracığı ve koruyucu olduğu düşünüldüğü için genellikle gizlenmektedir. Çocukların evde çalıştırılmalarına, tarımsal işlere karşı duyulan aynı toplumsal düşüncelerle yaklaşılmaktadır. Bunun yanında birçok

³⁴⁹ UÇÖ, Ünite 1, s. 7.

³⁵⁰ UÇÖ, Ünite 1, s. 8.

³⁵¹ MANIER, s. 86.

ülkede de eğitimli seçkin kişiler tarafından da bu durum desteklenmektedir. Bu anlamda bu duruma karşı var olan kültürel boyutun önemi tekrar vurgulanmaktadır.

IPEC bağlamında son zamanlarda yapılan araştırmalarda Asya, Afrika ve Latin Amerika' da ev hizmetlerinde çalışan çocukların, en hafif işlerden en ciddi kötü biçimlere kadar işler yaptıklarını belirtilmektedir. Bunun yanında cinsel anlamdaki farklılık boyutu da belirtilmiştir. Bu bağlamda erkek çocuklarına yaptıkları işin karşılığı olarak ücret verilmesi olasılığı, bu işleri yapan kız çocuklarının, bu işleri yaparken çok daha uzun zaman harcamasına rağmen aldıkları ücret olasılığından çok daha fazladır³⁵². Sonuç olarak ev hizmetlerinde çalışan çocuklar uzun saatler boyunca çalışmalarına rağmen, bazen para bile almamaktadırlar³⁵³.

Günümüzde Batı Afrika'da Benin, Fil Dişi Sahili, Gabon, Gine, Nijerya ve Togo; Karayipler' deki Haiti gibi birçok ülkede çocuklar ev hizmetlerinde hizmetçi olarak çalıştırılarak, dış dünyadan izole edilmektedir³⁵⁴.

D. Köle Olarak ve Zorla Çalıştırılma

Bilinen çalıştırılma biçimlerinin dışında çok sayıdaki çocuk kölelik koşullarında istismar edilerek çalıştırılmaktadır³⁵⁵. Bu anlamda Dünya ülkelerince geniş anlamda kabul edilen Uluslararası Sözleşmelerin dışında neredeyse her ülke ulusal mevzuatı çerçevesinde köleliği yasaklamaktadır. Fakat UÇÖ ve BM'in yaptığı çalışmalar doğrultusunda, günümüzde çocuk kölelinin oldukça yaygın olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda yapılan tahminlere göre, köle olarak çalıştırılan çocuklar sayıca on milyonları bulmaktadır.

³⁵² ILO, **The End**, s. 42.

³⁵³ OECD, s. 16.

³⁵⁴ U.S. Department of Labor, 2006 Findings on the Worst Forms of Child Labor. U.S. Department of Labor's Bureau of International Labor Affairs, 2006, s: xx.

³⁵⁵ TÜRK-İŞ, Çocuk İşçiliğine Hayır, Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleriyle Mücadele 182 Sayılı ILO Sözleşmesi. Ankara, 2000, s. 2.

Günümüzde bakıldığında bazı zorla çalıştırılma biçimlerinin de 200 yıl önceki açık kölelikten çok az farkı olduğu görülmektedir. Günümüzdeki tek fark, köle piyasasının geçmişteki gibi açık bir yapıda bulunmamasıdır. Çocuklar para ile doğrudan satın alınmaktadır. Büyük toprak sahipleri kendi topraklarında çalışanların çocuklarını satın alırken bunun yanında başka türde, yani bazı araçların da çocuklarını çalıştırmak için kırsal ailelere avans olarak verdikleri görülmektedir. Bu biçimde çalıştırılan çocuklar Güney ve Güneydoğu Asya ile Batı Afrika'da görülmektedir.

Köleliğin yaygın bir biçimde görüldüğü borç karşılığında çalıştırmada çocuklar, yoksulluk sebebiyle³⁵⁶, ailelerinin altına girdiği borç ve yükümlülükler karşılığında çalıştırılmaktadır. Ailelere borç verenler ise genelde toprak sahipleri olmakla beraber bunlar genelde ailelerin borçlarını ödemelerini imkansız hale getirerek, borç karşılığında bedava olarak süresiz emek kullanmaktadır. Bazı ailelerde bu borç yükümlülükleri kuşaklar boyu devam etmekte bazılarında ise, çocuklar yaşlı büyüklerinin yerine geçmektedir³⁵⁷. Bu tarz çalıştırmalarda yaygın olarak iş sözleşmeleri yapılmaktadır. Bu bağlamda yoksul olan aileler çocuklarının bakımını üstlenirken onları çalıştıracak olan kişilere çocuklarını teslim etmektedir. Dolayısıyla, çocuklara herhangi bir ücret verilmese dahi onların varlıklı olan ailelerin yanında daha iyi bakılacağı düşünülmektedir³⁵⁸. Haiti, dünyada köleler tarafından kurulan ilk ve tek ülkedir. Buradaki yoksul anne ve babalar çocuklarını daha iyi bir eğitim ve bakım görecekları bakıcı ailelere vermektedirler. Fakat bazı aileler çocuklara iyi koşullar vermemektedir. Bu çocukların yüzde 75'ini 7-14 yaş grubundaki kız çocukları oluşturmakla birlikte bunlar, bütün hayatlarında yeni ailelerinde birer hizmetçi olarak çalıştırılmakta, diğer çocuklardan farklı görülmekte ve hiç eğitilmemektedir³⁵⁹.

Çocukların zorla ve borç karşılığında çalıştırılması, çocukların çalıştırıldıkları en kötü biçimlerin üçte ikisinden de fazlasını yani 5.7 milyon çocuğu

³⁵⁶ ILO, **Eliminating**, s. 34.

³⁵⁷ UÇO, Ünite 1, s. 15.

³⁵⁸ UÇO, Ünite 1, s. 16.

³⁵⁹ EVRENSEL, Uygur Dünyanın Modern Köleleri. <http://www.evrensel.net/03/01/09/ekonomi.html>, (10.06.2009).

oluşturmaktadır³⁶⁰. Birçok kız çocuğu da zorla ve borç altında çalıştırılarak mağdur edilmektedir³⁶¹. Örneğin Pakistan’ da ki tuğla fabrikalarında, yine Pakistan’da borç karşılığında ev hizmetlerinde çocukların çalıştırılması, Nepal’ in batı kesimlerindeki Tharu yerlileri arasında tarımda borç karşılığında çalışmaya yönelik olan kamaiya sisteminden etkilenenler bu çalıştırılma biçimlerine örnek olarak verilmektedir. Ayrıca madencilik ve taş ocaklığı sektöründe de borç karşılığında ve zorla çalıştırılma koşullarının ortaya çıktığı da belirtilmektedir³⁶². UÇÖ ’ne göre herkes eşitliğin, güvenliğin ve insana uygun koşulların bulunduğu özgür bir ortamda, zorla çalıştırılma biçimlerinin olmadığı koşullarda bulunmalıdır³⁶³.

Hindistan’da da büyük çoğunlukla alt kast sisteminden gelen ya da yerli toplumlardaki çocuklar, borç ödemek amacıyla kölelik koşullarında çalışmaktadır³⁶⁴. Örneğin, Hindistan’da birçok çocuk halı imalathanelerinde çalıştırılmaktadır. Güney Asya Çocuk Köleliği Koalisyonu’na (SACCS) göre bu çocuklar yoğun olarak Uttar Pradesh ve Rajasthan bölgelerinde bulunurken sayıları da yaklaşık 100 bin kadardır. Bu alanda çalıştırılan çocuklar, Hindistan’daki halı sektöründe çalışan işgücünün yüzde 40’ını oluşturmaktadır. SACCS ‘nin raporunda bu oranın Nepal ve Pakistan’da da yaklaşık olarak aynı olduğu belirtilmektedir³⁶⁵.

Amerika Birleşik Devletleri’nde günümüzden 150 yıl önce yani 1850’lerde bir köle almanın bedeli yaklaşık olarak 50 bin dolar iken günümüzde dünyanın birçok yerinde 100 dolara köle çalıştırılmaktadır. Dünya’nın tüm ülkelerinde kölelik resmen yasak olmasına rağmen köle olarak çalışanların sayısı yaklaşık 27 milyondur. Dünya’da kakao tohumu üretiminin yüzde 45’i Fildişi Sahilinde yapılmakta iken, bu

³⁶⁰ Kaushik BASU, Zafiris TZANNATOS, “The Global Child Labor Problem: What Can We **Know** and What Can We Do?”, The World Bank Economic Review. Vol. 17, No. 2, s. 147.

³⁶¹ ILO, Actions Against Child Labour IPEC **Highlights 2008**. International Labour Organization (ILO), Geneva, February 2009 s. 42.

³⁶² ILO, **The End**, s. 43.

³⁶³ TÜRK-İŞ, İnsan Onuruna Yakışır İş “Decent Work”.

<http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/insanonurunayakisiris2.pdf>, (07.07.2009).

³⁶⁴ ILO, **Eliminating**, s. 34.

³⁶⁵ MANIER, s. 88.

alandaki çalışanların yüzde 80'ini de köle olarak çalışanlar oluşturmaktadır. Sonuç olarak dünyadaki kakao üretiminin yüzde 36'sı kölelerce gerçekleştirilmektedir³⁶⁶.

Bu koşullarda milyonlarca çocuk hizmetçilik, fuhuş, tarım ve sanayi sektöründe çalıştırılma gibi işlerde istihdam edilmektedir. Bu anlamda birçok kaçak işçinin, sadece bir iş sahibi olmak amacıyla işi bulan aracıya borçlanması yüzünden 7 gün günde 14 saat zor koşullarda çalıştıkları da belirtilmektedir. Aldıkları maaşlarla da kişiler hem hayatlarını insan gibi yaşayamamakta hem de borçlarını da ödeyememektedir. Birçok kişi Dünyaca ünlü markaların fabrikalarında vaat edilen maaş kazanacaklarını düşündükleri için mesaiye de kalmakta fakat çok düşük ücretler almak durumunda da kalmaktadır. Bu anlamda Pasifik'teki Saipan adasına çalışmak için Asyalı göçmenler gelmekte ve iş bulma bedeli, kira ve gıda masrafları sebebi ile çok yüksek paralar ödemek durumunda kalmaktadır³⁶⁷.

E. Ticari Amaçlarla Cinsel Anlamda Çalıştırılma

Ticari anlamda çocukların cinsel olarak kullanılması ve istismar edilmesi, çocuk kaçakçılığı konusu ile bağlantılı olmakla beraber bu durum, çocukların çalıştırıldıkları en kötü biçimlerinden biri olarak belirtilmektedir³⁶⁸. Bu durum insan onuruna ve hayatına tehlike teşkil eden, çocukların fiziksel ve ruhsal anlamdaki bütünlüğüne yapılan bir ihlaldir³⁶⁹. Organize şebekelerin ülkeler arası çocuk alıp satma işlemleri gün geçtikçe artmaktadır. BM Çocuk Satışı, Fuhuşu ve Pornografisi Özel Raporu'nun verilerine göre Asya'da 1 milyona yakın çocuğun seks ticaretinde çalıştırıldığı belirtilmektedir. Uluslararası Katolik Kiliseleri Çocuk Bürosu'na yayınlanan bir raporda ise, bu sorunun Güney Amerika'da da bulunduğu açıklanmaktadır. Afrika'da da bazı ülkelerde çocuk fuhuşunun gün geçtikçe artması sorunu söz konusudur³⁷⁰. UNICEF'in de 2003 yılı tahminlerine göre de sadece

³⁶⁶ EVRENSEL.

³⁶⁷ EVRENSEL.

³⁶⁸ ILO, **The End**, s. 41.

³⁶⁹ UNICEF, *South Asia in Action: Preventing and Responding to Child Trafficking: Summary Report: Advance Version*. UNICEF Innocenti Research Centre, August, 2008, s. 4.

³⁷⁰ UÇÖ, **Ünite 1**, s. 17.

Güneydoğu Asya’da yaklaşık 1 milyon çocuğun seks ticaretinde çalıştırıldığı belirtilmektedir³⁷¹.

Bu anlamda her yıl sayısı 1 milyondan fazla olan çocuk, kaçırılmakta, fuhuş yapmak için zorlanmakta, cinsel amaçlar yüzünden satılmakta ya da çocuk pornografisinde kullanılmaktadır³⁷². Genelde Çocukların cinsel anlamda istismara maruz kalma durumu, kız çocuklarının yanında erkek çocukların da karşılaştıkları bir durum olarak nitelendirilmektedir³⁷³. UÇÖ’ nün BM çocuğun satışı, çocukların fuhuşa zorlanması ve çocuk pornografisi alanındaki Özel Raporu’nun kapsamında yapmış olduğu araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalara göre, ticari anlamdaki cinsel istismar gelişmekte olan ülkelerin yanında gelişmiş ülkelerde de bir sorun olmaktadır³⁷⁴.

İnsan ticareti, “BM Kişilerin, Özellikle Kadın ve Çocukların Ticaretini Önleme, Durdurma ve Cezalandırmaya Yönelik Protokol” olarak bilinen Palermo Protokolü’nde, tacirlerin şiddet kullanarak, zorla ve kandırarak mağdurları kontrolüne aldığı eylem olarak açıklanmaktadır. Bu anlamda Protokole göre insan taciri, mağdur kişiyi kaçırmakta ya da kandırmakta ve kontrolü altına almaktadır. Burada amaçlanan durum ise, kişiyi cinsel anlamda suistimal ederek, zorla ve köle niteliğinde kullanmak ya da organlarını çalmaktır. İnsan ticareti bir suç olmakla beraber, insan tacirleri mağdurları en temel özgürlüklerinden ayırarak onları bir mal ve köle gibi satmaktadır. Mağdurlar, ölüm tehdidi altında ve istekleri olmadan, para karşılığında erkeklerle cinsel ilişkide bulunmaya zorlanmaktadır. Sonuçta mağdurlar diğer işlerde olduğu gibi seks sektöründe de çalıştırılmaya zorlanmakta ve bunun sonucunda rutin olarak işkence görüp tecavüze uğramaktadır³⁷⁵.

Çocuk çalıştırılması konusunda hazırlanan 2002 Küresel Raporu göre, yaklaşık 1.2 milyon çocuğun, cinsel anlamda çalıştırılması ve sömürülmesi amacıyla

³⁷¹ U.S. Department of Labor, The U.S. Department of Labor’s 2003 Findings: On the Worst Forms of Child Labor. Bureau of International Labor Affairs Report, Washington, 2004.

³⁷² ILO, **The End**, s. 41.

³⁷³ İKGV, s. 1.

³⁷⁴ ILO, **The End**, s. 41-42.

³⁷⁵ İKGV, s. 9.

kaçırıldığı tahmin edilmektedir. Çocuk kaçakçılığı Batı Avrupa'da temelde küreselleşmeyi artırması sonucunda düzenli ve düzensiz nitelikteki işgücü göçü bağlamında değerlendirilmektedir³⁷⁶. Örneğin Batı Afrika'da da çocuklar, ticari tarım, hizmetçilik ve sokak temizleyiciliği için kaçırılmaktadır³⁷⁷. Sonuç olarak çocuk kaçakçılığı genel anlamda yoksul ailelerden ve kesimlerden yapılmaktadır. Örneğin Güney Asya'daki en tehlikeli durum Nepal'den Hindistan'a yapılan kız kaçakçılığıdır. Fakat bu anlamdaki sorun Bangladeş, Nepal ve Sri-Lanka'da da mevcuttur. Batı Afrika'da da Burkina Faso ve Mali'den Fil Dişi Sahili'ne çocuk kaçakçılığı yapılmakla beraber Togo ve Benin'den de Gabon'a çocuklar kaçırılmaktadır Latin Amerika'da da birçok çocuk sokaklarda çalışmaları için, kaçakçılık şebekeleri için kolay hedef olmaktadır³⁷⁸. UÇÖ tarafından 1990'lı yıllardan itibaren yapılan ilk programlarda ticari anlamdaki cinsel istismarın arz bölgeleri olarak Nepal ve buraya benzer nitelikteki ülkeler incelenmiş, 2004'ten itibaren ise durumun taleple ilgili bölümüne bakılarak, IPEC'in çeşitli alt bölge çocuk kaçakçılığı ile ilgili programlarında, özellikle Mekong (Çin) alt bölgesi, Avrupa ve Orta Amerika'da öncelikli incelemeler yapılmıştır³⁷⁹.

F. Tehlikeli ve Zararlı İşlerde Çalıştırılma

Dünya üzerinde birçok çocuk, uzun saatler, kötü sağlık koşullarında, sefil bir şekilde³⁸⁰, yetersiz ya da hiç olmayan kişisel koruyucu ekipmanlarla, uygunsuz koşullarda, fiziksel anlamda zorlanarak, düşük ücretlerle, zarar görek³⁸¹, tehlikeli ve zararlı işlerde çalıştırılmakta ve bu durum çocukların çalıştırıldıkları en kötü biçimlerdeki işlerden sayılmaktadır. Yapılan çeşitli işler bu nitelikteki çalıştırılma biçimine girmektedir. Örneğin, tarımsal alanlarda, imalat sanayide, madenlerde ve taş ocaklarında ve buna benzer nitelikteki yer ve koşullarda çocuklar tehlikeli ve kötü koşullar altında çalıştırılmaktadır. Bu anlamda çocukların yaptıkları hafif işlerin varlığı kadar bu tarz ağır nitelikteki işlerin de çocuklara yaptırıldığı belirtilmektedir.

³⁷⁶ ILO, **The End**, s. 41.

³⁷⁷ ILO, **Eliminating**, s. 35.

³⁷⁸ OECD, s. 16.

³⁷⁹ ILO, **The End**, s. 41.

³⁸⁰ BASU, TZANNATOS, **Know**, s. 148.

³⁸¹ ILO, **Eliminating**, s. 36.

Çalışan çocuklar geliştirmekte olan ülkelerin yanında sanayileşmiş ülkelerde de tarım kesiminde çalıştırılmaktadır. Ortalama olarak çalışan çocukların kırsal kesimdeki oranının, kentsel alanlara göre iki kat olduğu gözlenmektedir. Kırsal alanlarda çalışan her 10 çocuktan 9 tanesi tarım alanında çalışmaktadır. Bunlarda çalışan çocukların toplamı içinde yüzde 70'ine karşılık gelmektedir. Çocukların tarımsal alanda yaptıkları işler çeşitli biçimlerde olmakla beraber, nitelik açısından hafif işlerin varlığı kadar tehlikeli kimyasal maddelerin ve ağır işlerin de olduğu çocuğa karşı tehdit unsuru olan, uzun çalışma saatlerini de içeren işler bulunmaktadır. Bu anlamda çalışan çocukların en kötü biçimleri kapsamında, tehlikeli tarımsal işlerde çalıştırılan çocuklar belirtilmektedir³⁸². Örneğin, Afrika'da genellikle erkek çocuklarının tarımsal plantasyonlar için ticareti yapılmakta olup³⁸³, tarımsal işlemleri ve tarımsal ürün işlenen imalathanelerini de kapsayan ticari tarım için çalışan çocukların büyük bir kısmı çalıştırılmaktadır. Bu alanda yüksek sayıda çocuk çalıştırılmakla birlikte çocuklar, sömürücü, tehlikeli ve ağır koşullar altında çalışmaktadır³⁸⁴.

Tarımsal kesimin dışında çocukların tehlikeli koşullarda çalıştırıldıkları bir başka sektör ise imalat sektörüdür. Çalışan çocuklar, bu alanda da çeşitli işlerde çalıştırılmaktadır. Örneğin, ayakkabı ve deri imalatı, mobilya yapımı³⁸⁵, halı dokumacılığında, hazır giyim sektöründe, spor aletleri³⁸⁶ ve futbol topu yapımında, inşaatta, değerli taşların cilalanmasında ve buna benzer nitelikteki birçok çocuklar çalıştırılmaktadır. Bu anlamda çocukların yapılan işin tehlikelerine ne kadar açık olduğu da görülmektedir³⁸⁷.

Diğer ağır koşullarda çocukların çalıştırıldığı alan olan maden ve taş ocaklarında çocuklar, tehlike altında çalıştırılmaktadır. Madenciler genellikle

³⁸² UÇÖ, **Ünite 1**, s. 5.

³⁸³ ILO, Stopping Forced Labour. International Labour Conference 89th Session 2001, Report I(B), International Labour Organization (ILO), Geneva, 2001, s. 50.

³⁸⁴ UÇÖ, **Ünite 1**, s. 5.

³⁸⁵ ÇSGB, "A New Approach: Time-Bound Policy and Programme Framework and Its Basic Features", The Hope: A Journal Dedicated to the Elimination of Child Labour. General Directorate of Labour, No. 2, Ankara, 2002, s. 38.

³⁸⁶ Sonia BHALOTRA, Christopher HEADY, "Child Farm Labor: The Wealth Paradox", The World Bank Economic Review. Vol. 17, No.2, s. 198.

³⁸⁷ UÇÖ, **Ünite 1**, s. 6.

madenlere yakın bölgelerde aileleri ile beraber yaşamakta oldukları için genellikle çocuklar da aile büyükleri ile beraber buralarda çalıştırılmaktadır. Bu alanda da ailelerin elde ettikleri gelir ailenin geçinmesine yetmediği için çocuklar da destek amaçlı çalıştırılmaktadır. Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki birçok ülkede çocuklar küçük ölçekli madenlerde çalıştırılmaktadır. Çalıştırılan bu çocuklar madenlerde, taş ocaklarında veya küçük ölçekli yer altı madenlerinde çalıştırılmaktadırlar. Nitekim madencilik, doğasından kaynaklanan nitelikleri nedeni ile tehlikeli bir iş olmakla beraber örneğin elektrik çarpması, iyi kurulmamış iskelelerden düşmek, uygun olmayan hava koşulları ve aşırı sıcak³⁸⁸, kömür tozlarının çocuklara bulaşması, derindeki tünellerde çocukların ağır el arabası taşınması gibi olumsuzluklar bu tehlikeli işin bazı durumlarını ortaya koymaktadır.

Madencilik yapılan bölgelerde şiddet, fuhuş, uyuşturucu kullanılması ve suç işlenmesi de buralarının tehlikeli niteliğini göstermektedir. Bu anlamda madenler ve taş ocaklarında çocukların çalıştırılması da, çocukların çalıştırıldığı en kötü işlerden biridir. Sonuç olarak, madencilik tehlikeli bir meslektir ve madenlerde ve taş ocaklarında çalışan çocuklar çeşitli hastalıklarla ve yaralanmalarla karşılaşmaktadır. Hatta edinilen bazı hastalıklar da ileriki yıllarda kendini göstermektedir. Fakat, madencilik alanında çocukların çalıştırılması, buralarda çalışan çocukların sayısının az olması dolayısı ile çocukların çalıştıkları diğer işler kadar dikkat çekici olmamıştır³⁸⁹.

III. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASI VE BOYUTLARI

Çocuk çalıştırılması, günümüzde en önemli sosyal problemlerden biridir. UÇÖ' nün 2002 verilerine göre Dünya'da 5-17 yaş grubundaki 350 milyon çocuk, ekonomik anlamda aktif olmakla beraber bunların³⁹⁰ 246 milyonu çalışan çocuk olarak nitelendirilmektedir. Bunların 179 milyonu en kötü biçimlerde çalışmaktadır. Çoğu tehlikeli işlerde çalışmakla beraber büyük bir kısmı köle ya da köleliğe yakın

³⁸⁸ UÇÖ, Ünite 1, s. 9.

³⁸⁹ ILO, *The End*, s. 39.

³⁹⁰ OECD, s: 17.

koşullarda bağımlı olarak çalıştırılmakta, silahlı çatışmalarda ve yasadışı faaliyetlerde bulunmaktadır³⁹¹. 1995 yılında Dünya'daki 5-14 yaş grubunda 250 milyon çocuk çalışırken³⁹², 2002'de 211 milyon çocuk, yani 5-14 yaş grubundaki dünya nüfusunun yüzde 18'i ekonomik anlamda aktif olmakla birlikte³⁹³ bunların 186 milyonu çocuk çalışandır³⁹⁴. Çalışan bu çocukların yüzde 60'ı Asya'da olmakla birlikte yüzde 52'si de erkek çocuğudur. Ekonomik anlamda aktif olan çocukların çoğu düşük gelirli ülkelerde olmakla beraber, SIMPOC³⁹⁵, un tahminlerine göre yüzde 4'si geçiş ekonomilerinde, yüzde 2'si de gelişmiş ekonomilerde çalışmaktadır³⁹⁶. Bu anlamda, çalıştırılan bu çocuklar yaş grubuna ve cinsiyete göre farklılık göstermekte iken kanunlar, çocukların çalıştırılabilecekleri yaşı ve iş türünü açıklamaktadır. Ayrıca çocuklar çalıştırılmalarının yanında en kötü biçimlerde de çalıştırılmaktadır. Bu durum da bölgeler arası farklılıkları içermektedir. Buna göre, çalıştırılan çocukların ülkeler bazında asgari çalışma yaşına bakıldığında aşağıdaki tablo örnek olarak verilebilmektedir³⁹⁷.

OECD ülkesi olmayan ülkeler arasından seçilen bazı ülkeler bakıldığında, temel asgari yaş sınırı en fazla 16 olarak Brezilya ve Ukrayna'da görülmekte iken bu durum hafif ve tehlikeli iş ayrımında değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda hafif işlerde Filipinler ve Sri Lanka'da durum limitiz iken tehlikeli işlerde yaş durumu Pakistan'da olduğu gibi 21 yaşına kadar çıkmaktadır. Temel asgari yaşın en az 14 olduğu ülkeler bağlamında bakıldığında yine hafif işlerde bu durum bazı ülkelerde 12 iken, tehlikeli işlerde ise bazı ülkelerde 15 olmaktadır. Ayrıca Belize, Etiyopya, Kenya ve diğer bazı ülkelerde herhangi bir yaş sınırlaması söz konusu değildir. Zorunlu eğitim için yaş sınırlamalarına bakıldığında da Kamboçya'da zorunlu bir yasa olmamakla birlikte diğer ülkelerde de bu anlamda yaş farklılıkları görülmektedir.

³⁹¹ ILO; Guide Book I: How to Use the Time-Bound Programme MAP: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning, International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003, s. 4.

³⁹² ILO, **Future**, s. 15.

³⁹³ Eric V. EDMONDS, Nina PAVCNİK, "Child Labour in the Global Economy", The Journal of Economic Perspectives. Vol. 19, No. 1, Winter 2005, s. 201.

³⁹⁴ ILO, **Use**, s. 4.

³⁹⁵ SIMPOC: Statistical Information & Monitoring Programme on Child Labour, Çocuk Çalıştırılması İstatistiksel Bilgi ve İzleme Programı, Detaylı bilgi için Detaylı bilgi için bkz: ILO, <http://www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/simpoc/index.htm>, (30-07-2009).

³⁹⁶ EDMONDS, PAVCNİK, s. 201.

³⁹⁷ OECD, Combating Child Labour A Review of Policies. OECD, 2003, s: 58.

Tablo 4: Seçilmiş OECD Ülkesi Olmayan Ülkelerde İstihdama ve Zorunlu Eğitime Kabul İçin Asgari Yaş

Ülke	Asgari	Çalışma	Yaşı	Zorunlu Eğitim İçin Yaş Sınırı
	Temel Asgari Yaş	Hafif İş	Tehlikeli İş	
Belize	15-14
Brezilya	16 (a)	...	18	7-14
Kamboçya	15	12	18	Zorunlu Yasalar Yok
Kolombiya	14	12	18	6-12
Etiyopya	14	7-13
Gana	15	13	18	6-14
Guatemala	14	...	18	7-14
Kenya	6-14
Nepal	14	...	16	6-11
Nikaragua	14 (b)	6-12
Pakistan	14-15 (Sektör Tarafından) (c)	...	15-21	...
Panama	14	...	18	6-15
Filipinler	15	Limitsiz	18	6-12
Güney Afrika	15	...	16	6-14
Sri Lanka	14-15 (Sektör Tarafından) (e)	Limitsiz	16-18	5-14
Ukrayna	15-16	...	17-18	6-15
Zimbabve	17	7-15

Kaynak: OECD, s: 58.

Söz edilen bu temel göstergelerin yanında istisnai durumlar da söz konusu olmaktadır. Örneğin, Brezilya'da asgari yaşı 14 olan çıraklık dışında, asgari yaş 16 olarak ayarlanmaktadır. Tehlikeli işlerdeki asgari yaş ise, yar altı ve limanlarda yükleme ve boşaltmada 21 olan sınır hariç, 18 olarak belirlenmektedir (a). Ayrıca, Nikaragua'da 14-16 yaşında olanlar için ebeveyn izni gerekmekte ve 17'ye kadar günlük maksimum çalışma saati 6 olarak düzenlenmektedir (b). Diğer bir istisnai durum olan Pakistan'da, fabrikalarda, dükkanlarda, ticarete ve denizde çalışmak için asgari yaş sınırı 14 olarak ayarlanırken madencilik ve demir yollarında 15 olarak ayarlanmaktadır (c). Panama İş Kanunu'na bakıldığında ise, eğer çocuklar ilkokulu tamamlamamış ise, 14 ve 15 yaşın altındaki çocukların istihdamı yasaklanmaktadır. 18 yaşın altındaki reşitler alkol tüketiminin izin verildiği yerlerde ve gece saatlerinde çalıştırılmazken, diğer tehlikeli işler için özel bir hüküm bulunmamaktadır (d). Son olarak Sri Lanka'da ise genel asgari yaş 14 iken, denizde çalışmak için 15 olarak belirtilmektedir (e).

Bu anlamda küresel anlamda ekonomik anlamda aktif olarak çalışan çocuklar, cinsiyetlerine ve çalıştırıldıkları bölgelere göre ayrıldığında aşağıdaki tablo oluşmaktadır ³⁹⁸.

Tablo 5: Bölgeye ve Cinsiyete Göre Ekonomik Olarak Aktif Çocuklar (bin kişi) (a)

	5-9	10-14	5-14	15-17	Toplam
Bölgeye Göre					
Gelişmiş Ekonomilerin	800	1700	2500	11500	14000
Geçiş Ekonomilerinin	900	1500	2400	6000	8400
Asya ve Pasifik	40000	87300	127300	86900	214200
Latin Amerika ve Karayipler	5800	11600	17400	10300	27700
Sahra Altı Afrika	20900	27100	48000	18100	66100
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	4800	8600	13400	7500	20900
Toplam (b)	73200	137800	211000	140300	351300
Cinsiyete Göre					
Erkekler	38100	70900	109000	75100	184100
Kızlar	35000	66800	101800	65800	167600
Toplam (b)	73100	137700	210800	140900	351700

Toplam nüfusa göre istihdam oranı (c)

	5-9	10-14	5-14	15-17	Toplam
Bölgeye Göre					
Gelişmiş Ekonomilerin	1.4	2.8	2.0	31.3	9.0
Geçiş Ekonomilerinin	3.1	4.2	4.0	29.1	10.1
Asya ve Pasifik	12.3	26.5	9.0	48.4	25.4
Latin Amerika ve Karayipler	10.6	21.5	16.0	35.0	19.9
Sahra Altı Afrika	23.6	34.7	29.0	44.8	31.9
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	10.8	19.6	15.0	31.8	10.1
Toplam (b)	12.0	23.0	18.0	42.3	22.8
Cinsiyete Göre					
Erkekler	12.3	23	17.7	44.1	23.4
Kızlar	12.0	22.9	17.5	40.7	22.5
Toplam (b)	12.2	23.0	17.6	42.4	23.0

Kaynak: OECD, s: 18.

³⁹⁸ OECD, s: 18.

UÇÖ, ekonomik faaliyeti geniş anlamda; tüm pazarı (ücretli iş), pazarı olmayan iş çeşitlerini (ücretsiz iş) ve kendi kullanımını için üretimi dahil ederek tanımlar. Başkasının evinde yapılan ev içi hizmet dahil iken, kendi evinde yapılan dahil değildir. Haftada bir saat bile çalışmak, ekonomik faaliyette bulunma referansı için yeterlidir (a). Ayrıca UÇÖ' ya göre, mevcut veri setlerinin sayısı, bölgesel tahminleri bu küresel tahminler için kullanılanlarla kıyaslandığı için düşürüldü. Bu, ortaklaşa yuvarlama ile toplamlardaki farkı bölgeye ve cinsiyete göre açıklamaktadır (b). Son olarak, İstihdamın her yaş grubuna göre nüfusa oranı, ekonomik olarak aktif olan çocukların toplam çocuklara yüzdesi olarak tanımlanmaktadır (c).

Tablo 6: 5-14 Yaş Grubundaki Ekonomik Alanda Aktif Çocukların Bölgesel Dağılımı

Bölgeye Göre	Çocukların Sayısı (milyon)	Çalışma Oranı (yüzde)
Gelişmiş Ekonomilerin	2.5	2
Geçiş Ekonomilerinin	2.4	4
Asya ve Pasifik	127.3	19
Latin Amerika ve Karayipler	17.4	16
Sahra Altı Afrika	48.0	29
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	13.4	15
Toplam	211	18

Kaynak: Alessandro CIGNO, Furio Camillo ROSATI, The Economics of Child Labour. Oxford University Press, New York, 2005, s. 2.

Bölgeler düzeyinde çocukların çalıştırılma durumlarına bakıldığında, ekonomik anlamda aktif olan her yaştaki çocuğun Asya ve Pasifik'te yoğunlukta olduğu, cinsiyet bağlamında ise her yaştaki erkek çocuğun, kız çocuğuna oranla daha çok çalıştırıldıkları da görülmektedir. Nüfusa oranla istihdam düzeyine bakıldığında ise 5-9, 10-14 ve 5-14 yaş gruplarındaki rakamsal çoğunluk sırasıyla 23.6, 34.7 ve 29.0 ile Sahra Altı Afrika'da olmakla birlikte, 15-17 yaş grubundaki rakamsal çoğunluk 48.4 ile Asya ve Pasifik'te görülmektedir. Toplam olarak ise rakamsal çoğunluk yine 31.9 ile Sahra Altı Afrika'dadır.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere çocuk işgücünün yaş grubu ve cinsiyete göre dağılımı şu şekilde belirtilmektedir.

Tablo 7: Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Çocuk İşgücü (a)

	Erkekler	Kızlar	Toplam	Kızların Toplamdaki Payı
Çocuk Çalışanlar (bin kişi)				
5-11	56300	53400	109700	48.7
12-14	41500	35100	76600	45.8
5-14	97800	88500	186300	47.5
15-17	34400	24800	59200	41.9
Toplam	132200	113300	245500	46.2
Tehlikeli Koşullarda Bulunan Çocuklar (yüzde)				
5-11	54.5	55.8	55.2	49.3
12-14	73.7	57.5	66.3	39.8
5-14	62.7	56.5	59.7	44.9
15-17	100.0	100.0	100.0	41.9
Toplam	72.4	66.0	69.5	43.9

Kaynak: OECD, s: 19.

Çocuk çalıştırılması; 5-11 yaş grubundaki çocuk tarafından herhangi bir düzenli ekonomik aktivitenin yapılması, 12-14 yaş grubundaki çocukları tarafından hafif işin dışında herhangi bir düzenli ekonomik aktivitenin yapılması, tehlikeli işlerin 5-17 yaş grubundakiler tarafından yapılması ve 18 yaşın altında yapılan bütün en kötü biçimdeki işler olarak tanımlanır (a).

Bu tabloya göre, erkek ve kız çocuklarının toplam olarak en çok çalıştırıldıkları yaş grubu 5-14 olmak üzere, ayrı ayrı olarak da en fazla çalıştırıldıkları yaş grubu yine aynıdır. Cinsiyet farklılığı bağlamında bakıldığında ise, erkek çocukları kız çocuklarına oranla daha fazla çalıştırılmaktadır. Fakat kız çocuklarının toplam içerisindeki payı da erkek çocuklarının payından çok da farklı değildir. Bu verilerin haricinde tehlikeli koşullarda çalıştırılan çocukların cinsiyet bağlamında toplam içerisindeki durumuna bakıldığında ise, yine erkek çocuklarının payı kız çocuklarından fazladır.

Çocukların sektörel bazda çalıştırılma durumlarını ise cinsiyet farkı göz önünde tutularak aşağıdaki tablo açıklanmaktadır. Bu bağlamda, çocukların tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık sektöründe çalıştırılması en yoğun iken, madencilik ve taşocaklarında çalıştırılması ise en az iş yapılan sektörlerdir³⁹⁹.

Çalıştırılan çocukların, hafif işlerde çalıştırıldıkları gibi koşulsuz en kötü biçimlerde de çalıştırılmaktadır. Bu bağlamda bölgeler bazında bakıldığı zaman aşağıdaki tablo, çocukların çalıştırıldıkları koşulsuz en kötü biçimlerini ortaya koymaktadır⁴⁰⁰.

Tablo 8: Çocuk Çalıştırılmasının Koşulsuz En Kötü Biçimleri

Çocuk Çalıştırılmasının Koşulsuz En Kötü Biçimleri	Küresel Tahminler (000)
Çocuk Ticareti	1.200
Zorla ve Bağımlı	5.700
Silahlı Çatışmalar	300
Fuhuş ve Pornografi	1.800
Yasadışı Faaliyetler	600
Toplam	8.400 (a)

Kaynak: CIGNO, ROSATI, s. 2.

Tablo 9: Bölgelere Göre Çocuk Çalıştırılmasının Koşulsuz En Kötü Biçimleri (bin kişi)

	Çocuk Ticareti	Zorla ve Bağımlı	Silahlı Çatışmalar	Fuhuş ve Pornografi	Yasadışı Faaliyetler	Toplam (a)
Gelişmiş Ekonomilerin	1	420	110	531
Geçiş Ekonomilerinin	200	...	5	5
Asya ve Pasifik	250	5500	120	590	220	6430
Latin Amerika ve Karayipler	550	3	30	750	260	1043
Afrika	200	210	120	50	...	380
Toplam	1200	5713	276	1810	590	8389

Kaynak: OECD, s: 20.

³⁹⁹ ILO, **Future**, s. 23.

⁴⁰⁰ OECD, s: 20.

Tabloya göre, çocuk ticareti, fuhuş ve pornografi ve yasa dışı faaliyetler en yoğun Latin Amerika ve Karayipler’de yapılmakta iken, zorla ve bağımlı çalıştırılma ve silahlı çatışmalar da en çok Asya ve Pasifik’te olmaktadır. Ayrıca Afrika’daki silahlı çatışmalar ile Asya ve Pasifik’teki aynı oranda gerçekleşmektedir. Ayrıca tabloda, iki kere sayımı önlemek için, toplam çocuk ticaretini içermemektedir. Varsayıma göre, çocukların genellikle fuhuş ya da zorla ve bağlı iş gibi başka en kötü çalışma biçimlerinde ticareti yapılmaktadır (a).

UÇÖ’ne göre, küresel çaptaki çalışan çocuklara yönelik; ekonomik olarak faal olan, işçi olan ve tehlikeli işlerde çalışan çocuk ayırımı yapılmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki tabloda küresel düzeyde çalışan çocuklara ilişkin tahminler verilmektedir.

Tablo 10: Küresel Bağlamda Çalışan Çocuklar İle İlgili Tahminler

Yaş Grubu		Çocuk Nüfusu		Ekonomik Olarak Faal Çocuklar		Çocuk İşçiler		Tehlikeli İşlerde Çalışan Çocuklar	
		2000	2004	2000	2004	2000	2004	2000	2004
5-17	Sayı (Milyon)	1.531.4	1.566.3	351.9	317.4	245.5	217.7	170.5	126.3
	yüzde	100.0	100.0	23.0	20.3	16.0	13.9	11.1	8.1
	2000-2004 Değişim	-	2.3	-	-9.8	-	-11.3	-	-25.9
5-14	Sayı (Milyon)	1.199.4	1.206.5	211.0	190.7	186.3	165.8	111.3	74.4
	yüzde	100.0	100.0	17.6	15.8	15.5	13.7	9.3	6.2
	2000-2004 Değişim	-	0.6	-	-9.6	-	-11.0	-	33.2
5-17	Sayı (Milyon)	332.0	359.8	140.9	126.7	59.2	51.9	59.2	51.9
	yüzde	100.0	100.0	42.4	35.2	17.8	14.4	17.8	14.4
	2000-2004 Değişim	-	8.4	-	-10.1	-	-12.3	-	-12.3

Kaynak: ÇSGB, Project For The Elimination of Worst Forms of Child Labour in **Selected** Industries in İzmir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, 2005, s. 3.

Bu tahminlere göre; 2004 yılında 5-17 yaş arasında ekonomik açıdan faal yaklaşık 317 milyon çocuk bulunduğu, 218 milyon çocuğun çocuk çalışan, 126 milyon çocuğun da tehlikeli işlerde çalışan çocuklar olduğu görülmektedir. 5-14 yaş grubunda ise, ekonomik açıdan faal 191 milyon çocuk, 166 milyon çocuk çalışan ve 74 milyon da tehlikeli işlerde çalışan çocuk bulunmaktadır. 5-14 ve 5-17 arasındaki

çocuk çalışanların sayısı, 2000 ve 2004 yılları arasında yüzde 11 azalmıştır. Fakat tehlikeli işlerde çalışanların sayısında önemli bir düşüş gerçekleşmemiştir. 5-17 yaş grubunda bu kategorideki çocukların sayısında yüzde 26, 5-14 yaş arasında da yüzde 33 azalma meydana gelmiştir⁴⁰¹. Fakat yine de yüksek sayıda çocuk, uzun saatler boyunca çalışmaktadır⁴⁰².

IV. ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ SONUÇLARI

Çocuk çalıştırılması özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorunu olmakla beraber, sadece bu ülkelere özgü bir sorun değildir. Çocukların çalışması durumu, ülkeler arasında ve hatta her ülkenin kendi sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına göre farklılıklar göstermektedir. Ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye biçimsel anlamda değişiklik gösterse de, çocuk çalıştırılması sorunu dünya çapında küresel bir sorun haline gelmiştir.

Çocuk işgücü, ülkeler arasında değişik şekillerde olmakla beraber, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hepsinde üretim sürecinde kullanılmaktadır. Bununla birlikte çocuk işgücü kullanımı gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun şekilde görülmektedir⁴⁰³. Küresel pazarda, maliyet tasarrufu sağlanmasına yönelik yapılan çalışmalar doğrultusunda, işgücündeki ücretlerin düşük olması bu anlamda önemli bir paya sahiptir. Bu bağlamda, özel durumda olan çocuklar, çevresel işgücü çerçevesinde bulunan ve düşük ücret düzeyleri nedeni ile üretim süreci içerisinde tercih sebebi olmaktadır⁴⁰⁴. Çünkü küresel pazarda rekabetin sağlanabilmesi için maliyet tasarrufu önemli bir unsurdur.

Değişik çalışma biçimleriyle çocukların çalıştırılması sonucunda ortaya çıkan bazı olgular göz ardı edilmektedir. Küresel bağlamda rekabet avantajı sağlayan düşük ücretli çocuk çalışanlar, elbet ki birçok sorunu ve sonucu da beraberinde

⁴⁰¹ ÇSGB, **Furniture**, s. 4.

⁴⁰² Kaushik BASU, Zafiris TZANNATOS, "Child Labor and **Development**: An Introduction", The World Bank Economic Review. Vol. 17, No. 2, s. 145.

⁴⁰³ TİSK, **Dünya'da** ve Türkiye'de Çalışan Çocuklar. Yayın No. 281, TŞOF Trafik Matbaacılık, Ankara, Haziran 2007, s. 9.

⁴⁰⁴ Ahmet MAKAL, **Çocuktum, Ufacıktım: Türkiye'de 1920-1960 Döneminde Çocuk İşçiliği**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Matbaası, No. 98, Ankara, 2006, s. 25.

getirmekte ve etkilenmektedir. Kişisel anlamda oluşan sağlık ve eğitim sorunlarının yanı sıra toplumsal anlamdaki yoksulluk, işsizlik, dışlanma gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Çalışan çocuklar, her geçen gün daha çok istismara maruz kalmaktadır.

A. Çocukların Sağlığı

Çocukluk ve gençlik dönemleri, insan yaşamındaki gelişme dönemleridir. Başka bir deyişle de, çocuğun hayatındaki fiziksel (bedensel), düşünsel (psikolojik) açıdan gelişme ile temel ve mesleki eğitim süreçleri henüz tamamlanamamıştır. Bu nedenle de çocukların ve gençlerin işgücü piyasasında var oluşları ve çalışma yaşamına atılmaları öncelikle çocukların sağlıkları ve güvenlikleri açısından sakıncalıdır. Çalışma yaşamının ağır, yorucu, tempolu ve tek düze olan koşullarından özellikle çocuklar ve gençler, fiziksel ve düşünsel anlamda daha gelişmemiş oldukları için her zaman zarar görme riski içinde bulunmaktadır⁴⁰⁵.

Çocuklar, çalışma ortamında fiziksel, ruhsal ve zihinsel açıdan etkilenmektedirler. Yapılan araştırmalarda da çocukların bedensel gelişimlerinin, bu yüzden zarar gördüğü ifade edilmektedir. Çalışan çocukların büyük bir kısmı çalıştıkları işyerlerinde, kimyasal, fiziksel ve biyolojik tehlikelere maruz kalmaktadır. İşyerlerinde bulunan kimyasal maddeler çocukları yetişkinlere oranla daha çok etkilemektedir. UÇÖ tarafından yapılan bir araştırmaya göre, çalışan çocukların yüzde 60 oranındaki kısmı bu tür tehlikelere maruz kalmakta, bu kesimin yüzde 40'ı ise çalıştığı dönem içerisinde çeşitli kazalara ve hastalıklara maruz kalmış ve bunların bir kısmı da uzuv kaybına ve sakatlığa uğramışlardır⁴⁰⁶. Ayrıca, çocukların yaralanmaya maruz kalmaya neden olacak düzeydeki aletleri kaldırıp taşımaları, bazı kimyasallar ile temizlik ve iş yapmaları ya da bazı tarım makinelerini kullanmaları sonucunda da sağlık ve güvenliklerinin tehlikede olduğu görülmektedir⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ ŞİŞMAN, s. 479.

⁴⁰⁶ Erhan BATUR, "Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin Çocuk İşçiliğinin Sömürülmesiyle Mücadele Tasfiye Kararı Özeti", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Haber Bülteni. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Sa: 3, Temmuz 1997, s. 15.

⁴⁰⁷ LEONARD, s. 186.

Genel anlamda, çalışan çocukların gruplara ayrılması durumunda sokaklarda çalışan çocuklarda, sanayide çalışan çocuklarda ve tarım sektöründe çalışan çocuklarda sağlık bakımından farklı etkilerin ortaya çıkması söz konusudur. Örneğin, sokaklarda çalışan çocuklarda üst solunum yolu enfeksiyonları, kirlilikten ve hava koşullarından kaynaklanan cilt sorunları; alkollü içki içilen yerlerde veya civarlarında çalışan çocukların alkol⁴⁰⁸ ve uyuşturucu ve uçucu her türlü madde kullanımına yönelmeleri⁴⁰⁹ sorunu; ayakkabı boyacılığı gibi sakıncasız görülen fakat boya ve cila maddeleri yüzünden tehlikelerle yüz yüze kalma riski; çöp toplayan ve ayıklayan çocuklarda, kurşun, civa gibi maddelerden etkilenme ya da ağır yük kaldırma ve parazit kapma gibi tehlikelerle karşı karşıya kalma riski sorunların sadece birkaçıdır⁴¹⁰. Çöp toplayan ve bu şekilde para kazanmaya çalışan çocuk çalışanlar da mevcuttur. Bu işi yapan çocuk çalışanlar, kronik hastalıklara yakalanabilirler.

Bu sorunun nedenleri başında çöp yakma işleminin yol açtığı kronik solunum yolu hastalıkları (astım, amfizem, kronik bronşit); çöp ve içindeki tehlikeli bileşenlerin yol açtığı kanserler; uzun ve yorucu çalışma koşullarının yol açtığı psikososyal sorunlar (stres, gece çalışma koşulları, sıcak-soğuk etkisi, sosyal dışlanma); beslenme bozuklukları (sosyoekonomik koşullar, kirlenmiş el, giysi ile temas eden gıdaların alımı, yetersiz, kalitesiz ve kirli gıda alımı) ve ağır konteyner, çöp kapları gibi ağır yükleri taşımaktan kaynaklanan kemik ve kas yakınmaları (sırt ağrıları, osteoartrit, dejeneratif bozukluklar) ortaya çıkmakta, Çöp toplama işlemi çeşitli kazaları da beraberinde getirmektedir. Çöplerin içinde bulunan maddeler ile çöp toplama işleminin kendisi kaza nedeni olabilmektedir. Kazalar, keskin cisimlerle temas sonucu ortaya çıkan yaralar, bunların mikrop kapmış hali; genel çöplere karışmış küçük miktarda tehlikeli kimyasal atıklarla temas sonucu zehirlenme ve kimyasal yanıklar; çöp toplama alanlarında ortaya çıkan iş kazaları ya da çöp biriktirme alanlarında metan gazı patlaması sonucu görülen yanıklar ve diğer

⁴⁰⁸ ÇSGB, **Kitap 1**, s. 12.

⁴⁰⁹ Aziz YAŞAN, Faruk GÜRGEN, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Ergenlerde Uçucu Madde Kullanım Özellikleri”, Bağımlılık Dergisi. C. 5, Sa: 2, 2004, s: 31.

⁴¹⁰ ÇSGB, **Kitap 1**, s. 12.

yaralanmalar ve hareket halindeki çöp toplama araçlarının arkasında emniyetsiz yolculuk sonucunda düşme ve yaralanmalar ortaya çıkmaktadır⁴¹¹.

Sanayide çalışan çocuklar da birçok risk ile karşı karşıya kalmaktadır. Çocukların genellikle alt yapıdan yoksun olan üretim amaçlı küçük işletmelerde çalışmaları sonucunda maruz kaldıkları eski ve koruyucusuz makine ve el aletlerinin kullanılmasından kaynaklanan kaza riski ile karşı karşıya bulunmaları; düzensiz ve kirli ortamlarda soğuktan, sıcaktan veya nemden etkilenerek çalışmaları; çalışma ortamlarında havalandırmanın yetersiz olması durumundan gazlardan ve kötü kokulardan etkilenerek çalışmaları çocuklar üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır⁴¹².

Tehlikeli mesleklerde ve sanayide çalışan çocuklar, tehlikelere karşı en fazla korunmasız olan kesim konumundadır. Çocuklar anatomik, fizyolojik ve psikolojik özellikleri açısından yetişkinlerden farklı oldukları için, tehlikeli işlerin çocuklar üzerindeki etkileri daha yoğun olmaktadır. Çocuklar üzerinde meydana gelen fiziksel ve ruhsal etkiler, telafisi olmayan zararlara yol açabilme olasılığı ile daha fazla karşı karşıya olmaktadır. Çocukların çalıştıkları tehlikeli olan zararlı işlere bakıldığı zaman; kömür madenlerinde yüklü vagonların çekilmesi; boğucu sıcakta erimiş camları kalıplara dökme işlemi; atölyelerde saatlerce yere çömelerek halı dokumaları gibi ve buna benzer birçok örnek sayılabilmektedir. Deri sanayinde kullanılan çözücüler ve yapıştırıcılara temas edilmesinin sonucunda nörotoksiteye maruz kalabilmekte ya da cam sanayinde kurşun zehirlenmelerine ve altın madenciliğinde civa zehirlenmelerine duyarlı olabilmektedir. Güneydoğu Asya'da kıyıda açıkta oluşturulan ve moro-ami adı verilen platformlarda çocuklar, balık ağlarını düzeltmekte ve toplamaktadır. Bu işlemi de koruyucu donanım olmadan çok derinlere dalarak gerçekleştirmektedirler⁴¹³.

⁴¹¹ Didem AVCI, Recai OĞUR, "Çöp Toplamakla Görevli Kişilerin Sağlığı ve Görevlerinde Alınması Gereken Çevre Sağlığı Önlemleri", Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi. C: 13, Sa: 5, s. 178-179.

⁴¹² ÇSGB, **Zamana**, s. 26.

⁴¹³ UÇÖ, **Ünite 1**, s. 18-19.

Tarım sektörüne bakıldığı zaman ise; çocuklar sağlıksız ve derme-çatma çadırlarda elektrik, su ve benzeri hizmetlerden yoksun yerlerde yaşamlarını sürdürmektedirler⁴¹⁴. Özellikle mevsimlik tarım işlerinde çalışan çocukların tehlikeli makineleri kullanmaları ve çeşitli kimyasallara maruz kalmaları⁴¹⁵; kendilerini çeşitli riskler içerisinde buldukları ağır fiziksel işler yapmaları; aşırı sıcak ve nemli ortamlarda çalışmaları sonucunda ortaya çıkan yorgunluk hissi, böcek ısırılmaları ve uzun süre eğilip çalışmalarından kaynaklanan sırt ağrıları gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaları; başta haşere ve yabancı otlar olmak üzere, kimyasal madde kullanımından kaynaklanan tehlikelerle karşı karşıya kalmaları ve özellikle tarım sektöründe çalışan çocukların eğitim haklarından da mahrum kalmaları çok büyük sorunlardır⁴¹⁶.

Sokaklarda çalışan çocuklar grubuna bakıldığı zaman, buldukları koşullar itibariyle de çalışma yaşamının getirdiği risklerin yanında farklı tehlikelerle de karşılaşmaktadır. Sokaklarda çalışan çocuklar, her türlü hava koşullarında, uzun saatler ayakta kalarak, temizlik, sağlık açısından tehlikeli olan işlerde çalışmaktadırlar. Çalışılan yer ve koşullar itibariyle değişik sağlık problemleri sık sık gözlenmektedir. Boyacılık yapan çocuklar taşıdıkları boya sandıklarının ağırlığı nedeniyle, çok fazla ayakta durmaları ya da bu çocukların sık sık eğilip çömelmeleri nedeni ile çeşitli sağlık sorunlarıyla (kamburluk, taban çökmesi gibi) karşılaştıkları görülmektedir.

Bunun yanında çalışan çocukların yaşadıkları yer ile çalıştıkları yer birbirlerinden uzak olabilmekte ve bunun sonucunda da çeşitli risklerle ve tehlikelerle de karşılaşmaktadırlar. Örneğin 1994 yılında pazarlarda küfecilik yapan bir çocuk çalışan, hareket halinde bulunan vagonun düşerek bir bacağını kaybetmiştir. Bunun haricinde sokaklarda özellikle kağıt ve şişe toplayan çocuklar ve genel anlamda sokakta çalışan çocukların giysileri genelde eski ve kirlidir. Bu da çocuklarda sağlık problemleri yaratmaktadır. Ayrıca birahane, pavyon gibi eğlence yerlerinin bulunduğu bölgelerde de çocukların çalıştıkları bilinmektedir. Bu

⁴¹⁴ ÇSGB, **Zamana**, s. 27.

⁴¹⁵ CIGNO, ROSATI, s. 154.

⁴¹⁶ ÇSGB, **Kitap 1**, s. 12.

bağlamda çocuklar gece geç saatlere kadar çalışmakta hatta cinsel istismara uğramalarının yanında alkole özendirme gibi tehlikelerle de karşı karşıya kalmaktadırlar. Bütün bunların yanında sokakta çalışan çocukların dengeli beslenemedikleri de bilinmektedir. Çocuklar para biriktirmek sorumluluğu içerisinde buldukları için bazı günler bütün bir günü aç geçirmek durumunda kalmakta ve karınlarını doyuramamaktadır. Bu söz edilen çocuklar ve aileleri sosyal güvenlik gibi temel kamu hizmetlerinden pek yararlanamamakta ve çok önemli olmadığı sürece doktora gitmemektedirler. Bu da onların o anki ve gelecekteki sağlıklarını koruma altına almaları açısından risk oluşturmaktadır⁴¹⁷.

Türkiye’de yapıştırıcı kullanılan iş yerlerinde çalışan çocuklarda önemli ölçüde kısmi felç durumu ile karşılaşmaktadır. Bununla beraber yine birçok kimyasal madde, çok uzun dönem içerisinde olsa bile etkisini çocukların üzerinde göstermektedir. Örnek olarak, asbest kullanılan bir işyerinde, eğer kişi asbest tozu soluyor ise yıllar sonra asbestosis veya akciğer kanseri ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu tarz hastalıklar ve riskler, toplumun farkında olmadığı kadar fazla ve yaygındır. Hindistan’da yapılan bir araştırmaya göre, gıda maddelerinde zararlılara karşı koruyucu amaçlı kullanılan benzin hexaklarid maddesinin, çalışan çocuklarda epidemik epilepsi yaptığı ortaya çıkmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde mesleki sağlık açısından yürütülen araştırmalarda da, tarımda kullanılan zirai ilaçların, çocuk hastalıklarından daha çok çocuk ölümlerine yol açtığı ortaya konulmaktadır. Fiziksel kazalar açısından da bakıldığı zaman, yetişkinlere nazaran çocuklarda daha yaygın olduğu görülmektedir. Bunun da nedeni çocukların dikkatlerini yetişkinler kadar toplayamamalarından kaynaklanmaktadır.

Çocukların eğitimlerinin tamamlanmadan çalışma yaşamına girmesi sonucunda, monoton, sıkıcı, yorucu işlerde çalışması, çocukların zihinsel gelişimlerini de olumsuz yönde etkilemektedir.

⁴¹⁷ BİLGİN, s. 444- 450.

İşyerlerindeki yetişkin bireylerin, çalışan çocukları azarlaması, taciz etmesi ve hatta dövmesi, aşağılaması, çocukların kötü alışkanlıklara sürüklenmesi de sık sık işyerlerinde rastlanılan bir olgu olmakla beraber çocukları fizyolojik ve psikolojik yönden etkileyen önemli bir sorundur⁴¹⁸. Çocukların hissettikleri ağrılar yüzünden söylenmeleri, bir kısmının sigara gibi kötü alışkanlıklarının olduğu ve işyerinde işveren tarafından rahatsız edildikleri, zorunlu olarak ücretsiz fazla mesai yaptırıldıkları belirtilmektedir⁴¹⁹.

Bu sorunların yanında, bazı işlerin nitelikleri bakımından çocukların ve gençlerin ailelerinin denetiminden uzaklaşması da çocuğa olumsuz etkilerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum, çocukların ve gençlerin sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Örneğin, ailelerin koruması ve denetimi dışında yetişkinler için düzenlenmiş iş hayatında, çocuk ve gençlerin bulunmaları, onların ahlaki açıdan sapmalarına veya davranış bozukluklarına ve kötü alışkanlıklara sahip olmalarını getirebilmektedir⁴²⁰.

Bu bağlamda, çocuklar çok farklı koşullar altında çalışmakta ve birçok olumsuz durumlara maruz kalmaktadırlar. Bir toplumun geleceğini oluşturan çocukların sağlığı her şeyden önce, o toplumun geleceğinin de sağlığını göstermektedir. Çalışma yaşamına katılmış olan çocuk ise sağlık açısından yeterince olumsuzluklarla karşılaşmakta ve etkilenmektedirler. Buna göre çocukların özel olarak korunması ve iş yaşamından uzak tutulmaları onların fizyolojik, biyolojik, ruhsal ve ahlaki gelişimleri açısından uygun olacaktır. Türkiye’de kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağı gibi, küçüklerin, kadınların ve bedeni ve ruhi yetersizliği olanların çalışma şartları bakımından özel olarak Anayasal güvence ile korunduğu görülmektedir⁴²¹.

⁴¹⁸ BATUR, s. 15.

⁴¹⁹ Zümrüt BAŞBAKKAL, Nesrin ŞEN, Zeynep CONK, “İzmir Mesleki Eğitim Merkezinde Eğitim Gören Çocuk İşçilerin Sağlık, Sosyal ve Kültürel Durumlarının Belirlenmesi”, Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. C. 21, Sa: 1, 2005, s. 92.

⁴²⁰ Ömer Zühtü ALTAN, Sosyal Politika. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Ders Kitapları, Yayın No. 8, 2000, s. 297.

⁴²¹ ŞİŞMAN, s. 479.

B. Çocukların İstismarı

Çocuk çalışanlar, işgücü piyasası içerisinde itaatkar, uysal ve ucuz nitelikte olmaları dolayısıyla işverenler açısından tercih edilmektedir. Çocuk çalışan, çalışırken yaşadıkları konusunda tam bir zihinsel farkındalığa ulaşmamasının yanında, haklarını bilmemekte ya da savunma konusunda yetersiz kalabilmektedir. Bu bağlamda çocuk çalışanlar çeşitli davranışlara maruz kalabilmektedirler⁴²².

Çocukların çalıştırılması, genelde çocuk istismarının bir biçimi olarak algılanmaktadır⁴²³. Çocuğa karşı yöneltilen kötü davranışlar ya da çocuk istismarı olarak adlandırılan bu olgu, insanlık tarihi kadar eski, bilinen, fakat ortaya çıkarılanları kadar bir o kadar da ortaya çıkarılmayanları olan sosyal bir sorundur⁴²⁴. Bazı çocuklar yetişkinlerin cinsel saldırılarına uğramakta, bazıları da küçük yaşta ağır, uygunsuz işlerde çalıştırılmakta ve büyük sorumluluklar yüklenmektedir. Çocuğun çalıştırılması, çocuk işgücünün istismarı, sokakta yaşayan ve sokakta çalışan çocukların sorunları günümüzde birçok toplumda karşılaşılan ve çözüm bekleyen sorunlardır. Türkiye’de de pek çok çocuk ve genç ya ailelerinin geçimine katkıda bulunmak ya da kendilerini geçindirmek amacıyla erken yaşta çalışmaya atılmakta ve türlü istismara maruz kalmaktadır. Büyük kentlerde zamanlarının büyük bir bölümü sokakta çalışarak geçiren çocukların da giderek arttığı dikkat çekmektedir. Bu çocukların büyük bir bölümü ailelerine katkı sağlamak için sokakta çalışırken bir kısmı ise aile desteğinden bütünüyle uzak, başıboş dolaşan çocuklardan, evden kaçan ya da evden atılan çocuklardan oluşmaktadır⁴²⁵.

Çocuk istismarı, çok geniş anlamda, “belli bir zaman dilimi içerisinde bir yetişkin tarafından çocuğun o kültürde kabul edilmeyen bir davranışa maruz kalması” şeklinde tanımlanabilir. Bu davranışlar ülkeler arasında ya da bölgeler

⁴²² Fatma Nur BİLAZER, Gül Esin GONCA, Sevinç UĞUR, Hatice UÇAK, Türkiye’de Hemşirelik ve Çocuk İşçiliği. Odak Ofset Matbaacılık, Ankara, Aralık 2008, s. 11-12.

⁴²³ EDMONDS, s. 10.

⁴²⁴ Gonca YILMAZ, Nüket İŞİTEN, Ülker ERTAN, Ayşe ÖNER, “Bir Çocuk İstismarı Vakası”, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi. C. 46, Sa: 4, Ankara, 2003, s. 295.

⁴²⁵ Arife Elzem ÇATIK, Olcay ÇAM, “Hemşire ve Ebelerin Çocuk İstismarı ve İhmalinin Belirti ve Risklerini Tanıma Düzeylerinin Saptanması”, Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. C. 22, Sa: 2, İzmir, 2006, s. 105.

arasında da farklılıklar içermektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün 1985'de yapmış olduğu tanıma göre ise "Çocuğun, sağlığını, fizik gelişimini, psikososyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen bir yetişkin, toplumu veya ülkesi tarafından bilerek veya bilmeyerek yapılan davranışlar çocuk istismarı" olarak kabul edilir. Bu bağlamda tanım ile çocuğun ve yetişkinin istismar olarak algılamadığı durumları da içermektedir. Bu davranışların çocuk tarafından algılanması ya da yetişkin tarafından bilinçli bir şekilde yapılması gerekmemektedir. Çocuk istismarı çeşitleri açısından fiziksel, cinsel ve duygusal istismar olarak ayrı ayrı incelenmelidir⁴²⁶. İstismar yalnız aileleri değil, toplumu, sosyal kuruluşları, yasal sistemleri, eğitim sistemini ve iş alanlarını da etkileyen bir halk sağlığı sorunu oluşturmaktadır⁴²⁷.

Fiziksel istismar olguları özellikle küçük yaşlarda daha çok ölümle sonuçlanmaktadır⁴²⁸. Fiziksel istismar, 18 yaşından küçük çocuk ya da gencin ana babası ya da bakımından sorumlu başka kişi tarafından sağlığına zarar verecek biçimde fiziksel hasara uğraması, yaralanması ya da yaralanma riski taşımasıdır. Bu hasar; elle ya da bir nesneyle vurularak, itilerek, sarsılarak, yakılarak ya da ısırılarak oluşabilmektedir⁴²⁹. Silah ya da bir aletin kullanıldığı çok nadir olarak gözlenirken genellikle yumruk, tekme gibi olaylar sonucu meydana geldiği görülür⁴³⁰. Fiziksel istismarda kız erkek oranı arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır. Ancak cinsiyet dağılımı kurbanın yaşı ile değişiklik gösterebilmektedir, örneğin; ergenlik çağında kızlar daha fazla fiziksel istismarla karşı karşıya kalabilmektedir⁴³¹.

İşyerinde şiddet olgusunun yapılan araştırmalarla da ciddi bir sağlık problemi olduğu belirtilmektedir. İşyerlerinde saldırı kaynaklı yaralanma oranının yılda yüz binde 72.9, ölümlü olgulardan 50 kat fazla, cinsiyet ve endüstri tipine göre yaralanma oranlarının değiştiği, en yüksek yaralanma oranının perakende satıcılar, hastane,

⁴²⁶ E. AKSOY, G. ÇETİN, M. İNANICI, O. POLAT, Ş. SÖZEN, F. YAVUZ, Çocuk İstismarı ve İhmali. <http://www.tb.org.tr/eweb/adli/7.html>, (12.02.2009).

⁴²⁷ Yasemen TANER, Bahar GÖKLER, "Çocuk İstismarı ve İhmali: Psikiyatrik Yönler", Hacettepe Tıp Dergisi. Ankara, 2004, s. 82.

⁴²⁸ AKSOY, ÇETİN, İNANICI, POLAT, SÖZEN, YAVUZ

⁴²⁹ TANER, GÖKLER, s. 82.

⁴³⁰ AKSOY, ÇETİN, İNANICI, POLAT, SÖZEN, YAVUZ

⁴³¹ TANER, GÖKLER, s. 82.

polis ve ulaşım işçilerinde olduğu, bireysel işlerde saldırıya uğrama oranının tüm işyeri yaralanmalarının yüzde 73.1 ini oluşturduğu belirtilmektedir⁴³².

Cinsel istismar “çocuk ve erişkin arasındaki temas ve ilişki, o erişkinin veya başka birinin seksüel stimülasyonu için kullanılmışsa”, çocuğun cinsel istismara uğradığı anlaşılmaktadır. Cinsel istismar bir çocuğun bir başka çocuk üzerindeki güç gösterisinin varlığında ya da çok yaş farkının da bu durumdaki varlığında gerçekleşmiş sayılmaktadır⁴³³. Cinsel istismar, bir erişkinin cinsel gereksinim ve isteklerini karşılamak için çocukları araç olarak kullanarak oluşan her türlü istismardır. Cinsel istismar yaşamış çocuklarda yüksek oranda depresyon gözlenmekte ve çocuğun benlik saygısı ciddi hasara uğramaktadır. Bu çocuklarda intihar düşünceleri ve girişimleri sık görülmektedir. Erişkin yaşta başlayan majör depresyon, çocuklukta cinsel istismarla ilişkili olabilmektedir⁴³⁴. Örneğin, okullarda erkek öğretmenler tarafından çocukların cinsel olarak istismar edilmesi durumu, Sahra Altı Afrika’da yaygın olarak gözlenmektedir⁴³⁵.

İstismar türleri içerisinde gündelik yaşamda en çok karşılaşılan diğer bir tipi de duygusal istismardır. Çocuğun yaşadığı psikolojik hasar, çocuk üzerinde duygusal istismarı getirmektedir⁴³⁶. Duygusal istismar ve ihmal oldukça sık olmakla birlikte, fark edilmesinde, tanımlanmasında, anlaşılmasında ve yasal olarak kanıtlanmasında güçlük yaşanmaktadır. Duygusal istismar ve ihmal, çevredeki yetişkinler tarafından gerçekleştirilen, çocuğun kişiliğini zedeleyici, duygusal gelişimini engelleyici eylemler ya da eylemsizlikler olarak tanımlanır. Fiziksel ve cinsel istismar türlerinin çoğunda duygusal istismar ve ihmal de yer almaktadır. Fiziksel istismar ve ihmal olgularının yüzde 90’ında duygusal istismar ve ihmal olduğu saptanmıştır. Fiziksel ve cinsel istismarın olmadığı durumlarda da duygusal istismar ve ihmal gerçekleşebilir. Bu şekliyle, duygusal istismar ve ihmalin çocuk ve ergenlerin yaşadığı en sık görülen istismar ve ihmal tipi olduğu söylenebilir. Ancak fiziksel ve

⁴³² Yasemin Günay BALCI, Burcu EŞİYOK, “Çocuk Emegi İşyerinde 19 Yaş ve Altındaki Çocuk ve Gençlere Yönelik Şiddet”, Çalışma Ortamı. Sa: 60, Ocak-Şubat 2002, s. 25.

⁴³³ AKSOY, ÇETİN, İNANICI, POLAT, SÖZEN, YAVUZ

⁴³⁴ TANER, GÖKLER, s. 83-84.

⁴³⁵ ILO, *Future*, s. 35.

⁴³⁶ AKSOY, ÇETİN, İNANICI, POLAT, SÖZEN, YAVUZ

cinsel istismardan daha zararsız gibi yorumlandığından uzun süre konuyla ilgili çalışmalar sınırlı kalmıştır. Duygusal istismar, sözel istismar, fiziksel olmayan ancak çok ağır olan cezalar ya da tehditleri içerir. Duygusal ihmalde ise yeterli duygusal destek sağlamamak, ilgi ve sevgi göstermemek ve çocuğun şiddetle karşı karşıya kalmasına izin vermek yer alır⁴³⁷.

Çocukların çalışma hayatına daha gelişim süreçlerini tamamlayamadan erkenden atılmaları, onların birçok istismarla karşı karşıya kalmalarına yüz tutmuş ve bu durum onlarda büyük sarsıntılar meydana getirmektedir. Çocuklar çalıştıkları meslek gruplarına göre değişik istismar türleri ile karşılaşmaktadır. Fiziksel, cinsel ve duygusal olan bu istismar türleri, dünyanın birçok yerinde çocukların karşılaştıkları ve bununla baş edemedikleri durumlar olmaktadır.

Çalışan çocukların çalışmaları sonucunda eğitim ve öğrenimden kopartılarak kendilerini geliştirme durumlarından yoksun kalmaları, onların bu anlamda istismara uğradıklarını göstermektedir. Ayrıca çalışan çocuklar gerçek ve saygın birer çalışan olarak sayılmayıp işini seçemiyorsa, düşük ücret alıyor ya da hiç ücret alamıyorsa, bunun yanında çalıştıkları işler düşük nitelikli, kirli, tehlikeli, çalışma koşulları kötü ise ve çocuklar toplumsal ve ekonomik haklarından yoksun ise bu durum da istismarın bir göstergesi olmaktadır. Bunun dışında çocuklar feodal yapıli ailelerde özgürlüklerinden yoksun bir halde yabancı ailelerin yanlarında çalıştırılıyorsa da, bu durum da çocuk çalışanların her yönden istismara açık olduklarının bir kanıtıdır⁴³⁸.

Çocukların silah, uyuşturucu ve fuhuş ticaretinde çalışmaları, istismara en fazla maruz kalan gruplardan olduklarını göstermektedir⁴³⁹. Örneğin Hindistan'da ve bu tip bazı toplumlarda çocuklar babalarının borcu olması durumunda zorunlu olarak esir işgücü şeklinde çalışmaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere, çocukların ezilmesi ya da istismarı sadece ücret karşılığında çalıştıkları işler açısından sınırlı olmamakta,

⁴³⁷ TANER, GÖKLER, s. 85.

⁴³⁸ BULUTAY, s. 18.

⁴³⁹ BİLİR, Risk, s. 11.

çocuklar bazen ev içi hizmetlerde ya da aile işlerinde de bu olumsuz durumlarla karşılaşmaktadır⁴⁴⁰.

Çalışan çocuklar grubu içerisinde bulunan sokakta çalışanlar kesimi, fiziksel, cinsel ve duygusal istismar ve ihmale en fazla ve her an açık olan kesimi oluşturmaktadır. Sokaklarda çalışan çocuklar, sokakların sahip olduğu her türlü risk ve tehlikelerle de çalışma hayatının yanında boğuşmaktadırlar. Bu çalışan grubunu bekleyen en büyük risk ise, yetişkinler, kendilerinden yaşça büyük olan çocuklar ya da alkolikler gibi cinsel anlamda gelişmemiş veyahut sosyal açıdan yetersiz kişiler tarafından cinsel istismarla karşılaşma durumlarıdır⁴⁴¹.

Günümüzde dünyanın her yerinde çocuklar; okulda, evde, sokakta, bakım kurumlarında ya da toplumun farklı kesimlerinde şiddetin çeşitli şekilleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Şiddet; fiziksel, duygusal, cinsel ya da ekonomik yönleri ile toplumun hemen her kesiminde çocukların karşısına çıkmakta ve çocukları, bazen şiddetin tanığı, bazen de şiddetin mağduru ya da şiddeti uygulayan kişiler olarak karşımıza çıkarmaktadır. Günümüzde pek çok ülkede şiddet kültürü ile yetişen çocukların ileriki dönemlerde aynı şiddeti kendilerinin de başkalarına uyguladıkları gözlenmektedir. Bunun yanında, Dünya’da yüzde 1-10 sıklıkla görülmekte olan çocuk istismarı ülkemizde ise, yüzde 10-53 olarak belirlenmiştir⁴⁴².

Çocuklar çoğu zaman zor durumda kaldıkları için; yoksulluk, eğitim düzeyinin düşüklüğü, geleneksel kültürden kaynaklanan sorunlar gibi nedenlerle çalışmakta, hatta çalıştırılmaktadır. Çocukların doğuştan gelen hızlı hareket etme özelliği, yumuşak başlığı ve esnek vücut yapılarının olmasının yanında, düşük ücretlerle çalışabiliyor olmaları, istikrarsız ve değişken olan piyasa koşullarına da esneklik sağladıkları için yetişkin işgücüne nazaran tercih edilmektedirler. Enformel sektörde çalışan çocukların da yasal düzenlemeler dışında bırakılması ve koruyucu düzenlemelerden yararlanamayıp korunamamaları da, çocukların sosyal politika yönünden öncelikle dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü çocuklar henüz

⁴⁴⁰ BULUTAY, s. 18.

⁴⁴¹ BİLGİN, s. 445.

⁴⁴² YILMAZ, İŞİTEN, ERTAN, ÖNER, s. 295.

gelişimlerini ve eğitimlerini tamamlayamadan erken yaşta işgücü piyasasına atılmakta; buralarda sömür ve istismara son derece açık olan istihdam biçimleri içerisinde ağır ve tehlikeli işlerde çalışmak zorunda kalmakta ve uzun saatler çalıştıkları için de yeterli besin, sağlık hizmeti ve eğitim imkanlarından da yararlanamamakta ve buna rağmen de genel anlamda düşük ücretlerde çalışmaktadırlar⁴⁴³. Bu bağlamda, yaşama hakkı, kişinin temel haklarından biri olduğu gibi herkesin, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı Anayasaca koruma altındadır.

C. Çocukların Eğitimi

Bugün, milyonlarca çocuk, fiziksel, zihinsel, eğitsel, sosyal, duygusal ve kültürel gelişimleri üzerinde olumsuz etkiler yaratan ve ulusal yasalarla, uluslararası standartlara uygun olmayan koşullarda yeterli olan eğitimi alamadan çalışmaktadır⁴⁴⁴. Çocuklar tüm gün ve uzun bir süre çalışmaktadır ve bu çalışma türü de çocuk açısından çalışma biçimleri içerisinde en kötüsü olarak kabul edilmektedir. Çünkü çocuk, bu durumda çalışmakta ve eğitim hakkını kullanamamaktadır. Çocuğun eğitimden uzaklaşması da çocuk üzerinde fiziksel, ruhsal, ahlaki ve sosyal anlamda gelişimini de olumsuz etkilemektedir⁴⁴⁵.

Çalışan çocuklar, daha hayatlarının en başından kendilerini çalışmaya zorlayan aile baskısı ve ekonomik baskı ile okuma isteği ve gereksinimi arasında bir seçim yapmaya zorlanmaktadırlar. Böylece de çocuk bu iki kutup arasında sıkışıp bu gerilimi taşıyamaz hale geldiği zaman bir daha eğitim hayatına dönmek üzere kopmakta ve çalışma yaşamına atılmaktadırlar. Zaten aileler de eğitime fazla önem vermedikleri için çocukların da bu konudaki motivasyonları azalmaktadır⁴⁴⁶.

Özellikle eğitim sorunu, çocuk çalıştırılmasının önemli bir boyutudur. Yoksulluk sebebi ile aileler çocuklarının eğitim masraflarını karşılayamadıkları için

⁴⁴³ ŞİŞMAN, s. 479.

⁴⁴⁴ Jülide SARIEROĞLU, “Çocuk İşçiliği İle Mücadele”, Çelik-İş Aylık Sendika Dergisi. Yıl: 6, Sa: 23, Ankara, Mart 2008, s. 37.

⁴⁴⁵ FİDAN s. 32-44.

⁴⁴⁶ BİLGİN, s. 449.

çocuğun okula gidişi engellenmekte⁴⁴⁷, özellikle de kız çocukları bu konuda değersiz görülüp okula yollanmamakta⁴⁴⁸ ve ev işlerinde çalıştırılmakta, yeterli eğitim alamadıkları için de çocuğun gelecekte donanımsız bir yetişkin olmasına ve düşük gelirlili vasıfsız işgücü kategorisinde yer almasına neden olmaktadır. Bu söz edilen durum da yoksulluk kısır döngüsüne yol açmaktadır⁴⁴⁹.

Bununla birlikte, iş çıkışı sonucunda yerine getirilen etkinlikler incelendiğinde büyük birçoğunun hemen eve gittiği ve çocukluk döneminin gerektirdiği etkinliklerin yapılamadığı görülmektedir. Çalışan çocuklar çocukluk döneminin hemen hiçbir koşulunu yerine getirmeksizin ağır bir yükte karşı karşıya bırakılmaktadır⁴⁵⁰. Çalışma süresi boyunca çocuklar yetişkinlerle yetişkin gibi davranma eğilimi içerisindedir. Zaten onlardan beklenen de budur. Çünkü buldukları ortam ve etkinlik alanı bunu gerektirmektedir. Ancak çalışma ortamı dışında da çocukluk döneminin genel etkinliklerine (gezme, kültürel, eğitsel etkinlikler gibi) yönelmemektedirler. Hemen eve gitmenin nedenleri incelendiğinde uzun çalışma süresinde yorulmaları ve zaten düşük olan ücretlerin buna imkan vermemesi gerekçe olarak ortaya çıkmaktadır⁴⁵¹.

Eğitim, geleceğin insan gücünün yani çocukların niteliklerini biçimlendirir⁴⁵². Çalışan çocuk olgusu açısından eğitim önemlidir çünkü eğitim, gelecekteki yaşama yapılan en temel yatırımdır. Çocuk, eğitim hayatından koparak geleceğine de yatırım yapamamakta, bu durum çocuğun gelecekteki başarılarını ve yaşam kalitesini de büyük ölçüde etkilemektedir⁴⁵³. Çocukların çalışma yaşamından uzaklaştırılması, onların var olan eğitim sistemine dahil edilmesi ile olacaktır. Çocuğa yapılan bu yatırım uzun vadede de olsa, geleceği açısından en garantili sonucu vermektedir. Çocuğun, gelecekte arzu ettiği iyi bir yaşam biçimine kavuşması, ancak verilen

⁴⁴⁷ KARAMAN, ÖZÇALIK, s. 38.

⁴⁴⁸ Yıldız ECEVİT, "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir", Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. Özel Eki, 25 (4), 2003, s. 84.

⁴⁴⁹ KARAMAN, ÖZÇALIK, s. 38.

⁴⁵⁰ TİSK, Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları. Tisk Yayınları, No. 171, Ankara, 1997, s. 91.

⁴⁵¹ FİDAN, s. 44.

⁴⁵² Güzver YILDIRAN, "Yaşananlar, Yönelimler ve Eğitim", Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi. C. 19 (2), İstanbul, 2002, s. 65.

⁴⁵³ Nuray SENEMOĞLU, "Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları", Milli Eğitim Dergisi. MEB Yayınları, Ankara, Temmuz-Eylül 2001, s. 5.

mesleki ve teknik eğitimler sonucunda çocuğun kalifiye olması koşuluna bağlıdır. Eğitim kalkınmanın en önemli yapıtaşlarından birisidir⁴⁵⁴.

D. Çocukların Yoksulluğu ve Yoksunluğu

Çocuk çalıştırılması, az gelişmişlik ile yoksulluk arasındaki kısır döngünün bir ögesi olmakla beraber birbirlerinin nedeni olarak açıklanmaktadır⁴⁵⁵. Bir başka ifadeyle yoksulluk az gelişmişliği beslerken, az gelişmişlik de yoksulluğu beslemektedir. Yoksulluk toplumsal ve yapısal bir olgu olmakla beraber; yoksulluğun, eşitsizliğin, sağlıksızlığın nedenlerini de siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılar oluşturmaktadır⁴⁵⁶.

Eğitimden uzaklaştırılmış veya büyük gelir ihtiyacı içerisindeki işsiz ailelerin çocukları ve genel anlamda yoksul çocukların çalışmaktan başka alternatifleri bulunmamaktadır⁴⁵⁷. Bu bakımdan düşük ücretli işler ve işsizlik gibi olgular, genel anlamda yoksulluğu temel nedenini yansıtmaktadır⁴⁵⁸. İşgücü piyasasına bağlı olarak, ailenin gelir düzeyi, çocukların yoksulluğunun da boyutunu etkilemektedir⁴⁵⁹. Bu anlamda eşitsiz bir yapının oluşu, yoksulluk ile bağlantılı olmakta, yoksulluk ta yoksunluğu beraberinde getirmektedir⁴⁶⁰.

Dünya Bankası verilerine göre, dünya nüfusunun yarısının günlük gelirinin iki dolardan az olduğunu ve 1.2 milyar insanın, günlük bir dolarlık gelire ifade edilen mutlak yoksulluk sınırının da altında yaşamaktadır⁴⁶¹. Binyıl Kalkınma Hedefleri de günde 1 doların altında bir parayla yaşayan insanların olduğunu

⁴⁵⁴ KARAMAN, ÖZÇALIK, s. 37-38.

⁴⁵⁵ Mehmet Ali AKYAN, Nazlı ATAK, “Çankırı Sanayi Sitesinde Çalışan Çocuklar ve Çalışma Koşulları”, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. C. 57, Sa: 3, 2004, s. 140.

⁴⁵⁶ Necati DEDEOĞLU, Necati DEDEOĞLU, “Sağlık ve Yoksulluk”, Toplum ve Hekim Dergisi. C. 19, Sa: 1, Ankara, Ocak-Şubat 2004, s. 53.

⁴⁵⁷ FİDAN, s. 47.

⁴⁵⁸ Robert WALKER, “The Dynamics of Poverty and Social Exclusion”, Beyond the Threshold: the Measurement and Analysis of Social Exclusion. The Policy Press, U.K., 1995, s. 120.

⁴⁵⁹ Başak EKİM, “Avrupa Birliği Sosyal İçerme Süreci ve AB Ülkelerinde Çocuk Yardımı Politikaları”, Tes-İş Dergisi. Sa: 2, Ankara, Haziran 2005, s. 81.

⁴⁶⁰ Amartya SEN, Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. Oxford University Press, USA, January 1983, s. 22-23.

⁴⁶¹ ÇAKIR, s. 92.

belirtmektedir⁴⁶². Latin Amerika'da, yaklaşık olarak 15 milyon işçi kendisini ve ailesini 1 dolarlık yoksulluk sınırının üzerinde yaşatacak geliri elde edememektedirler. Bu bölge içerisinde Ekvator, Haiti, El Salvador, Honduras ve Paraguay bölgelerinde toplam işgücü içerisinde çalışan yoksulların oranı da çok yüksektir. Doğu Asya'da büyüme ve verimliliğin artmasına karşı çalışan yoksulların oranı da hala yüksektir. Sadece Çin'de toplam istihdamın yüzde 18'inden fazlası olan 130 milyon insan, günde 1 dolarlık yoksulluk sınırının altında gelir elde etmektedirler. Dünya genelinde bakıldığında ise çalışan yoksulların en yoğun olduğu bölge Güney Asya'dır. Bu bölge içerisinde 223 milyonun üzerinde çalışan, çalışmalarına rağmen yoksul statüsündedirler. Hindistan'da istihdamın yüzde 45'ine gelen 187 milyon kişi çalışan yoksullardır. Sahra Altı bölgesinde de çalışan yoksulların sayısı oldukça yüksektir⁴⁶³. Güney Asya ve Sahra altı Afrika ülkeleri ile Çin'de işsizlik oranının düşük olduğu görülmektedir. Fakat bu ülkelerdeki çalışan yoksulların yüksek oranı işgücü piyasası koşullarının, işsizlik oranının yansıttığından, daha kötü olduğu görülmektedir. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde işgücünün yaklaşık yüzde 46'sı oluşturan 7 milyon insan, yoksulluk sınırının altında gelir elde etmektedir. Bu anlamda, işsizliğin önlenmesi için istihdam yaratılması zorunludur. Ancak, çalışan yoksulluğunun önlenmesi için uygun bir gelir sağlayacak uygun işlerin yaratılması önemli bir konudur⁴⁶⁴.

Bu bağlamda, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere küresel ölçekte yoksul aileler, maddi olanaklarının yetersizliği nedeniyle çocuklarını okula yollayamadıklarından dolayı⁴⁶⁵, çocuklar eğitimsiz olarak yetişmekte, işgücü piyasasının istediği kalifiye eleman özelliklerinin sahip olması gereken bilgi ve becerilere sahip olamamaktadırlar. Dolayısıyla çocuklar, vasıfsız işgücü olarak, düşük ücretlerle esnek ve hatta enformel şekilde çalıştırılıp hukuksal güvencelerden de yoksun bırakılarak yoksulluğun içerisine düşürülmektedirler. Enformel istihdamın diğer nedenlerinden biri de özellikle kentsel alanlarda yoğun olarak işgücü

⁴⁶² Achieving African Development Bank, Global Poverty Report 2002: Achieving the Millenium Development Goals in Africa Progress, Prospects, and Policy Implications. June 2002, s. 3.

⁴⁶³ SAPANCALI, **Dışlanma**, s. 162.

⁴⁶⁴ Recep KAPAR, Uygun İş Bağlamında Çalışan Yoksullar. Sosyal Siyaset Konferansları, 48. Kitap, İstanbul, 2003, s. 197.

⁴⁶⁵ KARAMAN, ÖZÇALIK, 38.

piyasalarındaki çocuk sayısındaki artışlardır. Buna göre, çocuğun yasal düzenlemelerin bulunduğu formel alan dışına kayması, enformel iş olanaklarının yaygınlaşmasının bir sonucudur. Kısaca, çocukların işgücü piyasasına katılmaları sadece ekonomik nedenlerle yani aile gelirine katkı sağlamak nedeni ile değil o piyasalardan çeşitli nedenlerle çocuk işgücüne yönelik talepten kaynaklanabilmektedir. Bunun yanında, çocuğun gelirine muhtaç aile çocukları çalıştırmakta fakat bu durum yoksulluğu azaltmamakta tam tersine arttırmaktadır. Çalışmak zorunda kalan çocuklar eğitim alamadıkları için de gelecekte çalışacakları işler de daha düşük ücretli işler olacak ve hayat standartları da düşük olacaktır⁴⁶⁶.

Çocukların erken yaşta çalışma yaşamına girmeleri, ekonomik açıdan hiç de verimli değildir. Eğitimlerinin kesintiye uğraması dolayısıyla çocuklar iş yaşamında kalifiye olmayan işgücü olarak istihdam edileceklerdir. Fakat sanayileşme ve bilgi toplumuna doğru yaşanan bu dönüşüm ile tüm ülkeler bağlamında kalifiye işgücüne duyulan ihtiyaç artmakta ve kalifiye olma şansı engellenmiş çocukların da ülke kaynaklarından etkin bir şekilde yararlanabilmeleri imkansız hale gelmektedir. Bu durum da, küresel bağlamda ekonomik ve sosyal refahın gelişmesi açısından olumsuz etkiler bırakmaktadır⁴⁶⁷.

Çocukların yoksulluğu, onların yaşama, beslenme, eğitim, sağlık gibi temel haklarının ellerinden alınmasının ve temel gereksinimlerinin karşılanmamasının yanında, sosyal korumanın sağlanamaması⁴⁶⁸ daha çok küçük yaşlarda toplum ile bağlarının kopartılmasına ve yetişkinlik dönemlerinde de onların sosyal dışlanma sorunu ile karşılaşmalarına zemin hazırlamaktadır⁴⁶⁹.

Çocuğun yaşadığı toplumda asgari anlamda temel ihtiyaçlarını karşılayamaması ve ne düzeyde yoksulluk ve yoksunluk içerisinde bulunduğu, dışlanma riski bakımından önemlidir. Ülkeler içerisinde yoksulluğun farklılık göstermesi yanında kırsal ve kentsel kesimler bakımından da farklılıklar olmaktadır.

⁴⁶⁶ Kuvvet LORDOĞLU, “Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. C. 55, Sa: 1, İstanbul, 2005, s. 50.

⁴⁶⁷ ŞİŞMAN, s. 479.

⁴⁶⁸ KAPAR, **Korumannın**, s. 56.

⁴⁶⁹ EKİM, s. 81.

Buralarda yoksulluğun tanımlanmasında, beslenme, sağlık, eğitim gibi değişik ihtiyaçlar kriter olarak göz önünde tutulduğunda insani yoksulluk yaklaşımı dışlanma bakımından daha açıklayıcı olmaktadır. İnsanca yaşama imkanlarından yoksun olmayı ifade eden insani yoksulluk, yeterli beslenememe, sağlık ve eğitim imkanlarından yararlanamamak, evsizlik, okuma ve konuşmayı bilememek, herhangi bir iş sahibi olamamak, gelecekte korkmak, güçsüz durumda olmak, özgürlüğün yetersiz olması durumlarını ifade etmektedir. Yoksulluk, çocukların toplumsal hayata katılmalarını, onların dengeli ve huzurlu bir yaşam geçirmelerini engelleyen bir durumdur⁴⁷⁰.

UNICEF'e göre, yoksulluktan en fazla etkilenen kesim çocuklardır. Bu koşullar altında yaşayan çocuklar yaşamlarını sağlama ve büyümeleri açısından gerekli olan maddi, manevi ve duygusal kaynaklardan yoksun olarak yaşamakta, sahip olduğu haklardan tam yararlanamamakta, kendini geliştirememekte ve toplumda tam ve eşit üyeler konumunda bulunamamaktadır⁴⁷¹. Bu durum da dışlanmayı beraberinde getirmektedir

E. İşsizlik

Küreselleşme süreci, ekonomik kazanımlar yaratırken aynı zamanda sosyal sorunların da oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda işsizlik, yoksulluk ve dışlanma son 30 yılda hızla artmıştır⁴⁷². İşsizliğin nedenlerine bakıldığında zaman; hızlı nüfus artışına ve kitleler halinde kırdan büyük kentlere göç olgusuna bağlı olarak ve sanayileşme yönündeki yapısal değişimin hızlı ve dengeli bir biçimde gerçekleştirilememesi, yüksek işsizlik oranları, istihdama katılımın düşüklüğü, eğitim ve beceri eksikliği, işgücü maliyetlerinin yüksek oluşu, çalışanların mesleklerinde, o meslek için gerekli donanıma sahip olamamaları ve mesleki bilgilerini zamanın ihtiyaçlarına paralel olarak geliştirememeleri nedeniyle görevlerini verimli olarak hakkıyla yerine getirememeleri, girişimcinin yatırım

⁴⁷⁰ ÇAKIR, s. 93.

⁴⁷¹ UNICEF, Dünya Çocuklarının Durumu. Ankara, 2004, s. 16-18.

⁴⁷² Abdülkadir ŞENKAL, "Sivil Toplum ve Sosyal Sermaye: Sosyal Politikaya Dayalı Alternatif Kalkınma Modeli Arayışları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. C. 55, Sa: 1, İstanbul, 2005, s. 808.

yapması için yeterli sermaye olanaklarından yoksun bulunması ve uygun koşullarda kredilendirilememesi, tarımdan üretimin iç ve dış talebe uygun olarak planlanamaması ve çiftçiye devlet desteğinin azaltılması, iş gücü kalitesinin düşük oluşu, sektörlerin yetersizliği, yatırımın önünde engeller olması, engellilerin çalışmasına yönelik uygun ortam ve koşulların olmaması, işe girmede tecrübe aranması, mevsimlik iş gücü, gençlerin boşlukta olması, yapacak bir şey bulamaması, çok fazla mezun olması ve buna benzer açıklamalar yapılabilmektedir⁴⁷³.

Günümüzde işsizliğin arttığı post-modern toplumlarda, işgücü piyasasında, yapısında, istihdam biçimlerinde ve ücretlerde bir takım önemli değişimler meydana gelmiştir. İşgücü piyasalarının formel ve enformel olarak ikili bir yapı izlemesi, ücretlerin esnekleşmesi ve yeni istihdam biçimlerinin getirilmesi ile işgücü kutuplaşmıştır. Bu yapı da, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından sağlıklı olmamış, geçici, güvencesiz, eğreti bir yapının ortaya çıkması ile çalışanları sosyal anlamda dışlanmışlığa sürüklemektedir. Yeni istihdam biçimleri ile iş sahibi olanları bile çalışan yoksul haline getirmiştir. Küreselleşmenin getirdiği bu ikili yapılanma, işini kaybetme tehdidini hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kendini gösterebilmektedir. Özellikle örnek verilecek olursa çalışan çocuklarda oluşan yetersiz eğitim düzeyi, korunmasızlık ve zayıflık bu durumu olumsuz etkilemenin kanıtıdır.

Bunun yanında, özellikle çok uluslu işletmelerin küresel pazarda, rekabet avantajı sağlamak amacıyla ucuz işgücü olan çocuğu tercih ettiği gerçeği kaçınılmazdır. Çocuk işgücü, işverenler açısından ücretleriyle maliyet avantajı sağlayan, hatta enformel alanda sosyal güvenceden yoksun olarak çalışan ve böylece de sosyal güvenlik maliyetinden de kısılabilen bir türdür. Bu bağlamda, çocuk işgücü işverenler açısından tercih edilmekte, yetişkinlerin ücretleri düşmekte ve hatta yetişkin işgücüne olan ihtiyaç da düşmektedir. Bu durum yetişkin işgücü üzerinde de işsizlik baskısını arttırmaktadır. İşgücü piyasasından dışlanarak işsiz kalmak ise,

⁴⁷³ Cemile HAŞİMOĞLU, A. Samet GÜNDÜZ, Hakan GÜNDÜZ, "İşsizliğin Sonuçları ve İşsizliğe Karşı Çözüm Önerileri", Bildiriler Kitabı. TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Öğrenci Üye Kurultayı. http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/1ae47b51f35676b_ek.pdf, s. 106.

ekonomik, sosyal ve psikolojik alanda bireyleri toplumun dışına itmekte ve sosyal dışlanmışlık yaşanmasına neden olmaktadır⁴⁷⁴.

Bu durumun yanında, çocukların çalıştırılması sonucunda eğitim olanaklarından yoksun kalması da, onların birer kalifiye eleman olarak yetişmelerinin yanında, gelecekte iyi bir iş sahip olmasını da engellemekte, hatta çocukların işsiz kalmaları durumunu da doğurmaktadır. Özellikle de değişen ekonomik ve toplumsal yapı karşısında, ihtiyaç duyulan eğitilmiş eleman, geçmişte eğitilmiş çocuk olmaktadır. Yani çocuk, bir toplumun geleceğini oluşturduğu gibi, çalıştırılan ve eğitimden uzak kalmış çocukların da oluşturduğu bir toplum, işsiz, yoksul birçok olanaktan yoksun olan insanların oluşturduğu bir topluma dönüşmektedir. Bu anlamda çalıştırılarak, kendi gelişimi açısından en güzel çağı olan çocukluk çağını kaçıran çocuk ileride karşılaştacağı bu tür ekonomik, sosyal ve toplumsal bazdaki sorunlar karşısında işsiz kalmakta, yoksulluğa düşmekte ve zamanla da toplumdan dışlanmaktadır.

F. Dışlanma

Dışlanma, günümüzde çözümlenebilmesi ve sonuçlarından kaçınılması oldukça güç bir olgudur. Yoksulluk ve işsizlik gibi temel nedenlerden dolayı ortaya çıkan ve toplumdan topluma değişiklik gösteren bu sürecin, dereceleri de farklılık göstermektedir⁴⁷⁵. Dışlanma, sadece ekonomik bazda olmayıp, çok çeşitli şekillerde de ortaya çıkabilmektedir. Başıboş bırakılan, çalıştırılıp sosyal ve kültürel anlamda yoksun bırakılan ya da istismar edilen çocuk kümeleri de dışlanma olgusu ile karşılaşmaktadır⁴⁷⁶. Bu bağlamda dışlanma olgusunun bireysel niteliği olduğu kadar toplumsal özelliği de bulunmaktadır. Buna göre sosyal anlamda dışlanma da bireylerin ve grupların yaşadığı yetersizlik ve yoksunluk durumu olarak açıklanmaktadır⁴⁷⁷. Sosyal dışlanma, toplum ile bireyin sosyal anlamda bütünleşmesine olanak sağlayan ekonomik, sosyal, kültürel ve politik sistemlerin

⁴⁷⁴ SAPANCALI, *Dışlanma*, s. 147-151.

⁴⁷⁵ ÇAKIR, s. 83.

⁴⁷⁶ SAPANCALI, *Dışlanma*, s. 3.

⁴⁷⁷ SAPANCALI, *Dışlanma*, s. 19.

tümünden tamamen ya da kısmi olarak yoksun olunan dinamik süreci ifade etmektedir.

Ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer alanlardaki gereksinimlerin karşılanamaması durumunda, kişinin topluma katılması zorlaşmaktadır. İhtiyaçlar bir bütündür ve bu ihtiyaçlar bir bütün olarak algılanıp bir bütün olarak giderilmesi gerekmektedir. Herhangi bir alanda oluşan yoksunluk durumu, o alandan başlar ve kişiyi toplumdaki dışlanma sonucuna kadar sürükler.

İşsizlik, yoksulluk ve eşitsizlik insanların toplumla bütünleşmelerine engel durumlardır ki bu durumlarla hemen hemen her toplumda karşılaşmaktadır. İşgücü piyasasında var olan değişim, sosyal korumanın gerilemesi, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk olgusu ile insanlar arasında artan eşitsizlik ve kutuplaşmalar, sosyal dışlanmanın nedenleri olarak ele alınmaktadır⁴⁷⁸.

Ekonomik ve toplumsal yaşamda gittikçe artan eğretilik, bir takım engelleri ve dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Çalışma yaşamının formel ve enformel olarak ayrılması ile esnekleşmenin işgücü piyasasını etkilemesi, bireyler arası kutuplaşmaya ve eşitsizliğe, korunmasızlığa, ayrıca kişiyi iş güvencesinden de yoksun duruma itmektedir. Bu anlamda çalışan çocuklarda da işini kaybetme korkusu, bununla beraber gelecek kaygıları başlamakta ve çocuğun ruhsal sağlığında bozulmalar meydana gelmektedir.

İşgücü piyasası içerisinde beceri, meslek, ücret, nitelik, çalışma koşulları, yaş, cinsiyeti ırk, milliyet gibi özelliklerden dolayı kişiler arası farklılıklar yaşanmaktadır. Artan uluslararası rekabet ile beraber çok uluslu işletmeler bağlamında katmanlaşmalar meydana çıkmış, çekirdek ve çevresel işgücü ayrımı baş göstermiştir. Bu anlamda çekirdek (merkezi) işgücü, sürekli olarak ve tam gün istihdam edilen, çok değerli olan, hareket yeteneğine sahip sınırlı sayıdaki işçilerden oluşan ufak bir kümeyi ifade ederken; bu grubun çevresinde gün içerisinde değişen çalışma saatlerine tabi olan, büyük kısmı geçici işsizlerden veya başkalarının yerine

⁴⁷⁸ ÇAKIR, s. 84-88.

belirli bir süre çalışan, daha niteliksiz olan çok sayıda olan çevresel işgücü tanımlanmaktadır. Çekirdek işgücü, hem nitelik açısından hem de çalışma koşulları ve yaşam standartları açısından belirli bir seviyededirler⁴⁷⁹. Bu bağlamda çalışan çocuklara bakıldığında, eğitim hayatından uzaklaştırılmış olan çocuk vasıflı olabilmek adına gerekli eğitimi, bilgiyi, beceriyi alamazken, çevresel işçi olmaya mahkum edilmekte; bu çocuğun beklediği standartta bir geleceğe sahip olamamasını getirmekte, böylece de çocuğu sosyal, ekonomik, toplumsal, fiziksel ve hatta ruhsal anlamda da dışlanmışlığa itmektedir.

Çocukların toplumsal yaşantıdan uzaklaşmasını sağlayan maddi ve manevi yönden yoksun olmaları, kişilerin haklarını ve yaşamlarını koruyan ve onları destekleyen kurumlardan ve sosyal anlamda destekten yoksun olmaları sosyal dışlanmanın kanıtıdır. Bu süreç, onların yoksun oldukları ölçüde katlanarak büyüyen bir süreçtir⁴⁸⁰. Sosyal dışlanma, çocukların gelişimleri ve eğitimler üzerinde de olumsuz etkiler bırakmaktadır⁴⁸¹.

Sosyal dışlanma, hem birey açısından hem de toplum açısından bazı olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Çocuğun, ihtiyaçlarını karşılayamama durumu, ve bu durumun sürekli bir çizgi izlemesi, onları toplum ile olan bağlarını zayıflatmakta hatta koparmakta; bununla beraber çocuk zerinde stres, kaygı ve öz saygının yitirilmesi hisleri doğmaktadır. O halde, sosyal dışlanmış çocukların ve ailelerinin yaşayacakları en büyük problemlerden biri, onların fiziksel ve ruhsal anlamda sağlıklarının bozulması durumu olmaktadır. Yeterli beslenemeyen, sağlık hizmetlerinden yararlanamayan çocuklar, sağlıklı bir yaşam da geçirememektedirler. Çocukların gerek duydukları sosyal ilişkilerden ve faaliyetlerden uzak kalma durumları, onların ruhsal gelişimlerini olumsuz etkilemekte, stres ve kaygı duymalarını sağlamaktadır. Araştırmalara bakıldığı zaman, bireylerin maddi ve duygusal anlamda destek aldıkların da bile sosyal yoksunluk içerisinde

⁴⁷⁹ SAPANCALI, **Dışlanma**, s. 150-164.

⁴⁸⁰ ÇAKIR, s. 84-85.

⁴⁸¹ Şebnem Avşar KURNAZ, “Çocuk Yoksulluğu”, Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi. C. 3, Sa: 12, Yıl: 10, Ankara, Nisan-Mayıs-Haziran 2007, s. 51.

olabildiklerini ve ruhsal açıdan da tam bir iyilik halinde bulunmadıklarını göstermektedir⁴⁸².

Çalışan çocuklarda, özellikle madde bağımlılığı sağlayan işler yüzünden bağımlı olan çocuk; kendisinin dışlanacağı düşüncesiyle yaşarken, yeterince değerli olmadığını da düşünür. Bunun sonucunda bağımlının kendine olan güveni azalır, sosyal ilişkilerini etkilenir ve çocuğun sosyal işlevlerini de bozar. Bunun yanında dışlanma korkusu da genelde böyle gerçekleşir ve dışlanma korkusunun da dışlanmaya yol açmaktadır. Toplumsal roller açısından da çocukların madde kullanması, onlara karşı olumsuz tavırların da olmasına neden olmaktadır⁴⁸³.

Toplumsal bağlamda bakıldığı zaman ise, sosyal dışlanma toplumun geleceğini tehdit edebilecek düzeydedir. Toplumsal yoksunluk, çocuklarda suç eğilimi arttırmakta ve suçluluk oranının da toplumsal anlamda artışına neden olmaktadır. Böylece, toplumsal kurumlar, normlar da etkinliğini yitirebileceği gibi, yabancılaşma ve toplumsal patlamaların da olabileceği düşünülmektedir. Sosyal dışlanma, çocuklar üzerinde sosyal değerlerin yitirilmesi, sosyal düzenlemeler üzerinde şüphelerin artması ve bu düzenlemelerin ne kadar gerekli olduğunun sorgulanması ve hatta dünyaya karşı isyan duygusunun artabilmesi açısından, toplumsal anlamda bu durum en büyük tehlikelerdendir⁴⁸⁴.

Tüm dünyada, ihtiyaçlarını karşılayamayacak düzeyde gelir elde eden bu çalışan çocuklar, çalışıp da çalışan yoksullar sınıfında olanlar, düşük ücretli olmalarından istihdam açısından tercih edilen, işletmelerin sosyal güvenlik masraflarını tasarruf etmeleri yönünden eğreti, düşük ücretli olarak enformel çalışanlar⁴⁸⁵ ve enformel çalışarak sosyal güvenceden yoksun olanlar⁴⁸⁶, toplumun sunduğu olanaklardan eşit olarak yararlanamayan çocuklar ve işsizler, her zaman

⁴⁸² ÇAKIR, s. 99.

⁴⁸³ Kültegin ÖGEL, "Alkol ve Madde Kullanım Bozukluklarında Damgalanma", *Psikiyatri Psikoloji Psikiyatri Psikoloji (3P) Dergisi*. C. 12, Ek Sa: 3, Türk Psikiyatri Dergisi, Eylül 2004, s.71-73.

⁴⁸⁴ ÇAKIR, s. 100.

⁴⁸⁵ SAPANCALI, *Dışlanma*, s. 155.

⁴⁸⁶ ŞİŞMAN, s. 479.

sosyal dışlanma tehlikesinin altında olmaktadır⁴⁸⁷. O halde, ekonomik ve sosyal güvencesi olmayan çocuklar yaşamlarını devam ettiremedikleri için toplumla bütünleşmelerini sağlamanın yanında, onlara asgari bir gelir güvencesi de sağlamak gerekmektedir⁴⁸⁸. Böylece çocuklar, topluma kazandırılabilir.

Çocuk çalıştırılması, desteklenecek bir konu değildir. Bu konu üzerine yasal düzenlemelerin yapılması, ilgili kişilerin ve kuruluşların önlemeye yönelik çalışmalar yapması, çocuk çalıştırılmasını tam anlamıyla önleyememekte, bunun yanında bu durum giderek artan bir sorun haline gelmektedir. Çocuk çalıştırılmasını önlemek için, bu sorunun nedenleri ilk önce iyice kavrandıktan sonra bu konu üzerindeki değiştirilebilir etkenlerin de düzeltilmesi gerekmektedir⁴⁸⁹.

⁴⁸⁷ ÇAKIR, s. 100.

⁴⁸⁸ Metin KUTAL, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Sosyal Boyutu", (içinde) Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan. TÜHİS Yayınları, No. 38, s. 67.

⁴⁸⁹ Jean-Maurice DERRIEN, Çocuk Çalıştırılması ile İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi (Çev. Dr. Haluk BAŞÇIL, Dr. Bülent PİYAL), No. 36, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), Ankara, 1994, Sunuş.

DÖRDÜCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ÇOCUK ÇALIŞTIRILMASI İLE MÜCADELE STRATEJİLERİ

Çocuk çalıştırılması, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir sorundur⁴⁹⁰. Çocukların erken dönemde işgücü piyasasına katılması, onların sağlığı, gelişimi ve geleceği açısından önemli bir sorundur⁴⁹¹. Bu sorun yıllardır devam etmekle beraber bu konuya ilişkin çözüm arayışları devam etmektedir. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası düzeyde çocukların çalıştırılması ile mücadele edilmesi anlamında çeşitli stratejiler oluşturulmaktadır.

Çocuk çalıştırılması ile mücadele edilmesi açısından uygulanacak politikalar, programlar ve yasal uygulamalar bağlamında sorun ele alındığında ortaya çıkan üç neden bu sorunun öncelikle çözümlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Birinci neden çok sayıdaki çocuğun küçük yaşlardan itibaren çalıştırılmasıdır. Çocuklar, henüz psikolojik, fizyolojik ve ahlaki gelişimlerini ve bunun yanında eğitimlerini tamamlamadan çalışma yaşamına katılmaktadır. İkinci neden ise, birçok çocuğun çalışma sonucunda istismar ve sömürü ile karşı karşıya kalmasıdır. Çocuk, örneğin kölelik, ev işlerinde çalıştırılma, borç senedi karşılığında çalıştırılma gibi yaptığı işin niteliğine göre sömürü, istismar ve ihmalle karşılaşmakta, psikolojik, fizyolojik ve ahlaki açıdan zarar görmektedir. Son neden ise, çocukların çalışma koşullarının kötü olmasıdır⁴⁹². Çalıştırılan birçok çocuk uzun saatler boyunca, sağlık hizmetlerinden yoksun⁴⁹³, beslenme ve çevre koşulları gibi temel gereksinimlerin yanında eğitim gibi diğer gereksinimlerden de yoksun, tehlikeli koşullarda çalıştırılmaktadır. Ayrıca çoğunlukla da bu çocuklar düşük ücretlerle istihdam edilmektedir. Bu nedenler doğrultusunda çocukların çalıştırılması ile mücadele edilmesine yönelik ulusal ve

⁴⁹⁰ KOCABAY, s. 27.

⁴⁹¹ ILO, *Use*, s. 4.

⁴⁹² SAPANCALI, *Küreselleşme*, s. 23.

⁴⁹³ Özcan KARABULUT, *Trade Union Action Against Child Labour: The TÜRK-İŞ Model*. TÜRK-İŞ Publication, No. 225, Ankara, May 2002, s. 20.

uluslararası bağlamda pek çok çalışma yapılmakta, program ve yasal düzenlemeler oluşturulmaktadır⁴⁹⁴.

I. ULUSLARARASI ANLAMDA YASAL DÜZENLEMELER

Uluslararası kuruluşlarla yapılan işbirliği sonucunda bilgi alışverişinde bulunulması ve finansal desteğin sağlanması, çocuk çalıştırılması ile mücadele anlamında çok büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda günümüze kadar yapılan uygulamalar ve yasal düzenlemeler, sorun ile mücadele açısından oldukça önemlidir⁴⁹⁵. Çocukların çalıştırılması sorunu bağlamında yapılan uluslararası yasal düzenlemeler, ilk olarak küçük yaşta istihdam edilmeye başlanmış olan çocukların korunması amacını taşımaktadır.

A. Birleşmiş Milletler (BM) Düzenlemeleri

BM' in çocuklar hakkındaki ilk belgesi, 1924 tarihinde kabul edilen Çocuk Hakları Deklerasyonu'dur. BM tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile de, bütün insanlar adına ulaşılması zorunlu olan hedefler açıklanmaktadır. Bunun yanında BM Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi de, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin amaçlarını gerçekleştirmek adına oluşturulan araçlardır⁴⁹⁶.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ile çocuğun ırkı, rengi, cinsiyeti, dili, siyasi görüşü, ulusal, etik, sosyal kökeni, sakatlık, doğuş, mülkiyet ve diğer statüleri doğrultusunda hiçbir farkı gözetilmeksizin⁴⁹⁷, ekonomik sömürüye karşı korunmasının yanında, psikolojik, fizyolojik ve ahlaki gelişimlerini ve sağlığını,

⁴⁹⁴ SAPANCALI, **Küreselleşme**, s. 23.

⁴⁹⁵ ÇSGB, **Zamana**, s. 49.

⁴⁹⁶ ÇSGB, **Selected**, s. 20.

⁴⁹⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Convention on the Rights of the Child. <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm> , Geneva, Switzerland, (23.05.2009),

toplumsal gelişimlerini, eğitim hayatlarının korunmasının bir hak olduğu ileri sürülmektedir⁴⁹⁸.

Türkiye, BM Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesi'ni 1990 tarihinde imzalarken, Çocuk Hakları Sözleşmesini de 1994 tarihinde onaylamıştır. Böylece çocukların haklarının korunması amaçlanmıştır⁴⁹⁹.

Çocuk çalıştırılması ile ilgili diğer önemli BM Sözleşmeleri ise Kölelik Sözleşmesi, İnsan Ticaretini ve Fuhuşla Sömürülmeyi Bastırma Sözleşmesi, Köleliğin, Köle Ticareti ve Köleliğe Benzer Kuruluş ve Uygulamaların Kaldırılmasına Yönelik Ek Sözleşme ve Medeni ve Siyasal Haklar Üzerine Uluslararası Sözleşme olarak sayılabilmektedir. Ayrıca, yasal çerçeve üzerinde düzenlenen bir dizi BM Konferansı ile çocuk çalıştırılmasıyla ilgili son on yıllık eylem planı kabul edilmiştir. Bu konferanslar; BM İnsan Hakları Konferansı, BM Kadın Konferansı, Amsterdam Çocuk Çalıştırılması Konferansı ve Oslo Çocuk Çalıştırılması Konferansı'dır⁵⁰⁰.

B. Avrupa Konseyi Düzenlemeleri

Avrupa Konseyi, üye ülkeler arasındaki birliğin güçlenmesi, sosyal ve ekonomik anlamda da gelişmenin sağlanması amacıyla, 1965 yılında Avrupa Sosyal Şartı'nı kabul etmiştir⁵⁰¹. Buna göre⁵⁰²;

- Herkesin özgürce bir iş seçerek yaşamını devam ettirebilme fırsatı olacaktır.
- Tüm çalışanların adil çalışma koşullarına sahip olma hakkı vardır.
- Tüm çalışanların sağlıklı ve güvenli çalışma koşullarına sahip olma hakkı vardır.

⁴⁹⁸ SAPANCALI, **Küreselleşme**, s. 24.

⁴⁹⁹ ÇSGB, ILO, **Selected**, s. 20.

⁵⁰⁰ IOE, Handbook On Child Labour: A Guide for Taking Action. International Organisation of Employers (IOE), Switzerland, 1998, s. 19.

⁵⁰¹ ÇSGB, ILO, **Selected**, s. 20.

⁵⁰² Council of Europe, European Social Charter, Turin, 1961.
<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/035.htm>, (02.06.2009).

- Tüm çalışanların, kendilerine ve ailelerine yeterli bir yaşam düzeyi sağlamaları için adil bir ücret alma hakları vardır.
- Tüm çalışanlar ve çalıştıranlar, ekonomik ve sosyal haklarını korumak için ulusal ve uluslararası bağlamda örgütlenme özgürlüğüne sahiptir.
- Tüm çalışanlar ve çalıştıranlar toplu pazarlık hakkına sahiptir.
- Çocuklar ve gençler, bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel anlamda korunma hakkına sahiptir.
- Çalışan kadınlar, özel anlamda korunma hakkına sahiptir.
- Herkes kişisel anlamdaki ilgi ve yeteneklerine göre mesleki yönlendirme hakkına sahiptir.
- Herkes mesleki eğitim için uygun imkanlar hakkına sahiptir.
- Herkes ulaşılabilecek en yüksek sağlık düzeyinden yararlanılmasını sağlayan bütün önlemlerden yararlanma hakkına sahiptir.
- Tüm çalışanlar ve geçindirdikleri bireyler, sosyal güvenlik hakkına sahiptir.
- Yeterli kaynakları olmayan herkes, sosyal ve sağlık hakkına sahiptir.
- Herkes sosyal refah hizmetinden yararlanma hakkına sahiptir.
- Engelli olanlar, engel durumu ne olursa olsun, mesleki eğitim, rehabilitasyon ve topluma yeniden kazandırılma hakkına sahiptir.
- Toplumun temel yapı taşı olan aile, gelişimine uygun olan sosyal, ekonomik ve yasa korunma hakkına sahiptir.
- Medeni durum ve aile ilişkileri göz ardı edilerek, anneler ve çocuklar uygun sosyal ve ekonomik korunma hakkına sahiptir.
- Herhangi bir sözleşmenin tarafının vatandaşı, (inandırıcı, ekonomik ve sosyal nedene dayalı kısıtlamalar saklı olmak üzere) diğer bir sözleşme tarafının ülkesinde, o ülkenin vatandaşı ile eşit koşullarda kazanç getirici herhangi bir işte çalışma hakkına sahiptir.
- Bir sözleşmenin tarafı göçmen işçi ve ailesi, herhangi bir başka sözleşme tarafın ülkesinde korunma ve yardım hakkına sahiptir.

Bu bağlamda bakıldığında, Avrupa Sosyal Şartı ile genel açıdan bütün çalışanların ekonomik ve sosyal anlamdaki haklarının korunması sağlanmaktadır. Bu Şart'ın 7. Maddesi "çocukların ve gençlerin korunması hakkı" ile de özel anlamda

çocukların ve gençlerin, çalışma yaşamlarındaki ekonomik ve sosyal haklarının korunması konusu ele alınmaktadır. Bu anlamda en başta çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri açısından belirlenen hafif işlerde çalıştırılmaları durumunda asgari çalışma yaşının en az 15 olarak sağlandığı böylece belirtilmektedir. Bunun yanında çocukların ve gençlerin korunma hakkının etkin olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla; çocukların sağlık, ahlak ve eğitimlerinin zarara uğramayacağı, adil bir ücretten yararlanabileceği, izin ve çalışma sürelerinin uygun olarak ayarlanabileceği, gece çalıştırılmalarında çalıştırılmamalarının sağlanabileceği, düzenli sağlık kontrollerine alınacakları ve bedensel ve ruhsal anlamda karşılaşılabilecekleri tehlikelere karşı korunacakları güvence altına alınmaktadır⁵⁰³.

C. Avrupa Birliği Düzenlemeleri

AB'nin konu ile ilgili olan tüm üye ülkeler açısından bağlayıcı olmayan Şartlar ve üye ülkeleri bağlayıcı olan direktifleri söz konusudur. 1989'da Avrupa Birliği tarafından onaylanan Topluluk Çalışanları Temel Sosyal Haklar Bildirgesi'nde yer alan temel konulardan biri de çocukların ve gençlerin korunması konusudur.

1989 tarihli İşyerinde İşçilerin Sağlık ve Güvenliklerini İyileştirme Teşviki İçin Başlangıç Önlemleri başlıklı Direktif, bütün çalışanların sağlık ve güvenliklerini koruyucu ve önleyici hükümleri içinde barındırmaktadır. Bu tür genel nitelikli direktifler, genç ve çocuk çalışanların sağlık ve güvenliklerini dolaylı yoldan olsa da düzenlemektedir. Bunun yanında 1994 tarihli Gençlerin İşte Korunmasına İlişkin Konsey Direktifi, yetişkin olmaya çalışanları içinde barındıran doğrudan düzenlemeleri beraberinde getirmektedir.

Aralık 2001 tarihinde yapılan Zirve'de AB Temel Haklar Şartı İmzalanmıştır. Buna göre, 24. Madde'de çocukların hakları genel bağlamda ele alınmakta iken, 32. Madde de çocukların çalıştırılmasının yasaklanması ve çalışan gençlerin

⁵⁰³ Council of Europe, European Social Charter.

korunmasına yönelik bilgileri içermektedir⁵⁰⁴. Yani bu maddeye göre çocukların çalıştırılması yasaklanmaktadır. Asgari çalışma yaşının ise, sınırlı istisnalar dışında, zorunlu eğitimi bitirme yaşından küçük olamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca, istihdam edilen gençler de yaşlarına uygun olan çalışma koşullarına sahip olmalı; güvenliklerine, sağlıklarına ya da fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimlerine zarar verecek olan, bunun yanında eğitimlerini engelleyebilecek her türlü işten ve ekonomik sömürüden de korunmaları gerektiği ileri sürülmüştür⁵⁰⁵.

D. Uluslararası Çalışma Örgütü Düzenlemeleri Düzenlemeleri

UÇÖ, çalışan çocuklarla ilgili 22 sözleşme ve 11 tavsiye kararını yürürlüğe koymuştur. Türkiye’de üye olduğu 1932 yılından itibaren 56 UÇÖ Sözleşmesini onaylamıştır. Bunlardan 7 tanesi doğrudan çalışan çocuklara yönelik olmakla beraber, 3’ü de dolaylı olarak bu konu ile ilgilidir.

UÇÖ’ nün Temel Haklar Bildirgesi’ndeki dört ana konunun ikisi doğrudan çocuklar ile ilgili olmakla beraber, biri 138 sayılı sözleşme olan Çalışma Asgari Yaşını Belirleyen Sözleşme olup, bir diğeri ise 182 sayılı En Kötü Biçimde Çocuk Çalıştırılmasını Önlemeye yöneliktir. Türkiye her iki sözleşmeyi de onaylamıştır.

UÇÖ’ nün daha önceden kabul edilen sözleşmeleri, istihdama kabul için asgari yaş sınırını sektörlere göre ayrı ayrı belirlemiştir. Bu konu ile ilgili 138 Sayılı Sözleşme ile bütün işlere belirli ilkeler konulmuştur. 138 Sayılı Sözleşme ile 15 yaşından küçüklerin çalıştırılması yasaklanırken, ülkelerin tercihlerine göre 14 ya da 13 yaşında yalnızca hafif işlerin yapılabilmesine izin verilmektedir. Ayrıca sağlık, güvenlik ve ahlaki yönden tehlikeli durumları içeren bütün işlerde de çalışma, 18 yaşına kadar yasaklanmıştır.

⁵⁰⁴ ÇSGB, ILO, **Selected**, s. 21.

⁵⁰⁵ European Parliament, Charter of Fundamental Rights of the European Union. http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf , (01.06.2009).

182 Sayılı Sözleşme ile de Çocuk Çalıştırılmasının En Kötü Biçimleri açıklanmıştır. Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığında ya da bağımlı çalıştırılması ve çocukların askeri çatışmalarda zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını içeren zorla çalıştırma gibi kölelik ya da köleliğe benzer uygulamaların bütün türleri; çocukların fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde ya da bu tarz gösterilerde kullanılması ya da bunların tedarikini ya da sunumunu yapmaları; çocukların uyuşturucu madde üretimi ya da ticareti gibi yasal olmayan durumlarda kullanılması ya da bunların tedarikini ya da sunumunu yapmaları; genel anlamda çalışma koşulları açısından çocukların sağlığına, güvenliğine ya da ahlaki gelişimlerine zararlı yönden etkileyen işlerde çalıştırılmalarına, “Çocuk Çalıştırılmasının En Kötü Biçimleri” denmektedir⁵⁰⁶.

182 sayılı bu sözleşme, bu sözleşmeyi onaylayan ülkelerde, en kötü biçimdeki çocuk çalıştırılmasının yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını sağlayacak önlemler alınmasını dile getirmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de de bu sözleşme dolayısı ile çocuk çalıştırılmasının en kötü biçimlerini ortadan kaldırmak amacı ile “Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi” ortaya çıkarılmıştır⁵⁰⁷.

II. ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN SONA ERDİRİLMESİ ULUSLARARASI PROGRAMI (IPEC)

Çocuk çalıştırılması, UÇÖ’nün kurulduğu ilk zamandan itibaren önemle gündemindedir. Bu konu 1992-1993 yıllarından itibaren de UÇÖ bağlamında gözetilmesi gerekli olan bir konu olarak belirlenerek, buna ilişkin “Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı” (International Programme on the Elimination of Child Labour - IPEC) başlatılmıştır.

IPEC, 1992 yılında ilk defa 6 ülke olan Brezilya, Hindistan, Endonezya, Kenya, Tayland ve Türkiye’de başlatılmıştır. Daha sonra 1994 yılında ise Bangladeş, Nepal, Pakistan, Filipinler, Tanzanya, 1996-1997 yıllarında da Kamboçya, Sri Lanka,

⁵⁰⁶ U.S. Department of Labor, **Vol: 2**, s. 2-3.

⁵⁰⁷ ÇSGB, ILO, **Selected**, s. 21.

Benin, Mısır, Madagaskar, Senegal, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua, Panama, Arjantin, Bolivya, Peru, Venezuela, Kolombiya ve Ekvator bu programa katılmışlardır⁵⁰⁸. Bu program 74 ülkede⁵⁰⁹ sürdürülmekte olup, halen Afrika, Arap Ülkeleri, Asya, Orta ve Doğu Avrupa'dan da bu programa katılmak isteyen bazı ülkelerde de hazırlık çalışmaları yapılmaktadır⁵¹⁰.

Türkiye'de de T.C. Hükümeti adına Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, çocuk çalıştırılması ile mücadele anlamında, 1992'de UÇÖ ile imzaladığı protokol ile bu programa katılmıştır. ÇSGB da, Türkiye'deki çocukların çalıştırılmasını önlemek amacıyla oluşturulan politikaları belirlemek ve bunları gerçekleştirmek için izlenecek olan strateji ve yöntemleri belirleyebilmek, bu konudaki çalışmaların koordinasyonunu ve takibini sağlamak amacıyla 1992'de Çalışma Genel Müdürlüğü bünyesinde Çalışan Çocuklar Bölümünü oluşturmuştur⁵¹¹.

IPEC' e katılan ülkelerdeki çalışan çocukların korunmasına yönelik yapılan ulusal anlamdaki çalışmalar, kamu, gönüllü kuruluşlar ve ilgili kilit gruplar olan işçi sendikaları, iş müfettişleri, işveren örgütleri, eğitimciler, basın, aileler, çocuklar ve diğerleri tarafından yürütülmektedir. UÇÖ ve bu programın asıl amacı ve hedefi, çocuk çalıştırılmasına son verilmesi iken, kısa ve orta vadeli hedefi ise çocukların korunması ve çalışma koşullarının da iyileştirilmesidir. Fakat ülkelerin sosyal ve ekonomik bağlamdaki değişik özellikleri, kaynakların yetersizliği ve alt yapı eksikliği sonucunda bu sorunun çok kısa sürede sona erdirilmesi zor olmaktadır. Bu durumun gerçekleşmesi için, ancak ülkelerin ekonomik ve sosyal koşullarında iyileşmelerin meydana gelmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, IPEC öncelikle "En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğini" ele almaktadır. IPEC'in stratejisi, hükümetlerin çocuk çalıştırılması ile mücadelesindeki istek ve kararlılıklarını; işçi, işveren ve sivil toplum kuruluşları ile birlik içerisinde en üst düzeye çıkarması için katkıda bulunması olarak ifade edilmektedir⁵¹².

⁵⁰⁸ KOCABAY, s. 27.

⁵⁰⁹ ILO, **simpoc**.

⁵¹⁰ KOCABAY, s. 27.

⁵¹¹ ÇSGB, Çocuk İşçiliği ile Mücadelede **Öğretmen** El Kitabı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), No. 148, Ankara, s. 24.

⁵¹² KOCABAY, s. 27.

IPEC, başarılı müdahale modelleri oluşturmuştur. Bunların UNICEF, BM Kalkınma Programı (UNDP) ve BM Nüfus Fonu (UNFPA) gibi diğer BM kuruluşlarını da içeren ortak kuruluşlarca uygulanması bağlamında da çabalamıştır. Bunların yanında IPEC yerel yönetim bağlamında Eylem Komiteleri ve Ulusal Danışma Grubu gibi eşgüdüm mekanizmalarının da oluşturulması için destek vermiştir⁵¹³.

A. IPEC' in Amacı

Çocuk çalıştırılması sorunu ile mücadele anlamında uzun vadede çocukların çalıştırılmasının sonlandırılması söz konusu iken, kısa ve orta vadede de çocukların çalıştırıldıkları en kötü biçimlerin ortadan kaldırılması ve çocukların çalışma koşullarının düzenlenerek korunmalarının sağlanması söz konusudur⁵¹⁴. Yani, esasen çocuk çalıştırılmasını sona erdirmek amaçlanmakta iken diğer yandan da çalışan çocukların korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi söz konusudur⁵¹⁵. Fakat her ülkenin kendi ekonomik ve sosyal koşullarının farklılığı kaynakların yetersizliği ve alt yapı eksiklikleri, çocukların çalıştırılması sorununun çok kısa bir zamanda sonlandırılmayacağını göstermektedir. Bu durum ekonomik ve sosyal koşulların iyileştirilmesi ile yakın ilişki içindedir.

IPEC öncelikli olarak çocukların çalıştırıldıkları en kötü biçimleri ele alarak⁵¹⁶, çocukların genel anlamda çalıştırılması konusunda çalışmalar yapmakta ve bu yönde çocuk çalıştırılması sorunu hakkındaki bilinci ulusal anlamda güçlendirmeyi ve bunun doğrultusunda da bu konudaki dünya çapındaki mücadeleyi güçlendirerek bu sorunu ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. IPEC, dört müdahale alanında aktif rol oynamaktadır. Bu sorun üzerinde bilinç ve duyarlılık geliştirmek, çocuk sömürüsünün en kötü biçimleri üzerinde odaklaşan önlemler almak, bu sorunun temel nedenlerini ele alan uzun dönemli müdahalelerde bulunmak ve eğitim,

⁵¹³ TİSK, **Dünya'da**, s. 19.

⁵¹⁴ ÇSGB, "Bir **Bakışta** Dünya'da Çocuk İşçilerin Durumu", Çalışan Çocuklar: "Sorun Bizim, Çare Birlikte". Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, s. 8.

⁵¹⁵ Gülay ASLANTEPE, "Cooperation Is A Must", Working Children Journal. Ministry of Labour and Social Security, No. 1, Ankara, 2001, s. 6.

⁵¹⁶ ÇSGB, **Bakışta**, s. 8-9.

bu dört alanı oluşturmaktadır. Bu anlamda, çocuk çalıştırılmasına son vermenin bir görev olduğu bilinicini, çocuklara, anne ve babalara işlerken bu konuda da tüm toplumu eğiterek bu sorunun sadece çocukların kendilerine değil, aynı zamanda ülkenin ekonomik ve toplumsal bağlamda kalkınması amacıyla da zararlı olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu konuda yapılan geniş çaplı bilinçlendirme çalışmalarının ve sosyal seferberliğin de etkili olduğu görülmektedir.

Ekonomik koşulların çocuk çalıştırılmasını gerekli kılmayacak düzeyde iyileşmesi uzun dönemli politikaları gerektirirken, çocukların sağlıklarına elverişli koşullarda korunmalarına yönelik kısa dönemli önlemler de oldukça önemlidir. Dolayısıyla daha iyi çalışma yasalarının oluşturulması ve uygulanması ve böylece çocukların daha çok korunmalarının sağlanması, çocukların sömürüldüğü tehlikeli işlerde çalıştırılmasının tamamen yasak olduğu ve girdiklerinde hemen çıkarıldıkları bir ortam oluşturulması, mücadele anlamında son derece önem taşımaktadır. Bunun yanında, çocuk çalıştırılmasının temel nedenlerini ele alan uzun dönemli müdahaleler de oldukça önemlidir. Çocuk çalıştırılması sorununun temeline bakıldığında yoksulluk ve bu olgunun bulunduğu ülkelerin ekonomilerinde bir iyileşme olmadığı takdirde, bu sorunun çözümü anlamında da kalıcı bir sonuca ulaşılamamaktadır. Yoksulluk ve kişiler arasındaki eşitsizlik bağlamında yapılacak olan program ve politikalar, çocuk çalıştırılması sorununun yaygınlığı ve sıklığı konusunda etkili olacaktır.

Son olarak da eğitim imkanlarından yoksun olan çocukların kötü koşullarda ve sömürü altında da çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca okula giden çocukların da tam zamanlı işler yerine daha kötü koşullar altında olan işlerde çalıştıkları da bir gerçektir. Dolayısıyla eğitim bilincinin geliştirilmesi ve çocuğa sunulan eğitim olanaklarının varlığı, onları iş yaşamından koparmakta ve daha iyi koşullarda bulunmalarını sağlamaktadır⁵¹⁷. Kısaca bütün bu unsurları içinde barındıran bir ulusal plan, ekonomik ve eğitim bazlı desteklerle bütünleştirildiğinde çocuk çalıştırılması ile etkin bir şekilde mücadele çerçevesi ortaya çıkabilmektedir⁵¹⁸. Bu

⁵¹⁷ UÇÖ, Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali **Ünite 2** Sorun. (Çev. Metin ÇULHAOĞLU) Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), Kariyer Matbaacılık, Ankara, 2001, s. 57-58.

⁵¹⁸ KOCABAY, s. 27.

program çerçevesindeki amacın uygulanması yönünde oluşturulan hedefler, kısa bir zaman içerisinde gerçekleştirilemeyecek niteliktedir. Bu anlamda hedeflerin başarıları elde etme düzeylerinin de ölçülmesi kolay değildir. Bu programın temel amacı ve rolü; temel ilkeleri benimsetmenin yanında bunları yaşama geçirmek olduğu da belirtilmektedir. Bu etkinlik bağlamındaki ilk ölçüt ise yerel toplulukların, hükümetlerin ve uluslararası örgütlerin davranışları ve çalışmalarındaki başlatılacak olan değişimin boyutları olarak belirtilmektedir. Ancak, bunun ölçülmesi zor olmaktadır ve bazı konular bu programın etkinliği ve başarısı anlamında gösterge olarak nitelendirilmektedir.

Bu anlamda UÇÖ' nün 138 numaralı Asgari Çalışma Yaşı Sözleşmesinin kabulü; hükümetleri bağlayan politikaların oluşturulması; yasal düzenlemelerin etkinliğinin artırılması; eylem programlarının oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesi, kamu kuruluşları ile gönüllü kuruluşların bu konuda çalışması ulusal bilincin ve duyarlılığın artması ve medyanın desteği ile bu sorun ile mücadele edilmektedir. Sonuç olarak, bu program, çocukların istismar edildikleri, tehlikeli koşullarda ve zorla çalıştırıldıkları işlerdeki çalışmalarını engellemeyi ve bu sorunla mücadeleyi amaçlamaktadır.

B. IPEC Hedef Kitleleri

Çocukların çalıştırılmasına yönelik yapılan mücadele çalışmalarında öncelikli hedef kitleleri, bağımlı çalıştırılan çocuklar, tehlikeli çalışma koşullarında ve mesleklerde⁵¹⁹ yani kötü çalışma koşullarında çalıştırılan çocuklar, olumsuz etkilere özellikle açık olan özel risk grubu niteliğindeki genç erkek ve özellikle kız çocukları⁵²⁰ (12 yaşın altındakiler) olarak belirtilmektedir. Bu bağlamda katılımcı ülkelerdeki IPEC programları, çocuk çalıştırılmasının en kötü biçimlerine özel bir önem vererek çalışmaktadır. Bu konuda ulusal ve bölgesel ölçekte çabalar artmış ve eylem planlarının sayısının da iki ve üç kat arttığı belirtilmektedir. 1996 ve 1997 yıllarında genel anlamda Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki programa dahil 20

⁵¹⁹ UÇÖ, Ünite 2, s. 58.

⁵²⁰ ILO, Time Bound Program Achievements and Recent Developments So Far in Turkey. s. 1.

ülkede yapılan eylem programlarının üçte ikisinin de tehlikeli işlerde çalıştırılan çocuklar ile ilgili olmuştur⁵²¹.

C. IPEC Stratejisi

IPEC, küresel ölçekte uygulamalar yapmaktadır. Bu anlamda sahip olduğu tecrübeler doğrultusunda bu çok boyutlu sorun olan çocuk çalıştırılmasını önlemek adına çok kuruluşlu çözümlerin gerekliliği söylenmektedir. Dolayısıyla öncelikli olarak ulusal bir plan ve strateji oluşturulması, çocuk çalıştırılması ile etkin bir mücadelede bulunulması için gerekli olmaktadır. Bunun sonucunda ulusal bir plan ve strateji oluşturulurken bazı konular önem taşımaktadır. Bu konular, tüm ulusal eylemler adına bir çerçeve çizmek; nihai amaçlı eylem planlaması yapmak⁵²²; hükümet, işçi ve işveren kuruluşlarına düşen görev ve sorumlulukları belirlemek ve etkin bir işbölümü yapmak; sivil toplum kuruluşları ve diğerlerinin rollerini belirlemek; zaman sınırlı projeler geliştirmek; izleme ve değerlendirme için mekanizma oluşturmak; finansman olarak kaynak bulmak şeklinde belirtilmektedir. Bütün bu unsurların bir arada bulundurulduğu bir ulusal plan, eğitim ve ekonomik anlamda desteklediği takdirde çocuk çalıştırılması ile etkin olarak mücadele edilebilmek mümkündür⁵²³.

IPEC' in bu sorun üzerinde oluşturduğu stratejisi, birçok adımdan oluşmaktadır⁵²⁴;

- IPEC, herhangi bir ülkede etkinliğine bağlayabilmek amacıyla; ön koşul olarak kararlı bir yapı içerisinde olmalıdır. Bu anlamda ilgili hükmet çocuk çalıştırılması sorununu önlemek adına UÇÖ' nün kurucu bileşenleri ve diğer kesimlerle bir bütün olmada kararlı olmalıdır.

⁵²¹ UÇÖ, Ünite 2, s. 58.

⁵²² KOCABAY, s. 27.

⁵²³ ÇSGB, **Bakışta**, s. 9.

⁵²⁴ UÇÖ, **Ünite 2**, s. 59-61.

- Etkinliğe başlamadan önce, çocuk çalıştırılması sorunu ile ilgili nitelik ve boyutu bağlamında yapılacak olan durum analizi için; hızlı değerlendirmeden tam kapsamlı araştırmaya kadar çeşitli yöntemler geliştirilmiştir.

- IPEC, desteklenecek olan eylem programlarının oluşturulmasında temel olarak ele alınacak bir ulusal politika ve eylem planının hazırlanmasına yardımcı olmaktadır.

- Ulusal kurumlar, hazırlanan program içerisinde yaşamsal nitelikte önlem taşır. Bu anlamda, ulusal mekanizmaların oluşturulması ve güçlendirilmesi bu yaklaşım içerisinde belirleyici nitelikte önemli bir adımı oluşturmaktadır. Bu anlamda kapasite inşası önemlidir.

- Bilinç ve duyarlılık geliştirme olgusu, IPEC stratejisinin ilk aşamalarında temel önem taşımakla birlikte, bu önemini de programın devamlılığı açısından sürdürülmesi için hep taşımaktadır.

- Uluslararası çalışma standartlarına uygun olan yeterli yasaların düzenlenip, hazırlanması ve uygulanması da bu yaklaşımda önemli bir adım olmakla birlikte, uygulamadan sorumlu olan kurumların kapasitesine de önem gösterilmektedir.

- Çocuk çalışanları veya çoğunlukla erken yaşlarda işgücü piyasasına girme riski taşıyan çocukları ele alarak onların sorunlarını ve gereksinimlerini ele almak amacıyla hazırlanan eylem programları, onların çalışma koşullarının iyileştirilmesi bağlamında zarar görmelerini engellemek ve sonuç olarak çocukların işgücü piyasasına girmelerini engelleyici nitelikte olmaları açısından önem taşımaktadır. Bu anlamda doğrudan eylem de önemli bir nitelik taşımaktadır.

- Hazırlanan eylem programlarının güçlü olan yanları yeniden üretilerek tekrarlanır, yaygınlaştırılır ve bunların daha çok yaygın olarak uygulama imkanına sahip olan kuruluşların düzenli olan program ve bütçeleri ile bütünleştirilmektedir.

- Toparlama olgusu da etkinlik bağlamında önem taşımaktadır. Çocuk çalıştırılması sorununun ortadan kaldırılması, ancak katılan ülkeler ölçeğinde sürdürülebilir olan politika ve programların uygulanması üzerine sorumluluk üstlenilmesi gerekmektedir. IPEC, zaman içinde her ülkede bu sorunu çözmek amacıyla kararlılık içerisinde politika ve programları, bütçe ve altyapıları geliştirme çabasıdadır. Bu çaba, ilgili bütün tarafların uzun dönemde karlılık göstermesine ve bu anlam gerekli yatırımları da zorunlu olarak yapmalarını gerektirmektedir ki bu da

zaman almaktadır. IPEC, bu sürecin kolaylaştırılması için de hemen hemen on yıl gibi bir sürenin varlığını düşünmekte iken, elbette ki bu sürecin ülkeden ülkeye farklılık gösterebileceği de açık olmaktadır.

D. Çocuk Çalıştırılmasını Önlemeye Yönelik Faaliyetler

Yukarıda sözü edilen stratejiler ve temel yaklaşımlar, bu Modülün geri kalan bölümünün temelini oluşturmaktadır.

1. Ulusal Bağlamda Politika ve Stratejinin Oluşturulması

Çocuk çalıştırılması sorunu ile mücadele anlamındaki ilk aşama, ulusal bağlamda politikanın belirlenmesidir. Bu bağlamda öncelikle bu sorunun ülke bazındaki boyutu, niteliği ve sonucu ayrıntılı ve güvenilir nitelikte verilerin toplanması gerekmektedir. Bunun sonucunda gerçekçi hedefler belirlenerek çocuk çalıştırılması sorununa ilişkin etkili girişimler hazırlanabilmektedir⁵²⁵.

UÇÖ' nün bugüne kadar edindiği deneyimler, çocuk çalıştırılması sorununa karşı yapılan tek tek girişimlerin bir arada bulunacağı bir ulusal eylem planı, yapılan bu girişimlerin daha etkili olacağını göstermektedir. Bu bağlamda, hükümetler böyle bir planın hazırlanması ve uygulanması sorumluluğunu da üstlenmek durumunda olmaktadır. Yapılan çalışmalar doğrultusunda edinilen deneyimlere göre bu planın bazı öğeleri barındırması, sorun açısından yararlı olmaktadır. Bu anlamda çocuk çalıştırılması ile ilgili ulusal hedeflerin belirlenmesi; sorunun niteliğinin ve bağlamının tanımlanması; öncelikli hedef kitlenin belirlenmesi ve daha sonra tanımlanması; başvurulacak olan müdahale yaklaşımlarının tanımlanması ve çalışmaya katılacak olan kurumsal öznelerin belirlenmesi önemlidir.

Ülkelerin ulusal bağlamda öncelikli olarak müdahale edilmesi gereken alanları belirlenmektedir. Bu anlamda bakıldığında bazı ülke örnekleri verilerek ulusal planlarda öncelikli eylem alanlarından söz edilmektedir. Örneğin, Nepal' de

⁵²⁵ UÇÖ, Ünite 2, s. 59-62.

tehlikeli nitelikte ve istismara açık olan işlerde, fuhuş sektöründe çalışan, bağımlı olarak çalışan çocuklar ve kız çocukları öncelikli eylem alanını oluşturmaktadır. Bunun yanında Tayland 'da ki öncelikli eylem alanını ise, 13 yaşının altındaki, tehlikeli çalışma koşulları altında çalışan, yasal denetim kapsamında olan işyerlerinde çalışan ve kapalı koşullar altında fiziksel ya da cinsel anlamda istismara açık olan çocuklar oluşturmaktadır. Hindistan'da cam, süs eşyası, maytap, kiremit, kilit, taş, sigara ve halı imali gibi işlerde çalıştırılan çocuklar da, burada ki öncelikli eylem alanıdır. Son olarak Filipinler de ise, alınıp satılan; fuhuşta çalıştırılanlar; maden ve taş ocaklarında, ev sanayilerinde, özellikle de taşeron iş kapsamında çalışan çocuklar; şeker kamışı plantasyonlarında, piroteknik işlerde, diğer tarım alanlarında çalışan çocuklar ve derin deniz dalgıçlığı yapanlar öncelikli eylem alanını oluşturmaktadır⁵²⁶.

2. Toplumsal Anlamdaki Bilincin ve Duyarlılığın Artırılması

Çocuk çalıştırılması ile mücadele edilmesi konusunda bilinç ve duyarlılık geliştirme, bu konu üzerindeki ulusal çaba adına çok büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda bilinç ve duyarlılık geliştirme çocuk çalıştırılması konusunun kamuoyuna etkin bir şekilde mal edilmesini savunmaktadır. Bunun sonucunda da çocuk çalıştırılması sorunu, kamusal anlamdaki tartışmaların, karar süreçlerinin ve girişimlerin ön planına geçmektedir. Çocuk çalıştırılması sorununun kamuya mal edilebilmesi için, bir ülke koşullarında bazı öğelerin bilinmesi gerekmektedir. Bu anlamda sorunun niteliğinin ve boyutlarının gösterilmesi, işin neden sorun meydana getirdiğinin gösterilmesi ve bu durumun iyileştirilmesinin mümkün olduğunun gösterilmesi bilinmelidir. Bilinç ve duyarlılık geliştirmek adına grup üyelerinden oluşturulan stratejinin özetinin hazırlanması istenebilir. Bu anlamda iletilmesi istenen mesaj, hedef grup ya da gruplar, iletileceği yöntem ve yöntemler ve stratejinin etkinliğini ölçme yolları, bu stratejinin öğeleri olmalıdır. Ayrıca oluşturulan stratejinin nihai amacı da açık olarak belirtilmelidir⁵²⁷.

Oluşturulan ulusal politika ve stratejilerde, çocuk çalıştırılması ile ilgili ilk ve en önemli engelin, çocuk çalıştırılmasının tehlikeli sonuçları konusundaki bilgisizlik

⁵²⁶ UÇO, Ünite 2, s. 63.

⁵²⁷ UÇO, Ünite 2, s. 74.

ya da eksik bilgiye sahip olunduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda çocuk çalıştırılması sorunu genel anlamda yoksulluğun kaçınılmaz sonucu olarak algılanmaktadır. Genel kamuoyunun özellikle de orta ve üst sınıfların çocuk çalıştırılması sorununun ekonomik anlamda gerçeğin bir parçası olduğu görüşü var oldukça, değişim adına herhangi bir ortam oluşturulamamaktadır. Bunun sonucunda küçük gruplar halinde öncelikle grup üyelerinin bu görüşe katılıp katılmadıkları ve bu konudaki nedenleri konusunda bir araştırma yapıldıktan sonra, bu üyeler özellikle buldukları ülkenin koşullarını göz önünde bulundurarak bu sorun ile mücadele etmek adına ne türde bilinçlendirme ve duyarlılık artırma çalışmalarının gerekli olduğunu belirtmelidirler. Daha sonra da görüşlerini gruba açıklamalıdır. Bunun sonucunda da daha ileri tartışmalar yapılarak mücadele anlamında çalışmalar yapılmalıdır. Çocuk çalıştırılmasının nedenleri ve tehlikeli sonuçları ile ilgili bilinç ve duyarlılığın artırılmasının, bütün ulusal politika ve stratejiler anlamında önemli ve vazgeçilmez bir unsur olduğu belirtilir⁵²⁸.

Çocuk çalıştırılması sorununun önlenmesi için, toplumsal duyarlılığı arttırmak amacı ile yapılan çalışmalardan önemli sonuçlar elde edilmiştir. Böylece, çocuk çalıştırılması sorunu önemli bir gündem maddesi olmuştur. Fakat duyarlılığı arttıran bu çalışmalar, profesyonel nitelikli olmayan genelde kamu görevlilerinin oluşturduğu kişiler tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla toplumun bütün kesimlerine de aynı oran da ulaşılamamaktadır. Çocuk çalıştırılmasının en kötü biçimleri, nedenleri, çocuklar üzerinde yarattığı etkileri⁵²⁹, mücadele bağlamında alınacak önlemler ve yürütülen faaliyetler ile ilgili konularda kamuoyunun duyarlılığının artırılması ve desteğinin alınması gerekmektedir⁵³⁰. Özellikle de bu sorunun, kısa sayılabilecek bir süre içerisinde önlenmesi istenmektedir. Yürütülecek olan faaliyetlere destek olunması bir ihtiyaç niteliğinde olup, bu faaliyetlerin konu ile alakalı bilgili ve deneyimli kişilerin ve kuruluşların himayesinde olması gerekmektedir⁵³¹.

⁵²⁸ UÇO, **Ünite 2**, s. 64.

⁵²⁹ ÇSGB, **Zamana**, s. 29.

⁵³⁰ BAKIRCI, **Türkiye’de**, s. 55.

⁵³¹ ÇSGB, **Zamana**, s. 29.

3. Kurumsal Yapıların Güçlendirilmesi ve Yenilerinin Oluşturulması

Kurumsal yapıların güçlendirilmesi söz konusu iken bunun yanında, yeni kurumsal yapıların da oluşturulması, çocuk çalıştırılmasını önlemek adına önem taşımaktadır. Ulusal bağlamda, kamu ve özel kurum ve kuruluşlarının çocuk çalıştırılması sorunu ile mücadelesinin sistemli ve devamlı olabilmesi adına böyle bir yapının varlığı gerekmektedir. Bu anlamda öncelikle yeni kurumsal yapılar ve mekanizmalar oluşturulmalı, bunun yanında da mevcut yapı ve mekanizmaların da güçlendirilmesi gerekmektedir. Böylece başarılı kurumsal yapı modelleri arttırılmalıdır⁵³². IPEC deneyimlerine göre, aşağıda açıklanan öğelerin sağlanabilmesi için, var olan mevcut yapıların güçlendirilmesinin yanında yenilerinin de oluşturulması gerekmektedir⁵³³.

- İşçi ve işveren kesimlerini temsil eden kuruluşlar ile sivil toplumdaki ilgili olan diğer gruplar ile işbirliği içerisinde olunarak önceliklerin belirlenmesi;
- Çocuk çalıştırılması sorunu ile ilgilenen bakanlıkların ve bunların yanında diğer hükümet kuruluşlarının da etkinliklerinin geliştirilmesi ve ayrıca eşgüdüm içerisinde olmalarının sağlanması;
- Özel sektörün de çocuk çalıştırılması alanında yapılan çalışmalara katılımının özendirilerek, özel sektör ile kamu kesimini bu alanda aldıkları önlemlerin birbirlerini tamamlayıcı şekilde olmalarının sağlanması;
- Yerel düzeyde, çocuk çalıştırılmasının önlenmesi ya da sömürü içeren ve tehlikeli işlerden alınan çocukların rehabilite olmalarını sağlamak adına pilot girişimlerde bulunulması ve bunların teknik ve maddi yönden desteklenmesinin sağlanması gerekmektedir⁵³⁴.

⁵³² ÇSGB, *Zamana*, s. 29.

⁵³³ UÇO, *Ünite 2*, s. 66.

⁵³⁴ UÇO, *Ünite 2*, s. 66.

4. Ekonomik Destek ve Eğitim

Çocuk çalıştırılması, yoksulluk ve eğitim arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bu anlamda bu sorunlardan herhangi birine karşı yapılan mücadele, aynı zamanda diğerine de yönelik olmakta ve diğerini de etkilemektedir⁵³⁵. Yoksulluk, çocuk çalıştırılmasının en önemli nedeni olmakla beraber bu durum içindeki çocuğun da okuldan kopuş nedeni olarak belirtilmektedir⁵³⁶. Bu bağlamda çocuk çalıştırılmasının önlenmesi için başta ekonomik ve sosyal anlamdaki sorunlar dikkate alınmalıdır. Ailelerin ekonomik anlamda güçlendirilmesi, çocuk çalıştırılmasının önlenmesi açısından önemlidir⁵³⁷. Aileler, kendilerine aynı yardım sağlandığında⁵³⁸, yeterli gelire kavuşturulduklarında, çocuklarının eğitimi için yeterli parayı bulduklarında ya da daha iyi eğitim olanakları verildiğinde, çocuklarının eğitimlerini sürdürebileceklerini söylemektedir⁵³⁹. Eğitim sosyal bir haktır ve yoksul ailelerin çocuklarının bu haktan yoksun bırakılmamaları için de eğitimin ekonomik yönden maliyetinin azaltılması, ailelere sosyal yardımın sağlanması ve parasız yatılı okulların açılması yaygın hale getirilmesi önemli bir unsurdur⁵⁴⁰. Herkese verilecek olan ucuz ve kaliteli eğitim olanakları, bu sorun ile mücadele anlamında önemli bir çözüm yolu olarak görülmektedir. Yoksulluğun yanında, eğitim sistemindeki bozukluklar da bu anlamda bu sorunun önemli nedenlerinden biridir⁵⁴¹. Dolayısıyla yoksulluğu giderici stratejiler ve eğitim sisteminin kalitesi ve kapsama alanı artırmak için yapılan müdahaleler bu problemi önleyici programların içeriği bağlamında önemlidir⁵⁴².

Düşük eğitim düzeyi çocuk çalıştırılmasının nedeni olduğu kadar, kaliteli ve yüksek eğitim düzeyi önlenmesi açısından da rol oynamaktadır. Eğitimin yetersiz

⁵³⁵ UÇO, **Ünite 2**, s. 69.

⁵³⁶ U.S. Department of Labor, **Vol: 3**, s. 102.

⁵³⁷ ÇSGB, **Zamana**, s. 29.

⁵³⁸ Ayşe Gündüz HOŞGÖR, Ertan KARABIYIK, Özgür ÇETİNKAYA, Hasan Cemal SARGIN, Sokaktan Umuda Başarı Öyküleri Sokakta Çalışan Çocukla Sorununun Çözümüne Yönelik Model Çalışmalar ve Yöntemsel Rehber. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), Ankara, 2005, s. 79.

⁵³⁹ ÇSGB, **Baseline**, s. 59.

⁵⁴⁰ ŞİŞMAN, s. 27-28.

⁵⁴¹ UÇO, **Ünite 2**, s. 69.

⁵⁴² ILO, Guide Book V: How Overwiev of Strategic Planning, Monitoring and Evaluation of Time-Bound Programmes: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning. International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003, s. 4.

veya ulaşılamaz olduğu durumlarda çocukların çalışma hayatına girmesi söz konusu olurken, bunun tersi olarak da gelecekte istihdam imkanı yaratan tarzda bir eğitimin verilmesi ile de çocuklar cesaretlendirilerek onların eğitime devam etmeleri sağlanmaktadır⁵⁴³. Bu bağlamda eğitim konusunda yapılan çalışma, öncelikli nitelik taşıması gereken bir düzenlenme olmalıdır⁵⁴⁴.

Sonuç olarak, çocuk çalıştırılmasının önlenmesindeki en önemli yolun eğitimden geçtiği belirtilmelidir. Ancak, çocuğun eğitimine devam etmesi tamamen çalışmasını engelleyememektedir. Dolayısıyla çalışan çocukların çalışma yaşamından geri çekilmeleri ancak çekici alternatifler oluşturulduğunda mümkün olabilecektir. Çekici alternatif olarak söz edilen ise, çocukların yoksulluğu giderici bir strateji ile oluşturulmuş bir programda eğitim kurumlarına yönlendirilmeleridir. Çocuklara burs verilerek, eğitim araç ve gereçleri sağlanarak ya da çocukların okuldaki öğle yemeklerini ya da buna benzer beslenme ihtiyaçları da karşılanarak onlara destek olunması ile çocukların eğitim giderlerinde azaltılmaya gidilerek çocuğa ve aileye bu anlamda yapılan katkılar bir anlamda teşvik unsuru olmaktadır⁵⁴⁵.

Eğitimin yasal anlamda zorunlu olması, maliyetler düşürülerek ya da etkili bir gelir transferi yolu sağlanarak eğitimin yoksullar açısından bir yük olmasını engelleyerek, eğitimin somut gereksinimlere cevap vermesini sağlayarak, gerekli ve uygun koşullarda iş ve okulu birbiri ile kaynaştırarak, okulların çocukların yerleşim yerlerine uygunluğunu sağlayarak, okul binası gibi eğitim tesisi ve eğitim araçlarının kalitesini arttırarak, öğretmenlerin çalışma koşullarını düzenleyerek ve son olarak da bu çözüm yolları ile istenilen amaçların fiili olarak gerçekleşmesini sağlayarak okula devamlılık çekici bir hale getirilebilir.

Örneğin, insan sermayesinin öneminin Guatemala' daki yerli topluluklar üzerinde yeni keşfedildiği belirtilmektedir. 1970'li yıllarda antropologlar, hükümetin

⁵⁴³ BATUR, s. 3.

⁵⁴⁴ Bünyamin TEKKANAT, "Çalışan Çocuklar Sorunları ve Çözüm Yolları", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Haber Bülteni. Sa. 3, Temmuz, 1997, s. 11.

⁵⁴⁵ ÇSGB, *Zamana*, s. 29.

planladığı iki dilde eğitim verecek olan ilkokulların bulunduğu topluluklarda yerli halkın üzerinde bir araştırma yapmıştır. Buna göre, bir çok aile çocukları eğer erkek ise okula üç veya dört yıl, kız ise bu sürelerden daha az devam etmelerinin yeterli olacağı düşüncesine hakimdi. Bu yıllarda eğitim yerli halk için yeterli öneme sahip değilken bunun yanında bu konuda cinsiyet ayrımcılığının da olduğu görülmektedir. Fakat 1990'lu yıllarda antropologların aynı topluluklar üzerinde yaptıkları araştırmada ailelerin çocuklarının daha fazla okula gitmeleri taraftarı olduklarını ve bu konuda da cinsiyet ayrımında bulunmadıklarını gözlemlemişlerdir. Dolayısıyla antropologlar, topluluk içerisinde eğitim konusundaki düşüncelerin değişmesindeki sebebini eğitimin kalitesinin ve bu doğrultuda getirilerinin de artması olarak açıklamaktadırlar. Bu bağlamda ailelerin oluşan bu olumlu gelişmelere yanıt verdikleri de görülmektedir. Buna ilişkin yapılan son araştırmalarda da çocukların sınıf tekrarı ve okulu terk etme oranlarında düşüş yaşandığı, sınıf geçme oranlarının ise artış gösterdiği, ayrıca kız çocuklarının performansında da artış görüldüğü ortaya çıkmıştır⁵⁴⁶.

Hindistan'da yapılan bir araştırmada, Bhaaskin isimli bir çocuğun günde 11 ila 14 saat aralığında çalışmakta olduğu, bunun yanında da günde 20 rupiden aşağıda (0.60 dolar) para kazandığı belirtilmektedir. Bunun sonunda çalışan çocuk, çocukluk döneminde yapması gereken birçok aktiviteden yoksun kaldığı gibi geleceğini hazırlayacak olan eğitiminden de yoksun kalmıştır⁵⁴⁷.

Günümüzde küresel ölçekte 72 milyon okul çağındaki çocuk hala okula gidememektedir. Birçok toplumda eğitim kalitesi çok zayıf olduğundan dolayı çocuklar iş dünyasına ve modern dünyaya hazırlıksız olarak büyümektedir. Bu anlamda “Çocukları Kurtarın⁵⁴⁸” biçimindeki eğitim programı, toplumlar ve hükümetlerle birlikte sınıf içinde ve dışında eğitim ve öğretimin kalitesini arttırmak için, bunun yanında aileleri de çocuklarını bu konuda desteklemeleri için

⁵⁴⁶ UÇO, Ünite 2, s. 69-70.

⁵⁴⁷ ILO, “India Against Child Labour”, World of Work. International Labour Organization (ILO), No. 61, Geneva, December 2007, s. 23.

⁵⁴⁸ “Çocukları Kurtarın”, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ve Dünya'daki muhtaç çocukların hayatında kalıcı değişim yaratan, önde gelen bağımsız bir kuruluştur. Detaylı bilgi için Detaylı bilgi için bkz: Save the Children, “About Us”. <http://www.savethechildren.org/about/>, (24.07.2009).

çalışmaktadır. Burada kültürle ilgili müfredat, çocuğun katılımı, sağlık, okul ve temel okur-yazarlık ve yaşam becerisi vurgulanmaktadır⁵⁴⁹.

2000 yılında Senegal Dakar’ da gerçekleştirilen Dünya Eğitim Bakanları Konferansı’nda da “Herkes İçin Eğitim” anlamında karar birliğine varılmıştır. Bu konferansın sonunda “Dakar Eylem Planı” kapsamında eğitimin temel bir insan hakkı olduğu ifade edilmiş ve sürdürülebilir bir kalkınma ile barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik en önemli unsurun da eğitim olduğu üzerinde durulmuştur⁵⁵⁰.

Eğitim açısından genel anlamda anlatılanların dışında, çıraklık ve mesleki eğitim anlamında da yapılacak olan değişimler ve gelişmeler de çocuk çalıştırılması sorunu ve olumsuz sonuçları bağlamında önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Buna göre genel olarak çalışan çocuklara bakıldığında, resmi eğitimin dışında olan çocukların, bu alternatife de yönelmekte oldukları görülmektedir. Özellikle de çalışmanın kökenini oluşturan yoksul aileler, uzun süren eğitimin maliyetlerini üstlenememektedir. Doğal olarak ülke sanayisi de dikkate alındığında ara elemana çok gereksinim olduğu için, mesleki ve teknik eğitimi de özendirici tedbirlere gereksinim olduğu gözlenmektedir⁵⁵¹.

Türkiye’de yapılan bazı uygulamalarda (Yatılı İlköğretim Bölge Okulu ve Pansiyonlu İlköğretim Okulu gibi), yatılı okullarda çocukların masrafları devlet tarafından karşılandığı gibi, okullarda yatılı kalınması sonucunda çocuk sürekli ikamet etmekte, böylece çocuk okul ve çalışmayı birlikte yürütememektedir⁵⁵². Bu yöntemin de çocuk çalıştırılmasının önlenmesi açısından çok etkili bir yöntem olduğu ileri sürülmektedir⁵⁵³.

⁵⁴⁹ Save the Children, Save the Children Protecting Children in a Time of Crisis. Annual Report, 2008, s. 23.

⁵⁵⁰ ÇSGB, **Öğretmen**, s. 33.

⁵⁵¹ ÇSGB, **Zamana**, s. 29.

⁵⁵² ÇSGB, **Zamana**, s. 29.

⁵⁵³ YİBO ve PİO: Türkiye’de uygulanan “Yatılı İlköğretim Bölge Okulu” ve “Pansiyonlu İlköğretim Okulu”. Detaylı bilgi için bkz: Necat BİRİNCİ, http://ogm.meb.gov.tr/gos_genelge.asp?alno=13, (25.02.2009).

Açıklanan eğitime yönelik stratejiler, yoksul ailelerdeki çocuk çalıştırılması sorununa her zaman bir çözüm getirememektedir. Yoksulluk bağlamında gelir desteği ve ekonomik özendiriciler sorunun çözümü açısından gerekli olabilmektedir. Okullarda parasız olarak öğle yemeği çıkartılması, harçların kaldırılması, kitap ve yiyecek yardımının yapılması gibi aynı yardımların yanında; okula devam eden çocuklara harçlık verilmesi; yapılan harçlık dışı yardımlar; çıraklık eğitimi ile işi okul ile kaynaştıran uygulamalar; aileler düzeyinde gelir getirici faaliyetler ve hazırlanan topluluk kalkınma programları çocuk çalıştırılması sorununun çözümü açısından söz konusu olan özendiricilerdendir. Bu özendiriciler iyi planlandığında sorunun çözümü bağlamında etkin olabilmekte iken bunun yanında bazı pratik ve kavramsal nitelikte zorluklarla da karşılaşmaktadır. Örneğin, rüşvet ve yolsuzluk; yaratılan bağımlılık; çocukların programa katılmayı tercih etmek yerine çalışmayı tercih etme olasılığı, yetişkin aile bireylerinin çalışmayı azaltmaları ve uygulanan programın sürdürülebilir olması sorunu gibi güçlükler sayılabilmektedir. Bu anlamda uygulanan gelir desteği programları çocuk çalışmasının önlenmesinin yanı sıra rehabilitasyon çalışmalarında kullanılmasının uygunluğu daha çok olabilmektedir. Önemli olan bunların kapsamlı bir yaklaşım içerisindeki unsurlardan biri olarak uygulanmaya konulmasıdır⁵⁵⁴.

Çocuk çalıştırılması ile mücadele kapsamında anne ve babalara verilen mesleki eğitim, çocukların eğitimi açısından oluşturulan kampanyalar, eğitim amaçlı verilen destekler ve yoksulluğu giderici programlar genel anlamda yararlı olmaktadır. Bunun sonucunda da hem ailelere hem de çocuklara uygulanan bu ve diğer bu tarz programlar çocuk çalıştırılması ile mücadele anlamında oldukça önemlidir⁵⁵⁵. 2015 yılına kadar aşırı yoksulluk ve evrensel ücretsiz eğitim konusundaki diğer hedefleri içeren Binyıl Kalkınma Hedefleri de bu konuda önem taşımaktadır. Binyıl Kalkınma Hedefleri, 2015 yılına kadar yerine getirilmesi beklenen sekiz hedeften oluşmaktadır. Bunlardan bazıları aşırı yoksulluğu ve açlığı yarıya indirmek; evrensel ilköğretimi sağlamak; kadına yetki vermek ve kadın erkek arasındaki eşitliği teşvik etmek; özellikle HIV/AIDS ve sıtma gibi hastalıkların yayılmasını önlemek; çevresel sürdürülebilirliği sağlamak; yardım, ticaret ve borç

⁵⁵⁴ UÇO, Ünite 2, s. 71-72.

⁵⁵⁵ ÇSGB, Furniture, s. 121.

yardımına yönelik hedefler ile kalkınma için küresel bir ortaklık oluşturmak olarak sayılabilmektedir⁵⁵⁶. Özellikle de sokakta yaşayan çocuklar veya fuhuş yaptırılan çocuklar ihmale ve istismara uğrayarak yaralanmakta ve HIV/AIDS'ten etkilenmektedir⁵⁵⁷.

5. Rehabilitasyon

Çocukların çalıştırıldıkları en kötü biçimlerden uzaklaştırmasının sağlanmasının yanı sıra, yapacakları diğer faaliyetlere de hazırlanmaları için düzeltici anlamda yapılacak olan işlemler gerekli olabilmektedir⁵⁵⁸. Bu anlamda çocukları, çalışma yaşamında karşılaştıkları olumsuz etkilerden uzaklaştırmayı amaçlayan rehabilitasyon önlem ve çalışmaları, çalışan çocuklar üzerinde oldukça önemli bir uygulamadır. Alınan bu önlemler bir dizi destekleyici müdahaleyi de içermektedir. Özellikle de çocukların bağımlı olarak çalıştırıldıkları, çok küçük yaşlarda çalışmaya başladıkları, fuhuşa itildikleri veya istikrarlı bir çevreden uzak oldukları pozisyonlarda bu önlemler daha da önemli hale gelmektedir. Bu durumda çocuklara eğitim, yetiştirme, beslenme desteği, sağlık hizmetleri, psikolojik danışmanlık, hukuksal yardımlar ve güvenli bir yaşam ortamının sağlanması gibi bazı destekler verilebilmelidir.

Çalışan çocuklar bağlamında oluşturulan rehabilitasyon programlarının bir ayağı olarak bazı merkezler oluşturulmaktadır. Bu merkezler, çocukların istedikleri zaman uğrayabilecekleri yerler olabilmekte ve bu çocukların bu sorunu üzerinde etkili olabilmektedir. Bu anlamda elde edilen bilgilere göre de özel koşullarda çok gerekli olsa da rehabilitasyon anlamında yapılan bu hizmetler karmaşık ve çok emek isteyen hizmetler olarak nitelendirilmektedir⁵⁵⁹.

Çalışan ve çalışma hayatından ayrılan çocukların, çevreleri ile iletişim kurmalarının yanında okul hayatına ve yeni yaşamlarına da uyum sağlamaları

⁵⁵⁶ ILO, **Eliminating**, s. 8.

⁵⁵⁷ Jeanette SCHMID, "Quo Vadis? Trends in South African Child Welfare Policies", *International Social Work*. Vol. 50, No. 4, 2007, s. 506.

⁵⁵⁸ U.S. Department of Labor, **Vol: 2**, s. 20.

⁵⁵⁹ UÇO, **Ünite 2**, s. 73.

açısından rehabilite edilmelerinin önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda son yıllarda bu konu üzerinde çeşitli uygulamalara gidildiği gözlenmektedir. Sanayide, sokakta, tarımda ve diğer çalışma biçimlerinde çalışan çocukların rehabilitasyonu için çeşitli modeller oluşturulmaktadır⁵⁶⁰. Ayrıca işveren örgütleri ve üyeleri de, çalışan çocukların rehabilite edilmesi konusunda doğrudan eylem programlarında bulunmaktadır⁵⁶¹.

Pakistan'daki halı dokuyucu çocuklar üzerinde rehabilitasyon bağlamında bir pilot girişim gerçekleştirilmiştir. Pakistan Halı Üreticileri ve İhracatçılar Birliği (PCMA), IPEC ile işbirliği içerisinde olarak güvenilir bir sivil toplum kuruluşu olan Bunyad Topluluk Okuma-Yazma Konseyi'ni (BLCC), her altı evden birinde dokuma tezgahı bulunan ve ayrıca çalışan çocukların sayısının da hızlı bir şekilde artış gösterdiği Pencap'taki köylerde çocuk çalıştırılması ile ilgili bir programın doğrudan uygulanması için görevlendirerek bir çalışmada bulunmuştur. Burada bu konu üzerindeki eylem programı 1995 yılında başlatılmış olup, aslında IPEC'in hedefinde olan kırsal topluluklarda okuma, yazma ve yaygın eğitim anlamında çok deneyimli olan BLCC, iki ay süresince herhangi bir ilerleme gösterememiştir. Bu topluluklar BLCC saha çalışanlarını kabul etmeyip, çocukların çalıştırılması konusunu da gündeme getirmiyorlardı. Bunun sonucunda da hedef grubun belirlenmesi olanaksız görülürken, zaman içerisinde BLCC Pencap'ın Sheikhpura ilçesine bağlı olan Kalokay köyünde benimsenmeye başlandı. Bunun sonucunda da "Halı Dokuyan Çocukların Eğitimi ve Yetiştirilmesi" (TECC) adıyla bir model ortaya çıkmıştır.

TECC topluluk temelinde olan bir rehabilitasyon ve önem programı olmakla beraber, çocukların, anne ve babaların, işverenlerin ve bir bütün olarak toplumun bilincini ve duyarlılığını attırarak, bu programın kapsamındaki etkinliklere, bunun yanında da yaygın eğitim, sağlık, güvenlik ve danışmanlık gibi hizmetlere de geniş katılımı özendirmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda, okuma, yazma, sağlık, hijyen, biçki-dikiş ve nakış işleri gibi konularda eğitim verilmektedir. Ayrıca tezgahın başında uzun saatler oturan çocukların durumu da dikkate alınarak spor ve eğlence

⁵⁶⁰ ÇSGB, *Zamana*, s. 30.

⁵⁶¹ IOE, *Handbook On Child Labour: A Guide for Taking Action*. International Organisation of Employers (IOE), Revised Edition, Switzerland, 2001, s. 38.

etkinlikleri de yapılmakta ve çocukların birbirleri ile kaynaşmaları sağlanmaktadır. Bunun yanında ailelere de tezgahlarını en iyi şekilde nasıl yerleştirebilecekleri, yaralarının nasıl tedavi edilebileceği, ocukların gelişimi için neler yapmaları gerektiği gibi konularda öneri ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Ayrıca sosyal hizmet uzmanları da aile sorunlarının çözümü için çalışırken, aileyi ve çocukları motive etmekte, çocukların okuldan ayrılmalarını önlemeye çalışmakta ve toplumun bütününe çocukların çalışmalarının sonuçlarını kavramaya çalışmalarında yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak bu program, başlatıldığından bir buçuk yıl sonra iki yörede başarılı sonuçlanmıştır. Böylece PCMA, IPEC'ten ek yardım isteyerek TECC modelinin yeni topluluklarda daha çok geliştirilerek tekrarlanmasını hedeflemektedir. Bunun yanında PCMA, TECC'nin ilk başladığı iki köydeki programın da devam edilmesi için maddi yönden yükümlülük içerisindedir. Günümüzde de Pakistan Ticaret Bakanlığı İhracatı Geliştirme Dairesi ile Çocuk Vakfı (bu sivil toplum kuruluşu, hükümet ve PCMA tarafından desteklenmektedir), bu modelin en azından 30.000 çalışan çocuğu içeren halı sanayinin bütününe kapsamı için planlar yapmaktadır⁵⁶².

6. Sosyal Güvenlik ve Sağlık

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre çocuklar, yeterli yaşam standartlarına sahip bir şekilde ve yeterli sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanma haklarına sahiptir. Bu anlamda hükümetler bir dizi ekonomik, sosyal ve yasal bazda önlemler almaktadır.

Sosyal güvenlik, toplumun istikrarlı bir biçimde geleceğini sağlayan sosyal bir teminattır ve hiç kimse bu teminatın dışında bırakılamaz. Fakat çocukların çalıştırılması konusunda toplumsal bağlamda bakıldığında sosyal güvenlik ağının bütün nüfusu kapsamaması sebebi ile ailelerin çocuklarını çalıştırma yoluna gitmeleri büyük sorun olarak görülmektedir⁵⁶³. Sosyal güvenlik uygulamalarının tüm toplumu kapsayacak biçimde olması, sağlık alanındaki tüm hizmetlerin de tüm bireylerce

⁵⁶² UÇO, Ünite 2, s. 67.

⁵⁶³ ÇSGB, Türkiye'de Çocuk İşçiliği Çare Birlikte Bilgilendirme Materyali **Kitap 2**. No. 122, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Duman Ofset, Ankara, 2006. s. 17.

etkin olarak kullanılması ve yoksulluk olgusunun azaltılması yönünde sosyal güvenliğin bir araç niteliğinde kullanılması bu bağlamda önemlidir. Çalışan çocukların da bu anlamda maruz kaldıkları en büyük problem de sağlık yönünden karşılaşılan olumsuzluklardır.

Çocuklar, buldukları çalışma koşulları içerisinde sağlık ve güvenliklerini tehdit eden konumlarda da çalışmaktadır. Bu anlamda çalışma yaşamı içinde bulunan çocukların, bu yönde uygulanacak program dahilinde çalışma yaşamından çekilmeleri istenmekle beraber, ön tedbir bağlamında sağlık ve güvenliklerinin sağlanması yönünde çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bunun yanında çalışan çocuklardan ayrı olarak çalışma yaşamından ayrılmış olan çocukların da, çalıştığı süreçte edindikleri olumsuzlukların giderilmesi yönünde de gereken sağlık kontrolü ve tedavinin yapılması da gerekmektedir⁵⁶⁴.

Çocuk çalıştırılması ile mücadele eylemleri kapsamında, örneğin, Kenya'da gün geçtikçe kötüleşen yaşam koşulları sonucunda çocukların aç ve susuz yaşamlarının yanında; dizanteri, sıtma gibi önemli hastalıklarla da karşılaştığı için çalışmalar yapılmaktadır. Açlığa Karşı Eylem Uluslararası Yardım Organizasyonu (International Aid Organization Action Against Hunger- AFC), 54 bine yakın kişiyi kapsayacak olan bir beslenme merkezi açacaktır. Bunun sonucunda su ve beslenme kaynaklarının geliştirilmesi, yerel anlamda sağlık ve bakım alanında verilen hizmetlere destek verilmesi ve bu konuda uluslararası bağlamda alınacak yardımlar önemli niteliktedir⁵⁶⁵.

Sağlıklı bir toplumun oluşması için ancak bedensel, ruhsal ve sosyal açıdan sağlıklı olan bireylerin varlığı gerekmektedir. Kişinin de sağlıklı olabilmesi, toplumun en küçük yapıtaşı olan ailenin ve ailenin en küçük bireyi olan çocuğun iyi bir şekilde geliştirilmesi ve eğitilmesi ve bu alana kaynak ayrılması ile sağlanabilir. Sağlıksız ve nitelikli eğitim almamış olan çocuklar ise toplumu mutsuzluğa

⁵⁶⁴ ÇSGB, *Zamana*, s. 30.

⁵⁶⁵ Yasemin ALPAN, "Az Söz, Çok İş (Çocuk Emegi İle Mücadelede Eylem Örnekleri)". Çalışma Ortamı, Sa: 86, Mayıs-Haziran 2006, ISSN 1302-3519, s. 2.

sürüklemektedir. Sonuç olarak da toplumsal gelişmeyi önlemektedir⁵⁶⁶. Bu duruma ilişkin yapılacak her türlü uygulama, çocukların ileride sağlıklı bir şekilde yaşamalarına ve eğitim hayatlarını da engelleyecek nitelikteki olumsuz sağlık risklerinden de korunmalarını sağlayacaktır.

Sosyal güvenliğin de bir araç niteliğinde olmasının sağlanması ile çocuk çalıştırılması sorununun artan özelliği ile mücadele edildiği gibi azaltılması da sağlanabilecektir⁵⁶⁷. Bu anlamda yapılacak olan faaliyetler; sosyal yardım ve hizmetlerin hedef kitlelere etkin şekilde sunulması amacıyla yeniden yapılanma; bu hizmetlerden yararlanacak olan kesimin sosyal koruma bilgi sistemi kurularak objektif olarak belirlenmesi; yoksulluğun azaltılması yönünde ve muhtaç kişilere bu hizmetlerin yaygın ve etkin olarak ulaştırılmasının sağlanması; sosyal hizmet ve yardım sağlayan kamu kurum ve kuruluşları ile yerel yönetimler ve gönüllü kuruluşlar arasında işbirliğinin sağlanması; belirli kriterlerle yoksul ailelere yardım yapılması ve mevcut uygulamaların gözden geçirilmesi; özel sektörün ve gönüllü kuruluşların sosyal hizmetler alanındaki faaliyetlerinin teşvik edilmesi; aile yardımlarının bir sosyal yardım programı olarak uygulanması açısından çalışılması ve yoksul kesimlerin sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere ulaşmalarının ve yararlanmalarının imkan olarak artırılması şeklinde sıralanmaktadır⁵⁶⁸.

7. Sosyal Tarafların ve Toplumun Katılımının Sağlanması

Çocuk çalıştırılması ile mücadele edilebilmesi konusu hükümet dışındaki kuruluşların sadece kendilerinin üstlenebilecekleri bir konu olmamakta, bu sorun büyük ve önemli bir sorundur. Bu anlamda ulusal politika bağlamında önemli bir nokta, toplumdaki belli başlı tüm kurumların, çocukların çalıştırılması sorunu ile mücadele anlamında etkin bir şekilde rol alları gerekliliğinin benimsenip

⁵⁶⁶ Yıldırım ÇAKAR, “Ülkemizde Çocuk İstihdamı, Eğitimi ve Çözüm Önerileri”. 3. Uluslararası İş Sağlığı ve Güvenliği Bölgesel Konferansı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Genel Müdürlüğü, 13-15 Ekim, 2003,

[⁵⁶⁷ ÇSGB, *Zamana*, s. 30.](http://www.mmo.org.tr/resimler/ekler/6ba9f2a6976570b_ek.pdf?dergi=56, (16-03-2009), s. 2.</p></div><div data-bbox=)

⁵⁶⁸ ÇSGB, *Kitap 2*, s. 18.

yaygınlaştırılmasıdır⁵⁶⁹. Bu bağlamda çocuk çalıştırılmasının önlenmesi amacıyla yürütülen ve yürütülecek olan faaliyetlerde, hedeflenen sonuca ulaşılabilmesi adına, sosyal tarafların ve toplumun katılımının sağlanması önemli ve gerekli bir faktördür⁵⁷⁰.

IPEC deneyimine göre, çocukların çalıştırılması sorunu ile etkin bir mücadelede bulunulabilmesi için, tamamlayıcı rolleri olan temel aktörlerin işin içine katılmaları, bunların her birinin kendi rolünü yerine getirmesi gerekmektedir ki böylece çocuk çalıştırılması sorunu ile mücadelede ilerleme sağlanabilir. Bu anlamda hükümetler, işçiler ve kuruluşları, işverenler ve kuruluşları, üniversiteler, öğretmenler, sivil toplum kuruluşları ve medya, çalışan çocuklar sorunu ile mücadele edilmesi anlamında çalışmalıdır⁵⁷¹.

Çocuk çalıştırılması ile mücadele kapsamında, yalnızca merkezi hükümet üç temel girişimi ortaya çıkartabilir. Bu bağlamda çocuk çalıştırılması ile ilgili yasal düzenlemelerin ve uygun uygulama mekanizmalarının oluşturulması; kamusal anlamda öncelikleri belirleyen ve önemli sosyal aktörleri kapsayan ulusal bir çocuk çalıştırılması politikasının oluşturulması; en yoksul ailelerin çocuklarını bile kapsayan fiziksel ve ekonomik anlamda ulaşılabilir, kaliteli ve finansmanı kamu tarafından karşılanan bir temel eğitim sisteminin verilmesi bu üç temel girişimi oluşturmaktadır. Bu anlamda hükümetlerin çocukların çalıştırılması sorununa öncelik tanıyarak bu anlamda istihdam, sosyal hizmetler ve eğitim alanlarında politika ve programlar hazırlayıp uygulamalıdır⁵⁷². Bu anlamda hükümetlerin bu konuda hareket ettikleri ve çocuk hakları sözleşmesine göre de üstlendikleri görevleri meydana getirmek için çabaladıkları görülmektedir. Örneğin, 1996' da Yeni Delhi' de Bağlantısızlar Hareketi Çalışma Bakanları toplantısında çalışan çocukların emeğinin istismar edilmesinin hangi koşullar olursa olsun ahlak dışı bir davranış olduğu ve insan saygınlığına da yapılmış bir hakaret olduğu fikri konusunda uzlaşmıştır. Bunun yanında çocukların tehlikeli işlerde çalıştırılmalarına tamamen

⁵⁶⁹ UÇO, Ünite 2, s. 65.

⁵⁷⁰ ÇSGB, Zamana, s. 29.

⁵⁷¹ UÇO, Ünite 2, s. 75.

⁵⁷² UÇO, Ünite 2, s. 76.

ve derhal son verilmesine yönelik önceliğin birinci derecede önemli olduğu kararında da fikir birliğine varılmıştır⁵⁷³.

İşçi kuruluşları ise çocukların çalışma koşulları açısından gözlem yaparak ve bu anlamda medyada çeşitli kampanyalar başlatarak çocuk çalışanlar ve kendi üyeleri arasında bilinç ve duyarlılığı geliştirici uygulamalarda bulunabilirler. Yapacakları bu uygulamalar ile çocuk çalıştırılması ile mücadele adına önemli bir rol oynayabilirler⁵⁷⁴. İşçiler ile çalışan çocuklar bağlamında UÇÖ sözleşmelerini içeren insan haklarına saygı ve kolektif sorumluluk talepleri, şirketler bazında da etkilidir. Bu anlamda Dünya çapında üretim gerçekleştiren Levis ve Reebok gibi ünlü kuruluşlar ve bu tarz spor giysi üreten diğer birçok firmanın bu konuda oldukça hassas oldukları görülmektedir. Avrupa’ da mağazaların bazıları, örneğin halı gibi bazı ürünlerin üretiminde çocukların çalıştırılmadıklarına dair bir sertifika almadan, ürünlerini satmamaya karar vermişlerdir. Başka bir örneğe değinildiğinde, Uluslararası Futbol Federasyonu (FIFA); Uluslararası Hür İşçi Sendikası Konfederasyonu (ICETU), Uluslararası Tekstil, Giyim ve Deri İşleri Federasyonu (ITGLWF) ve Uluslararası Ticaret, Profesyonel ve Teknik Çalışanlar Federasyonu (FIET) ile anlaşma yaparak, kendi lisansı ile üretilen mallar için çalışma şartlarının hazırlanması yönünde bir imalat sözleşmesinin hazırlanması konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşma kapsamında, çocukların FIFA lisansı ile üretilen malların üretiminde çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Söz edilen bu tarz işlerde ise ancak UÇÖ’ nün 138 sayılı sözleşmesine uygun olan 15 yaş üzerindeki bireyler çalıştırılabileceklerdir⁵⁷⁵.

Bunun yanında işçi kuruluşları tüm toplumu ayaklandıracak çocuk çalıştırılmasına karşı bir tutum sergileyerek bu konu bağlamındaki var olan yasalar ve uygulamalarında da değişiklik yapabilmeyi sağlayabilirler. Bu bağlamda bazı ülkelerdeki işçi kuruluşlarının toplu sözleşmede çocuk çalıştırılması konusunu ele aldıkları da belirtilmektedir. Örneğin Brezilya’da bulunan sendikalar 1992’den

⁵⁷³ Ali SARAÇ, “Dünya’da ve Türkiye’de Çalışan Çocuklar”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Haber Bülteni. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Sa: 1, Ocak 1997, s. 8.

⁵⁷⁴ UÇÖ, Ünite 2, s. 77.

⁵⁷⁵ SARAÇ, s. 8.

itibaren çocuk çalıştırılmasının önlenmesine yönelik uğraşmaktadırlar. Bu bağlamda Tarım İşçileri Ulusal Konfederasyonu' da (CONTAG) sendika önderlerine eğitimler vererek burada çocuk çalıştırılmasını da içeren, çocuk hakları ile ilgili konuları toplu sözleşmelere nasıl koyacaklarını da açıklamaktadır. Bunun yanında mevcut durumdaki toplu iş sözleşmeleri de ele alınarak, yapılacak yeni sözleşmelere de çocuk çalıştırılması konusundaki hükümlerin nasıl eklenebileceği de araştırılmaktadır. Bu konuda 18 eyaletten sendika üyelerine, toplu sözleşme görüşmelerinde izleyecekleri tutumlar açısından da tesviyeler yapılmıştır. Sonuç olarak CONTAG, çocuk çalışanların korunması ve çocukların çalıştırılmasının önlenmesini de içeren çocuk çalıştırılması ile alakalı konuları toplu sözleşmeye geçirmiştir. Bunun yanında diğer sendikalar da CONTAG' ı izlemektedirler⁵⁷⁶.

İşverenler ve kuruluşları bağlamında bakıldığında ise, çocuk çalıştırılması ile mücadele anlamında işverenlerle yapılacak işbirliği oldukça önemlidir. Çocuk çalıştırılmasının önlenmesi, çocukların tehlikeli işlerde çalıştırılmamaları ve çalışanların çalışma koşullarının iyileştirilmesi bağlamında tek tek işverenler veya işveren kuruluşlarınca uygulanan somut anlamdaki eylem planları etkilidir. İşverenler ve kuruluşlarınca çocuk çalıştırılmasının önlenmesi amacıyla değişik alanlara da yayılan uygulamalar belirli kategorilerde açıklanmaktadır. Bunlar; bilinç ve duyarlılığın artırılması ve politika geliştirme adına yapılan genel etkinlikler, belirli sektörlerdeki çocukların çalıştırılmalarının önlenmesine yönelik çalışmalar, çalışan çocukların işi bırakmaları ve rehabilite edilmeleri amacıyla verilen doğrudan destek, şirketlerde ve sanayi dallarında belirli kurallar doğrultusunda hareket edilmesinin sağlanması ve belirli ürünlerin belgelendirilmesi olarak sayılmaktadır. Nitelikli ve saygın olan uluslararası kuruluşların da yapılan bu çalışmalara katılmaları, sonuç olarak işverenleri de aynı çalışmaya çekebileceği ifade edilmektedir.

Örneğin Pakistan'ın Sialkot yöresinde 1997 yılında, çocukların futbol topunun üretilmesinde çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasına yönelik olarak Sialkot Ticaret ve Sanayi Odası, UÇÖ ve UNICEF tarafından Ortaklar Antlaşması imzalanmıştır. Sialkot'ta yılda 30 milyona yakın futbol topu üretilmekte ve toplam

⁵⁷⁶ UÇO, Ünite 2, s. 77.

35 bin kişinin çalıştırıldığı bu sanayide kadınların yanı sıra 7.000'e yakın çocuğun da çalıştırıldığı tahmin edilmektedir. Bu antlaşma, çalışan 14 yaşından küçük çocukları hedef almakla beraber UÇÖ Sialkot programının dış izleme bileşeninden doğrudan sorumlu niteliktedir. Bu izleme bileşeninin ve en az bunun kadar önemli olan sosyal güvenlik programının da başarısını da güvencede tutmak adına UÇÖ, ortakları ile yakın bir işbirliği ile çalışmaktadır. Bu anlamda sosyal güvenlik programı, çalışmayı bırakan çocuklara eğitim imkanları da dahil olmakla beraber geçerli başka alternatiflerin de sunulması amaç edinmiştir.

Kamusal politikaların ve araştırmaların başlangıcı niteliğinde üniversiteler, çocuk çalıştırılması ile mücadele edilmesi bağlamında oldukça önemli tamamlayıcı bir rol oynayabilirler. Bu bağlamda fiziksel ve insani olan kaynaklar üniversite kanalları ile harekete geçirilebilir. Ayrıca izlenecek olan politikalar ile ilgili tartışmalar için de üniversiteler iyi bir taban oluşturabilir. Bunun yanında üniversitelerdeki beyin gücünden de yararlanılarak ülkedeki duruma uygun olarak politika ve programlar da geliştirilebilir. Üniversitelerin prestiji de, bilinç ve duyarlılığın geliştirilmesi etkinlikleri bağlamında politikaları belirleyenlerin etkisini de arttırabilir⁵⁷⁷.

Çocuk çalıştırılması ile ilgili bilincin ve duyarlılığın öğretmenler, anne ve babalar, çocuklar ve topluluklar arasında geliştirilebilmesi ve herkese kaliteli bir eğitimin verilebilmesinin sağlanmasının ne kadar önemli olduğu konusunun vurgulanması bağlamında, öğretmen kuruluşları bazı eğitim programları oluşturabilirler. Bu bağlamda okul ortamlarını, okul terk ve devamlılık oranlarını izleyerek eğitim sistemindeki sorunları da belirleyebilirler. Böylece başka kuruluşların da yardımı ile eğitime ayrılan ödeme payı arttırılarak, sınıflarda öğrencilerin sınırlı sayıda tutulmasının sağlanması, çok daha iyi eğitim yerlerinin oluşturulması, çocukların çalıştırılması gibi sosyal adalet ile alakalı önemli konuların okullardaki müfredata dahil edilmesi, öğretmenlere sağlanacak olan daha iyi çalışma koşulları ve statüler gibi konularda, ayrıca bu anlamda eğitim ve çocukların

⁵⁷⁷ UÇÖ, Ünite 2, s. 78-80.

çalıştırılması alanlarını içeren yasaların da uygulanması bağlamında öğretmen kuruluşları baskı oluşturabilir.

Ulusal bağlamda çocuklara doğrudan destek verip, toplumu çocuk çalıştırılması konusuna karşı bilinçlendirip harekete geçiren programların uygulanması, çocuk çalıştırılmasına karşı olarak harekette bulunan ve bu konuda geleneksel rol oynayan sivil toplum kuruluşlarının en etkili şekilde rol alabilecekleri alanlarıdır. Bunun yanında çocuk çalıştırılması sorununun yaygınlığı konusunda da bu kuruluşlar araştırma yapabilmekle beraber ve diğer kuruluşlarla da beraber çocuk çalışanların istismarının önlenmesine yönelik sosyal reformların oluşturulması için de çalışabilir⁵⁷⁸. 1996 yılının Ağustos ayında Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu (SAARC) konferansında üye ülkelerde zorla çalıştırılmanın sona erdirilmesi ve çocukların çalıştırılmasının da 2010 yılında ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir⁵⁷⁹.

Diğer yandan, Brezilya'da çocukların çalıştırılmasının önlenmesi ve ortadan kaldırılması adına bir ulusal forum oluşturulmuştur. Bu forum, federal hükümeti, işçi ve işveren kuruluşlarını ve sivil toplum kuruluşları temsil eden 36 kurumdan meydana gelmektedir. Geniş bir sosyal ittifakın oluşturulması, görüş ve deneyimlerin paylaşılması ve politika ve programların uygulanabilir nitelikte olabilmesi için bir destek zeminin de oluşturulması bakanlığın görevidir. Riskli durumlara müdahale etme yetkisine sahip toplumsal güçleri harekete geçirmek ve bunların girişimlerini de birleştirmek adına forum önemli bir rol oynamıştır. Söz edilen bu güçler, sağlık, eğitim, sosyal yardım ve gelir getirici etkinlikleri içeren alanlardaki projelerin uygulanması için kendi maddi ve teknik kaynaklarını kullanmaktadır. Bu forum, riskli alanlarda ve mangal kömürü, kenevir ve şeker kamışı üretimi gibi ekonomik etkinliklerde yapacak olduğu müdahaleleri öncelikle ele almakta, birçok sektörü barındıran programlar ortaya çıkartıp bu programları ilgili taraflara kabul ettirmektedir. Bu anlamda yapılan bu çabaların da eşgüdümü sağlanmakta ve bunun

⁵⁷⁸ UÇO, Ünite 2, s. 81-82.

⁵⁷⁹ SARAÇ, s. 8.

yanında federal, eyalet ve il bağlamında da politika ve programları birbirleri ile bütünleştirmektedir⁵⁸⁰.

Son olarak ise ulusal bilincin ve duyarlılığın geliştirilmesi bağlamında belirleyici bir rol oynayan ulusal medya da önemli bir aktördür. Bu bağlamda çocukların çalıştırılması ve bu sorun ile mücadele anlamında oluşturulan program ve kampanyalar konusunda halk; ulusal ve yerel gazeteler, televizyon ve radyo aracılığıyla da bilgilendirilebilir⁵⁸¹. Haziran 2002’de başlatılan SCREAM, Çocuk İşçiliğini Durdurun (Eğitim, Sanat ve Medya yolu ile Çocuk Haklarının Desteklenmesi), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bulunan okullar, sanat ve gençlik gruplarını kapsayan⁵⁸² ve şuanda 65 ülke tarafından kullanılan bir girişimidir⁵⁸³. Bu girişim IPEC’ in geleneksel olmayan ortaklarının sayısını arttıran, topluma dayalı eğitim ve sosyal seferberlik olarak nitelendirilmektedir. 12 Haziran 2002’de başlatılan Dünya Çocuk Çalıştırılması ile Mücadele Günü ise, bu anlamdaki diğer bir tanıtım aracıdır. Bu bağlamda, Dünya Çocuk Çalıştırılması ile Mücadele Günü ile her yıl çocukların çalıştırıldıkları en kötü biçimlerin belirli bir yönü ortaya konulmaktadır. Örneğin 2003 yılının konusunu çocuk kaçakçılığı oluştururken, 2004 yılının konusunu bu konuya ilişkin bir IPEC raporuna dayalı olarak çocukların evde yaptıkları işler ve 2005 yılının da konusunu madencilik ve taş ocağı sektörü oluşturmaktadır⁵⁸⁴.

8. Hukuki Düzenlemeler ve Mevzuatın Etkin Kullanılması

Çocuk çalıştırılması sorunu ile sadece yasal olmayan düzenlemelerle mücadele edinilmesi, bu sorunun çözümü açısından başarıyı getirmemektedir. Bu sorun yasal düzenlemelerle verilen mücadelelerle de desteklenerek sağlam bir temele ve nedene oturtulduğu zaman, mücadele başarı kazanacaktır. Bu anlamda çocuk ve genç çalışanların çalıştırılabilecek ve çalıştırılmayacak işler yasal düzenlemelerle

⁵⁸⁰ UÇO, Ünite 2, s. 75.

⁵⁸¹ UÇO, Ünite 2, s. 82.

⁵⁸² ILO, Combating Child Labour Through Education: A Source Kit For Policy-Makers and Practitioners. International Labour Organization (ILO), Geneva, 2009, s: 12.

⁵⁸³ ILO, **Highlights 2008**, s. 10.

⁵⁸⁴ ILO, **The End**, s. 29-30.

belirtilmektedir. Ayrıca yasalarda belirtilen yaş sınırlamaları ve bu yaşlardaki çocukların çalışabilecekleri alanların belirlenmesi de bu bağlamda önemli nitelik taşımaktadır⁵⁸⁵.

Çocuk çalıştırılması ile ilgili yeni yasal düzenlemelere ve etkin bir denetim mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır⁵⁸⁶. Yeniden düzenlenme ihtiyacı olan yasal araçlara anayasa, ceza kanunları, iş yasaları (bu iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili teftiş ve işçilik dahil), aile ve çocuk bakımı yasaları (evlenme ve evlat edinme de dahil), geleneksel yasalar, refah yasaları, tazminat yasaları, kanıt ve prosedür yasaları, eğitim yasaları, yönetsel yasalar ve uluslararası hareketi, işbirliği ve yardımı yöneten yasalar örnek olarak verilmektedir⁵⁸⁷. Yasal düzenlemelerin çocukların hakları lehinde oluşturulması için, çocukların hakları konusunda bilgilendirilmeleri ve bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda devlet, işverenler, işçi sendikaları, genel bağlamda tüm toplum bu konuda görevlidir. Çocukların yasal bağlamda sosyal güvenlik hakkı, sendikal haklarından yararlanma, çalışma koşulları ve saati konusundaki hakları konusunda düzenlemeye gidilmesi önemlidir. Bu anlamda yasalara uyan işverenlere karşı çocukları toplumsal ve doğal nitelikte haklarından yoksun bir biçimde çalıştıranların haksız bir rekabet gücünden de yararlandığı ve bunun yarattığı sakıncaları da belirlemek önemlidir. Yasal düzenlemeler ile risk düzeylerinin belirlenmesi ve çocukların çalıştırılma konusunun ele alınması oldukça önemlidir. Çocukların çalıştırılmayacakları, sadece koşullu olarak çalıştırılabilecekleri alanların tespiti, çalışan çocukların hakları bağlamında önem taşımaktadır⁵⁸⁸. İşverenlerin yükümlülüklerini ve bu konuda oluşturulan standartların ne şekilde uygulandığı konusunda denetim yapılması amacıyla, çocuk çalıştırılmasının ilgili kanun ve denetim yolu ile düzenlenmesi, birçok ülke bağlamında oldukça önemli nitelik taşımaktadır⁵⁸⁹.

⁵⁸⁵ ÇSGB, *Zamana*, s. 30.

⁵⁸⁶ ÇSGB, *Türkiye’de*, s. 12.

⁵⁸⁷ ILO, Guide Book IV: Policy Choices and Programme Interventions for Time-Bound Programmes: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning. International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003s. 7.

⁵⁸⁸ BULUTAY, s. 22.

⁵⁸⁹ BATUR, s. 4.

27-28 Eylül 2007 tarihinde İstanbul'da 12 ülkenin işveren kuruluşlarının⁵⁹⁰ temsilcilerinin de⁵⁹¹ katılımı ile gerçekleştirilen Çalışan Çocuklar ile İlgili Bölgearası Konferans'ta, çocukların çalıştırılması ile mücadele anlamında bazı kararlar alınmıştır. Bu anlamda çocukların çalıştırılmalarının doğurduğu ekonomik ve sosyal olumsuzluklara karşı bilinçlendirmenin sağlanması; ulusal iş kanununa ve uluslararası sözleşme hükümlerine uygun olarak davranılmasının sağlanması; çocukların çalıştıkları en kötü biçimlerin ortadan kaldırılmasını sağlamak adına politikaların oluşturulup uygulanması amacıyla yerel ve merkezi makamlar ile beraber çalışılması; bu sorun adına oluşturulan politikaların, yerel, ulusal ve sektörel bazda eylem planlarına çevrilmeleri; çalışan çocuklar ve aileleri için, kreş, okul ve eğitim merkezlerinin kurulması gibi devlet politika ve faaliyetlerinin desteklenmesi; bu sorun ile mücadelede etkin rol oynayan temel sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşılması açısından bu politikaların benimsenmesi; çocuk çalıştırılması ile mücadele anlamında iyi sonuçlanmış çalışmaların paylaşılması; ulusal, sektörel ve yerel bazda oluşturulan eylem planlarının geliştirilmesi amacıyla olasılıkların araştırılması kararlaştırılmıştır⁵⁹².

⁵⁹⁰ 12 ülkenin işveren kuruluşları: Arnavutluk İşverenler Konseyi; Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Girişimciler (İşveren) Organizasyonları Konfederasyonu; Bosna-Hersek İşverenler Birliği; Gürcistan İşverenler Birliği; Kazakistan, Alma Ata Şehir Sanayiciler ve Girişimciler Sendikası; Kırgızistan İşverenler Konfederasyonu; Makedonya Cumhuriyeti İşverenler Konfederasyonu; Moldova Tarım ve Gıda Sanayi İşverenleri Ulusal Federasyonu; Moldova Ulusal İşverenler Konfederasyonu; Tacikistan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Ulusal Birliği; Tacikistan İşverenler Sendikası; Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu; Ukrayna İşverenler Federasyonu; Özbekistan İş Kadınları Birliği. Detaylı bilgi için bkz: ILO, **Employers** the in Fight Against Child Labour: Report on the Inter-Regional Conference on Sharing Experiences and Lessons Learnt on Child Labour İstanbul Turkey 27-28 September 2007. International Labour Organization (ILO), Turkey, 2007, s. 9.

⁵⁹¹ Konferanstaki diğer katılımcılar: TİSK Başkanı ve Genel Sekreteri ve diğer TİSK personeli; Türkiye'den sendika temsilcileri; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Müsteşarı; UNICEF; UÇÖ Türkiye Temsilcisi ve personeli; IPEC Direktörü ve IPEC İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanı; ILO-ACT/EMP Direktörü. Detaylı bilgi için bkz: ILO, **Employers**, s. 9.

⁵⁹² ILO, **Employers**, s. 28.

SONUÇ

Çocuk çalıştırılması sorunu, geçmiş dönemlerden günümüze kadar bütün toplumların ortak problemi olmuştur. Çocuklar her zaman aileleri tarafından birer gelir kaynağı olarak görülmelerinin yanında, işverenler tarafından da ucuz işgücü yani maliyet tasarrufu olarak benimsenmiştir. Bunun sonucunda oluşan çocuk işgücü talebi, çocukların çalıştırılmasının önlenmesi bağlamında engelleyici bir unsur olmuştur.

Çocuklar, çeşitli türlerde yani ücret karşılığında, ücretsiz olarak ve çırak olarak istihdam edilmektedir. Çırak olarak istihdam edilen çocuklar çalışmalarının yanında eğitim de görerek mesleki anlamda bilgi ve beceri kazanmaktadır. Bu çalışma türü ile çocuk eğitim hayatından da çok kopmayarak bir yandan mesleki ve teknik beceriye de ulaşmaktadır. Çok yaygın olarak görülen çocuğun herhangi bir ücret almadan aile çalışanı olarak çalışması ise genellikle kırsal yerlerde ve tarım alanında çalıştırılması olarak görülmektedir. Geleneksel yapının da hakim olduğu bu yapılarda çocuk tarlada çalışmakta ve ailesinden hiçbir ücret almamaktadır. Bunun yanında yine geleneksel yapının hakimiyetinin söz konusu olduğu kızların evde ev işleri yapması şeklinde çalışması da bu türde çalışmayı göstermektedir. Özellikle kırsal yerleşim merkezlerinde çocukların tarlada aile büyüklerine yardım etmesi ve kız çocuklarının geleceğin ev hanımı ve annesi mantığı ile evde ev işlerini ve çocuk bakmayı öğrenmesi gibi faaliyetler de bu geleneksel yapının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum kentsel alanlara gidildikçe azalmaktadır.

Fabrikalarda, madenlerde, tarlalarda, yani tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe çalıştırılan çocuklar, düşük ücretlerle çalıştırıldıkları gibi, uzun saatler boyunca ve kötü çalışma koşulların, yani en kötü biçimlerde de çalıştırılmaktadır. Daha henüz gelişimini tamamlamamış olan çocuk en kötü şartlarda sokaklarda çalıştırılmaktadır. Özellikle göç ile kırdan kente gelmiş olan aile, yeterli gelir elde edemediği durumlarda çocuklarını sokakta çalıştırmaya başlamaktadır. Bu anlamda çocuk çalıştırılmasının temel nedeninin ekonomik olarak yoksulluk olgusunun olduğu görülmektedir. Bu durum küresel ölçekte yoğunlukla görülmektedir.

Çocukların çalıştırıldığı en kötü biçimlerdeki işlere bakıldığında genelde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen aile borcuna karşılık çocuğun alınması ve köle olarak zorla çalıştırıldığı durumlar da söz konusudur. Ayrıca çocukların asker olarak kullanılması da, biyolojik ve fizyolojik açıdan henüz gelişmemiş çocuk için çok ağır olmaktadır.

Çocukların pornografik yayınlarda da kullanılması, özellikle de günümüzde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğu özellikle psikolojik ve ahlaki yönden etkileyen bu tarz işler, uzun dönemlerde kötü sonuçlar doğurmakta, çocuk gelişimini olumsuz yönde tamamlamaktadır. Ayrıca çocuk duygusal anlamda istismara uğramanın yanında, fiziksel olarak da oldukça etkilenmektedir. Çalıştırılan çocuklar, yaptıkları işin niteliğinden dolayı istismar edilerek psikolojik, fizyolojik ve ahlaki açıdan olumsuzluklara maruz kalmaktadır. Özellikle de kötü çalışma biçimlerinde çalıştırılan çocuklar her çeşit ihmal ve istismar ile karşılaşmaktadır. Ayrıca çalıştırılan çocuklar çeşitli iş kazaları ve meslek hastalıklarıyla da yüzleşmektedir.

Çocukları çalıştırmaları sonucunda karşılaştığı dışlanma olgusu da, çocuğun gelecekte kendini ispatlaması bağlamında önem taşımaktadır. Çünkü çalışan ve çocukluk çağında yapması gereken fırsat faaliyetleri yapmayan çocuk zamanla toplumdan dışlanarak soyutlanmakta ve izole hale gelmektedir. Bu durum da çocuğu oldukça olumsuz etkilemektedir.

Çocuk çalıştırılmasının çocuk üzerinde bıraktığı bir başka etki ise eğitim konusudur. Çocuklar okuldan uzaklaştırılmakta ve çalışma yaşamına itilmektedir. Bu bağlamda çalıştırılan çocuk, okula gönderilmek yerine aile gelirine katkı amaçlı çalıştırılmaktadır. Bunun sonucunda da çocuk, eğitim fırsatını kaçırmış olup, gelecekte vasıfsız eleman durumuna düşerek işsizlik ve yoksulluk kısır döngüsü içerisine girmektedir. Bu anlamda bakıldığında, çocuk çalıştırılmasının en temel nedeni olan yoksulluk olgusu ile tekrar karşılaşılmaktadır. Yetişkin duruma gelen çocuk, düştüğü yoksulluk durumundan kurtulmak amacıyla, kendi çocuğunu okuldan çekip çalıştırma yoluna gitmektedir.

Yoksulluğun temel neden olarak görüldüğü bu sorun üzerinde, küreselleşme olgusunun da etkileri, oluşturulan esnek politikalar ile görülmektedir. Küreselleşme beraberinde getirdiği esnek, eğreti güvencesiz ortam ile kişiler arasındaki eşitsizliği arttırmıştır. Bu durumdan en çok da az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler etkilenmiştir. Dünya’da günde 1 doların altında gelire sahip olan insanların çoğunlukla Sahra-altı Afrika ülkelerinde bulunması da bu durumu kanıtlamaktadır. Gelir dağılımından az pay alan aile bireyleri de kurtuluşu çocuklarını çalıştırma yoluna giderek bulmuşlardır. Bu bağlamda dünyanın hangi bölgesine bakılırsa bakılsın, yoksulluğun bu sorun üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir.

Çocuk çalıştırılması üzerine yapılan mücadele stratejileri kapsamında Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği çeşitli düzenlemeler yapmaktadır. Özellikle UÇÖ, tarafından oluşturulan sözleşmeler ve Çocuk Çalıştırılmasını Önlemeye Yönelik projesi ile, toplum bilinci sağlanarak bu konu ile mücadele edilmektedir. Ayrıca verilen ekonomik, sosyal ve hukuksal yönden verilen destekler, çocukların çalıştırılırken korunması ve çalıştırılma ile tamamen mücadele edilmesi anlamında önemli etkiler taşımaktadır. Kişilere verilen eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri de, maddi yardım kadar önemli olmaktadır. Ayrıca kamu kuruluşlarının yanında gönüllü kuruluşların da verdiği katkı bu anlamda önemli bir nitelik taşımaktadır. Medyanın oluşturduğu destek ile de bütün toplum bilinçlenmekte ve sorun ile mücadele etmektedir. Sonuçta bir toplumun kalkınması, o toplumda yetişen çocuklara bağlıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR*

African Development Bank, Global Poverty Report 2002: Achieving the Millenium Development Goals in Africa Progress, Prospects, and Policy Implications. June 2002.

AKHUN İlhan, “Okul-Sanayi Ortaklaşa (OSANOR) Eğitimi”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Sa: 2, Ankara, 1987, s. 203-209.

AKKAYA Yüksel, “ “Küreselleşme” Versus Sendikasılaşırma ve Yoksullaştırma”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 2004/3, İstanbul, 2004, s. 93-122.

AKŞİT Bahattin, KARANCI Nuray, HOŞGÖR Ayşe Gündüz, Turkey, Working Street Children In Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment. International Labour Organization (ILO), Geneva, November 2001.

AKYAN Mehmet Ali, ATAK Nazlı, “Çankırı Sanayi Sitesinde Çalışan Çocuklar ve Çalışma Koşulları”, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. C. 57, Sa: 3, 2004, s. 139-151.

ALPAN Yasemin, “Az Söz, Çok İş (Çocuk Emeği İle Mücadelede Eylem Örnekleri)”, Çalışma Ortamı. Sa: 86, Mayıs-Haziran 2006, s. 12.

ALTAN Ömer Zühtü, Sosyal Politika. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Ders Kitapları, Yayın No. 8, 2000.

ASLAN Nedim, DİNÇ Mustafa Fehmi, “3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu’nda Öngörülen Sistem Doğrultusunda Çıraklık Eğitimi Merkezlerince Yürütülen Uygulamalar”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 303-320.

* Dipnotlarda kullanılan kısaltmalar koyu renk dizilmiştir.

ASLANTEPE Gülay, “Cooperation Is A Must”, Working Children Journal. Ministry of Labour and Social Security, No. 1, Ankara, 2001, s. 6-9.

AVCI Didem, OĞUR Recai, “Çöp Toplamakla Görevli Kişilerin Sağlığı ve Görevlerinde Alınması Gereken Çevre Sağlığı Önlemleri”, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi. C. 13, Sa. 5, 2004, s. 178-182.

BAKIRCI Kadriye, “**Türkiye’de** Çocuk ve Genç İşçiliği”, Görüş Dergisi. Sa: 58, TÜSİAD, Mart 2004, s. 52-56.

BAKIRCI Kadriye, **Çocuk** ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması (Uluslararası, Bölgesel ve Türk Hukuku Açısından). Beta Basım, No. 1476, İstanbul, Mayıs 2004.

BALCI Yasemin Günay, EŞİYOK Burcu, “Çocuk Emeği İşyerinde 19 Yaş ve Altındaki Çocuk ve Gençlere Yönelik Şiddet”, Çalışma Ortamı. Sa: 60, Ocak-Şubat 2002, s. 23-25.

BASU Kaushik, TZANNATOS Zafiris, “Child Labor and Development: An Introduction”, The World Bank Economic Review. Vol. 17, No. 2, s. 145-146.

BASU Kaushik, TZANNATOS Zafiris, “The Global Child Labor Problem: What Can We Know and What Can We Do?”, The World Bank Economic Review. Vol. 17, No. 2, s. 147-173.

BAŞARGAN Nükhet HOTAR, KÜMBÜL Burcu, “Çalışan Çocuk Sorununa Aileleri Açısından Bir Bakış; İzmir İli Örneği”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 137-160.

BAŞBAKKAL Zümrüt, ŞEN Nesrin, CONK Zeynep, “İzmir Mesleki Eğitim Merkezinde Eğitim Gören Çocuk İşçilerin Sağlık, Sosyal ve Kültürel Durumlarının Belirlenmesi”, Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. C. 21, Sa: 1, 2005, s. 91-101.

BAŞTAYMAZ Tahir, “Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar”, Mercek Dergisi. Yıl: 3, Sa: 12, MESS Yayınları, İstanbul, 1998.

BATUR Erhan, “Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nin Çocuk İşçiliğinin Sömürülmesiyle Mücadele Tasfiye Kararı Özeti”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Haber Bülteni. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Sa: 3, Temmuz 1997.

BAYER İsmail, PİYAL Bülent, “Çocuk İşgücü: Değerlerimizi Koruyalım, Geleceği Destekleyelim”, Mercek Dergisi. Yıl: 2, Sa: 6, MESS Yayınları, İstanbul, 1997, s. 126-135.

BEQUELE Assefa, BOYDEN Jo, Çocuk Çalıştırılmasıyla Mücadele. (Çev. Şanar TAYŞİ), Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), Ankara, 1995.

BHALOTRA Sonia, “Child Labour in Africa” . Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) Social Employment and Migration Working Papers, No. 4, Paris, 2003.

BHALOTRA Sonia, HEADY Christopher, “Child Farm Labor: The Wealth Paradox”, The World Bank Economic Review. Vol. 17, No.2, s. 197-227.

BİLAZER Fatma Nur, GONCA Gül Esin, UĞUR Sevinç, UÇAK Hatice, Türkiye’de Hemşirelik ve Çocuk İşçiliği. Odak Ofset Matbaacılık, Ankara, Aralık 2008.

BİLGİN H. Osman, “Sokakta Çalışan Çocuklar Sorunu ve Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Projesi Modeli”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 435-460.

BOCUTOĞLU Ersan, “Türkiye’de Kamu Ekonomisi ve Yönetimin Şeffaflaştırılması, Yolsuzluk ve Yoksullukla Mücadele”, (içinde) Yoksulluk Cilt 1. Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs-1 Haziran). İstanbul, 2003, s. 220-229.

BOIDIN Catherine, Çev. Dr. Bülent PİYAL, Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi, Çalışma Yaşamında Çocuk: Psikososyolojik Yaklaşım. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, Nisan 1995.

BULUTAY Tuncer, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Child Labour In Turkey. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Eylül 1995.

CHAUBEY Jay, PERISIC Mima, PERRAULT Nadine, LARYEA-ADJEI George, KHAN Noreen , “Child Labour, Education and Policy Options” United Nations Children's Fund (UNICEF) Staff Working Papers, Division of Policy and Planning Series. New York, Mart 2007.

CIGNO Alessandro, ROSATI Furio Camillo, The Economics of Child Labour. Oxford University Press, New York, 2005.

CORDOVA Efrén, “From Full Time Wage Employment To Atypical Employment: A Majorshift In The Evolution of Labour Relations?”, International Labour Review. Vol. 125, No. 6, 1986, s. 641-657.

CORTEZ Solange Aparacida Estevaeo, Marco BARBIERI Antonio, SARAIVA Maria da Conceiçao Pereira, HETTIOLeloisa B, SILVA Antonio Augusto Moura da, CARDOSO Viviane Cunha, “Does Child Labour Affect Final Height?”, Occupational Medicine. March 2007, s. 118-125.

ÇAKIR Özlem, “Sosyal Dışlanma” Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C. 4, Sa: 3, Temmuz-Eylül 2002, s. 83-104.

ÇATIK Arife Elzem, ÇAM Olcay, “Hemşire ve Ebelerin Çocuk İstismarı ve İhmalinin Belirti ve Risklerini Tanıma Düzeylerinin Saptanması”, Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. C. 22, Sa: 2, İzmir, 2006, s. 103-119.

ÇSGB, “A New Approach: Time-Bound Policy and Programme Framework and Its Basic Features”, The Hope: A Journal Dedicated to the Elimination of Child Labour. General Directorate of Labour, No. 2, Ankara, 2002, s. 35-43.

ÇSGB, “Bir **Bakışta** Dünya’da Çocuk İşçilerin Durumu”, Çalışan Çocuklar: “Sorun Bizim, Çare Birlikte”. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, s. 8-9.

ÇSGB, “**Türkiye**’de Çocuk İşçiliği Sorunu”, Çalışan Çocuklar: “Sorun Bizim, Çare Birlikte”. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, s. 10-12.

ÇSGB, “UNICEF Dünya Çocuklarının Durumu 1997 Raporu Sunumu”. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Haber Bülteni. Sa: 1, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, Ocak 1997.

ÇSGB, **Baseline** Survey on The Worst Forms of Child Labour In The Furniture Sector. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, 2005.

ÇSGB, Çocuk İşçiliği ile Mücadelede **Öğretmen** El Kitabı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), No. 148, Ankara.

ÇSGB, Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin **Zamana** Bağlı Politika ve Program Çerçevesi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, Kasım 2006.

ÇSGB, Project For The Elimination of Worst Forms of Child Labour in Selected Industries in İzmir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, 2005.

ÇSGB, Project For The Elimination of Worst Forms of Child Labour in **Furniture** Sector. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Ankara, 2007.

ÇSGB, Türkiye’de Çocuk İşçiliği Çare Birlikte Bilgilendirme Materyali Kitap 2. No. 122, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Duman Ofset, Ankara, 2006.

ÇSGB, Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorun Bizim Bilgilendirme Materyali **Kitap 1**. No. 121, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Duman Ofset, Ankara, 2006.

ÇSGB, Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Projesi Temel Araştırma Raporu: Kastamonu, Çankırı, Elazığ, Erzurum, Van, Ordu ve Sinop İlleri Araştırma Sonuçları. Ankara, Temmuz, 2007.

ÇULHAOĞLU Metin, “Yoksulluk ve Yoksullaşma: İpin Ucunu Kaçtırmadan”, Toplum ve Hekim Dergisi. C. 19, Sa: 1, Ankara, Ocak-Şubat 2004, s. 3-6.

DCAF, Child Soldiers, DCAF Backgrounder. Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 2006/10.

DEDEOĞLU Necati, “Sağlık ve Yoksulluk”, Toplum ve Hekim Dergisi. C. 19, Sa: 1, Ankara, Ocak-Şubat 2004, s. 51-53.

DEMİRİLİK Sevda, DEMİRİLİK Tunç, “Çalışan Çocuklar Açısından Çıraklık Eğitiminin Önemi: İzmir Çıraklık Eğitim Merkezinde Öğrenim Gören Çıraklar Üzerine Bir Araştırma”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 321-337.

DEMİRİLİK Sevda, Sosyal Güvenlik Sosyolojisi. Legal Yayıncılık, Nisan, 2005.

DEMİRHAN Fatma Elif Adakale, EKONOMİ Münir, “Türkiye’de Kadın İşçilerle İlgili Koruyucu Yasal Düzenlemeler ve 4857 Sayılı Yeni İş Kanunu İle Getirilen

Yenilikler”, İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi. C. 4, Sa: 5, İstanbul, Ekim 2005, s. 55-67.

DERRIEN Jean-Maurice, Çocuk Çalıştırılması ile İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi (Çev. Dr. Haluk BAŞÇIL, Dr. Bülent PİYAL), No. 36, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), Ankara, 1994.

DİE, Çocuk İşgücü Child Labour 1999. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, 1999.

ECEVİT Yıldız, “Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir”, Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. Özel Eki, 25 (4), 2003, s. 83-88.

EDMONDS Eric V., “Alternative Income Generation and Entry into Worst Forms of **Child** Labor: Theory and Evidence from Ragpickers, Porters, and Child Domestics in Nepal”, (içinde) Linking Theory and Practice to Eliminate the Worst Forms of Child Labor. (Edt. U.S. Department of Labour), November 2006, s. 69-114.

EDMONDS Eric V., “Child Labour in **Asia**”, Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) Social, Employment and Migration Working Papers, No.5, Paris, 2003.

EDMONDS Eric V., PAVCNIK Nina, “Child Labour in the Global Economy”, The Journal of Economic Perspectives. Vol. 19, No. 1, Winter 2005, s.199-220.

EGE Gökür Bostancı, “Çalışan Çocuk Kimdir”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 53-66.

EKİM Başak, “Avrupa Birliği Sosyal İçerme Süreci ve AB Ülkelerinde Çocuk Yardımı Politikaları”, Tes-İş Dergisi. Sa: 2, Ankara, Haziran 2005, s. 81-84.

ERDER Sema, “Çalışan Çocuklar: Çıracak mı, İşçi mi?”, Tes-İş Dergisi. Sa: 2, Ankara, Haziran 2005, s. 38-44.

ERDOĞAN Güzin, “Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, (içinde) Yoksullukla Mücadele Stratejileri. Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara, 2002.

ERDUT Tijen, Yeni Teknolojilerin İş İlişkileri Üzerindeki Etkisi. TUHİS Yayınları, İzmir, 1998.

ERDUT Zeki, “Liberal Ekonomi Politikaları ve **Sosyal** Politika”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 2004/2, İstanbul, 2004, s. 11-37.

ERDUT Zeki, Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2003.

ERDUT Zeki, Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi. Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenler Sendikası (TÜHİS), No. 29, İzmir, 1998.

Faruk SAPANCALI, “**Küreselleşme** Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar”, Çimento İşveren Dergisi. C. 16, Sa: 4, Temmuz 2002, s. 17-30.

Faruk SAPANCALI, Sosyal **Dışlanma**. D.E.Ü. Rektörlük Matbaası, İzmir, Mayıs 2003.

FİDAN Fatma, “Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği”, “Psychological and Social Aspects of the Child Labor Question”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 4, Sa: 1, Edirne, Haziran 2004, s. 30-49.

GENÇLER Ayhan, “Büyüyen Yasadışı Göç Sorunu ve Türkiye”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 3, Sa: 1, 2004, s. 74-84.

GERŞİL Gülşen Sarı, ARACI Mehtap, “Küreselleşme Sürecinde Türk İşçi Sendikacılığı ve Yaşanan Örgütlenme Sorunu”, Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi. C. 14, Sa: 2, Manisa, 2007, s. 155-169.

GIBBONS Elizabeth D., HUEBLER Friedrich, LOAIZA Edilberto, “Child Labour, Education and the Principle of Non-Discrimination”, United Nations Children's Fund (UNICEF) Staff Working Papers, Division of Policy and Planning Series. New York, November 2005.

GÖNENÇ Meltem, AYHAN Nil, BAKIR M. Akif, “Kız Çocuklarının Eğitim Haklarından Tam Olarak Yararlanamaması ve Ev İşlerinde Çalıştırılması”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 257-276.

GÖNÜLLÜ Müzeyyen, Gönül İÇLİ, “Çalışma Yaşamında Kadınlar: Aile ve İş İlişkileri”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 25, No. 1, Mayıs 2001, s. 81-100.

GUNNARSSON Victoria, ORAZEM Peter F., SANCHEZ Mario A., “Child Labor and School Achievement In Latin America”, The World Bank Economic Review. Vol. 20, No. 1, s. 31-54.

GÜLER Ebru Çetin, “Çocuk İşgücü ve Eğitim”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 223-234.

GÜRÇAY Cemile, KUMAŞ Handan, “Dünya’da ve Türkiye’de Çalış(tırıl)an Çocukların Profili”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 31-52.

HOŞGÖR Ayşe Gündüz, KARABIYIK Ertan, ÇETİNKAYA Özgür, SARGIN Hasan Cemal, Sokaktan Umuda Başarı Öyküleri Sokakta Çalışan Çocukla Sorununun Çözümüne Yönelik Model Çalışmalar ve Yöntemsel Rehber. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), Ankara, 2005.

ILO, “India Against Child Labour”, World of Work. International Labour Organization (ILO), No. 61, Geneva, December 2007.

ILO, A **Future** Without Child Labour. International Labour Conference 90th Session 2002, Report I(B), International Labour Organization (ILO), Geneva, 2002.

ILO, A New **Tool** To Combat The Worst Forms Of Child Labour ILO Convention 182. International Labour Organization (ILO), Switzerland, 1999.

ILO, Actions Against Child Labour IPEC **Highlights 2008**. International Labour Organization (ILO), Geneva, February 2009.

ILO, Combating Child Labour Through Education: A Source Kit For Policy-Makers and Practitioners. International Labour Organization (ILO), Geneva, 2009.

ILO, Combating Child Labour: A Handbook for Labour **Inspectors**. International Labour Organization (ILO), Geneva, December 2002.

ILO, **Employers** the in Fight Against Child Labour: Report on the Inter-Regional Conference on Sharing Experiences and Lessons Learnt on Child Labour İstanbul Turkey 27-28 September 2007. International Labour Organization (ILO), Turkey, 2007.

ILO, Guide Book I: How to Use the Time-Bound Programme MAP: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning, International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003.

ILO, Guide Book II: Time Bound Programmes for Eleminating the Worst Forms of Child Labour-An Introduction: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning, International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003.

ILO, Guide Book III: Creating the Knowledge Base for Time-Bound Programmes: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning. International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003.

ILO, Guide Book IV: Policy Choices and Programme Interventions for Time-Bound Programmes: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning. International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003.

ILO, Guide Book V: How Overviev of Strategic Planning, Monitoring and Evaluation of Time-Bound Programmes: Time-Bound Programme Manuel for Action Planning. International Labour Organization (ILO), Turin, Italy, 2003.

ILO, **Protecting** Children in The World Of Work, Labour Education. International Labour Organization (ILO), 1997/3, No. 108, Geneva, 1997.

ILO, Stopping Forced Labour. International Labour Conference 89th Session 2001, Report I(B), International Labour Organization (ILO), Geneva, 2001.

ILO, **Targeting** The Intolerable: A New International Convention To Eleminate The Worst Forms Of Child Labour. International Labour Organization (ILO), Geneva, 1999.

ILO, **The End** of Child Labour: Within Reach. International Labour Conference 95th Session 2006, Report I(B), International Labour Organization (ILO), Geneva, 2006.

ILO, Time Bound Program Achievements and Recent Developments So Far in Turkey, International Labour Organization (ILO), Ankara, 2005.

IOE, Handbook On Child Labour: A Guide for Taking Action. International Organisation of Employers (IOE), Switzerland, 1998.

IOE, Handbook On Child Labour: A Guide for Taking Action. International Organisation of Employers (IOE), Revised Edition, Switzerland, 2001.

İLİK Bülent, TÜRKMEN Zeynep, Çocuk İşçiliğinin Temel Nedenlerinde Birisi Olan İç Göç Araştırma Projesi Dökümanı. Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı ILO/IPEC, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), Ankara, Eylül 1994.

KALE Nesrin, “İnsan Hakları Bağlamında Yoksulluk”, (içinde) Yoksulluk Cilt 1 Yoksulluk Sempozyumu, (31 Mayıs-1 Haziran). İstanbul, 2003, s. 70-79.

KAMU-SEN, İstihdam, İşsizlik ve Ücret Sorunlarına Çözüm Arayışları. Türkiye Kamu-Sen Ar-Ge Yayınları, No. 10, Ankara, 2004.

KAPAR Recep, “Sosyal **Korumanın** Yaygınlaştırılması”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 5, Sa: 4, İzmir, 2003, s. 49-69.

KAPAR Recep, Uygun İş Bağlamında Çalışan Yoksullar. Sosyal Siyaset Konferansları, 48. Kitap, İstanbul, 2003, s.185-204.

KARABULUT Özcan, Trade Union Action Against Child Labour: The TÜRK-İŞ Model. TÜRK-İŞ Publication, No. 225, Ankara, May 2002.

KARAKAYALI Hüseyin, Makro Ekonomi. Emek Kitapevi, İzmir, 2005.

KARAMAN Banu, ÖZÇALIK Melih, “Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü”, Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi. C. 14, Sa: 1, Manisa, 2007, s. 25-41.

KARATAY Abdullah, “İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar: Göç ve Kent Yoksulluğu”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri, 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 461-490.

KOCABAY Nejat, “Uluslararası Çalışma Örgütü Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC)”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Mart 2002, s. 25-30.

KOLAÇ Nurcan, ERGÜN Ayşe, EROL Saime, “Pazarda Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları ve Sağlık”, Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi. Nisan-Mayıs-Haziran 2006, s. 30-36.

KORAY Meryem, Sosyal Politika. Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2000.

KURNAZ Şebnem Avşar, “Çocuk Yoksulluğu”, Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi. C. 3, Sa: 12, Yıl: 10, Ankara, Nisan-Mayıs-Haziran 2007, s. 47-55.

KUTAL Metin, “Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Sosyal Boyutu”, (içinde) Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan. TÜHİS Yayınları, No. 38, s. 55-70.

LVALETTE Michael, “The “New Sociology of Childhood” and Child Labour: Childhood, Children’s Right and “Children’s Voice”, (içinde) A Thing of the Past? : Child Labour in Britain in the Nineteenth and Twentieth Centuries. (Edt. Michael LVALETTE), Liverpool University Press, 1999, s. 16-43.

LEONARD Madeleine, “Child Work in the UK, 1970-1998”, (içinde) A Thing of the Past? : Child Labour in Britain in the Nineteenth and Twentieth Centuries. (Edt. Michael LVALETTE), Liverpool University Press, 1999, s. 177-192.

LIETEN G.K, Children, Structure, and Agency: Realities Across the Developing World. Routledge Tylor&Francis, New York, 2008.

LORDOĞLU Kuvvet, “Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. C. 55, Sa: 1, İstanbul, 2005, s. 45-60.

LORDOĞLU Kuvvet, Nurcan ÖZKAPLAN, Çalışma İktisadı. Der Yayınları, İstanbul, 2005.

MAKAL Ahmet, Çocuktum, Ufacıktım: Türkiye’de 1920-1960 Döneminde Çocuk İşçiliği. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Matbaası, No. 98, Ankara, 2006.

MANIER Benedicte, “Hindistan: Ekonomik Patlama Yaygın Çocuk Emegini Gizliyor”, Tes-İş Dergisi. Sa: 2, Ankara, Haziran 2005, s. 86-88.

MÜFTÜOĞLU Berna Güler, HACISALİHOĞLU Elif, “Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: “Bereketli Topraklar Üzerinde” ile 40’lı 50’li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 18, 2008/3, İstanbul, 2008, s. 43-67.

NEWMAN Tony, “Workers and Helpers: Perspectives on Children’s Labour 1899-1999”, British Journal of Social Work. Vol. 30, No. 3, June 2000, s. 323-338.

OECD, Combating Child Labour A Review of Policies. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), Paris, 2003.

ONGAN Nilgün Tunçcan, “Esneklik Yaklaşımının İstihdam Hacmi Açısından Değerlendirilmesi”, Çalışma ve Toplum Dergisi. 2004/3, İstanbul, 2004, s. 123-142.

ÖGEL Kültegin, “Alkol ve Madde Kullanım Bozukluklarında Damgalanma”, Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi. C. 12, Ek Sa: 3, Türk Psikiyatri Dizini, Eylül 2004, s. 71-76.

ÖZDEMİR Ali Murat, ÖZDEMİR Gamze Yücesan, “Küresel Kapitalizmde Çocuk Emeğinin Ekonomi Politikası: Çocuk İşçilerin “Oyun” Hakkı Var mıdır?”, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi. Sa:23, Temmuz-Ağustos-Eylül 2005, s. 8-15.

ÖZDEMİR Serap, “Haklarımız: Küçük Emekçilerin Hakları,” Petrol-İş Kadın Dergisi, Sa: 17, Aralık 2005, s. 24.

ÖZŞUCA Şerife Türcan, “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti”, Kamu-İş Dergisi. C. 7, Sa: 2, 2003, s. 227-237.

PEKER,Mümtaz “Çocuk Emeği Çocuk İstihdamı Üzerine Bir Deneme”, Çalışma Ortamı Dergisi. Sa: 53, Kasım-Aralık 2000, s. 1-2.

PEKMEZCİ Turan, Cemalettin DEMİRELİ, “Esnek Üretim Sistemleri: Esnek Üretim Sistemlerinin Tekstil İşletmelerinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. C. 6, Sa: 1, 2005, s. 131-146.

RAY Ranjan, “Child Labor, Child Schooling, and Their Interaction with Adult Labor: Empirical Evidence for Peru and Pakistan”, The World Bank Economic Review. Vol. 14, No.2, May 2000, s. 347-367.

ROGERS Carol Ann, Kenneth SWINNERTON A., “A Theory of Exploitative Child Labor”, Oxford Economic Papers. Vol. 60, No. 1, January 2008.

ROSATI Furio Camillo, ROSSI Mariacristina, “Children’s Working Hours and School Enrollment: Evidence From Pakistan and Nicaragua”, The World Bank Economic Review. Vol. 17, No. 2, s. 283-295.

RWG-CL, Improving Action-Oriented Research On The Worst Forms Of Child Labour: Proceedings of Asian Regional Workshop, 8-10 December 1999, Bangkok,

Thiland and Resourca Materials. Regional Working Group on Child Labour (RWG-CL), Bangkok, 2000.

SARAÇ Ali, “Dünya’da ve Türkiye’de Çalışan Çocuklar”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Haber Bülteni. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Sa: 1, Ocak 1997.

SARİEROĞLU Jülide, “Çocuk İşçiliği İle Mücadele”, Çelik-İş Aylık Sendika Dergisi. Yıl: 6, Sa: 23, Ankara, Mart 2008, s. 36-43.

SARIOĞLU Halil İbrahim, “Değişim, Toplu Sözleşme Düzeni ve Yasalarla Esneklik”, Çimento İşveren Dergisi. C. 16, Sa: 2, Ankara, Mart 2002, s. 33-44.

SATZ Debra, “Child Labor: A Normative Perspective”, The World Bank Economic Review. Vol. 17, No. 2, s. 297-309.

Save the Children, Save the Children Protecting Children in a Time of Crisis. Annual Report, 2008.

SCHMID Jeanette, “Quo Vadis? Trends in South African Child Welfare Policies”, International Social Work. Vol. 50, No. 4, 2007, s. 500-514.

SEN Amartya, Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. Oxford University Press, USA, January 1983.

SENEMOĞLU Nuray, “Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları”, Milli Eğitim Dergisi. MEB Yayınları, Ankara, Temmuz-Eylül 2001.

SEZGİN İlhan, “Türkiye ve AB Ülkelerinde Çıraklık Öğretimi, Sorunları ve Gelişmeler”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 289-302.

SUNAL Onur, “5-6 Şubat ‘07 Paris Konferansı ve Çocuk Askerler”, Çalışma Ortamı. Fişek Enstitüsü, Sa: 91, Mart-Nisan 2007, s. 6-7.

ŞENKAL Abdülkadir, “Sivil Toplum ve Sosyal Sermaye: Sosyal Politikaya Dayalı Alternatif Kalkınma Modeli Arayışları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. C. 55, Sa: 1, İstanbul, 2005.

ŞENSES Fikret, Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk. İletişim Yayınları, No. 770, İstanbul, 2003.

ŞİŞMAN Yener, “ Sosyal Politika Açısından Türkiye’de Çocuk ve Genç İşgücü”, Kamu-İş Dergisi. C. 7, Sa: 2, 2003, s. 477-509.

TALAS Cahit, Toplumsal Politika. İmge Kitapevi Yayınları, No. 14, Ankara, 1990.

TANER Yasemen, GÖKLER Bahar, “Çocuk İstismarı ve İhmali: Psikiyatrik Yönler”, Hacettepe Tıp Dergisi. Ankara, 2004, 82-86.

TAŞ Ayşe KARADUMAN, BAKIR M. Akif, ATAÖV Anlı, “İç Göçün Çocuk İstihdamına Etkisi”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 411-434.

TEKKANAT Bünyamin, “Çalışan Çocuklar Sorunları ve Çözüm Yolları”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Haber Bülteni. Sa. 3, Temmuz, 1997.

TEMİZ Hasan Ejder, “Dünya’da Kronik **Yoksulluk** ve Önleme Stratejileri”, Çalışma ve Toplum. Sa: 17, 2008/2, İstanbul, 2008, s. 61-100.

TEMİZ Hasan Ejder, Küreselleşmenin **Sosyal** Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri. Genel-İş Matbaası, İzmir, 2004.

TINAR Mustafa Yaşar, Çalışma Psikolojisi. Nejdet BÜKEY Matbaası, İzmir, Temmuz 1996.

TİSK, **Dünya’da** ve Türkiye’de Çalışan Çocuklar. Yayın No. 281, TŞOF Trafik Matbaacılık, Ankara, Haziran 2007.

TİSK, Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları. Tisk Yayınları, No. 171, Ankara, 1997.

TÜİK, Çalışan Çocuklar - Working Child **2006**. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Matbaası, Ankara, Ekim 2007.

TÜİK, Türkiye’de Çalışan Çocuklar 1999. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Ankara, Mayıs, 2001.

TÜRK-İŞ, Çalışan Çocuklar (Türkiye’de ve Dünyada Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış). Ankara, 1994.

TÜRK-İŞ, Çocuk İşçiliğine Hayır, Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleriyle Mücadele 182 Sayılı ILO Sözleşmesi. Ankara, 2000.

U.S. Department of Labor, 2006 Findings on the Worst Forms of Child Labor. U.S. Department of Labor’s Bureau of International Labor Affairs, 2006.

U.S. Department of Labor, Advancing the Campaign Against Child Labor. **Vol. 2**, 2002.

U.S. Department of Labor, Advancing the Campaign Against Child Labor. **Vol. 3**, 2004.

U.S. Department of Labor, The U.S. Department of Labor’s 2003 Findings: On the Worst Forms of Child Labor. Bureau of International Labor Affairs Report, Washington, 2004.

U.S. Department of Labour, “By the Sweat & Toil of Children. Vol. V, 1998.

UÇÖ, Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali Ünite 1 Sorun. (Çev. Metin ÇULHAOĞLU), Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇO), Kariyer Matbaacılık, Ankara, 2001.

UÇÖ, Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali Ünite 1 Sorun. (Çev. Metin ÇULHAOĞLU), Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇO), Kariyer Matbaacılık, Ankara, 200145-60.

UÇÖ, Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali Ünite 2 Sorun. (Çev. Metin ÇULHAOĞLU) Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇO), Kariyer Matbaacılık, Ankara, 2001.

UNICEF, Dünya Çocuklarının Durumu 2006: Dışlanan ve Görülmeyen. UNICEF Yayınları, Ankara, 2006.

UNICEF, Dünya Çocuklarının Durumu. Ankara, 2004.

UNICEF, South Asia in Action: Preventing and Responding to Child Trafficking: Summary Report. UNICEF Innocenti Research Centre, August, 2008.

WALKER Robert, “The Dynamics of Poverty and Social Exclusion”, Beyond the Threshold: the Measurement and Analysis of Social Exclusion. The Policy Press, U.K., 1995, s. 102-129

YAŞAN Aziz, GÜRGEN Faruk, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Ergenlerde Uçucu Madde Kullanım Özellikleri”, Bağlılık Dergisi. C. 5, Sa: 2, 2004, s. 77-83.

YAZMAN İrfan, “Bir Meslek Eğitimi Modeli Olarak Çıraklık veya Gelenekten Geleceğe Meslek Eğitimi”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri Mayıs 2001. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, Mart 2002, s. 277-288.

YILDIRAN Güzver, “Yaşananlar, Yönelimler ve Eğitim”, Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi. C. 19 (2), İstanbul, 2002, s. 61-80.

YILDIZ Özkan, “Çalışan Çocuklar: “Sorun” mu? “Çözüm” mü?”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 6, Sa: 2, 2007, s. 57-66.

YILMAZ Gonca, İŞİTEN Nüket, ERTAN Ülker, ÖNER Ayşe, “Bir Çocuk İstismarı Vakası”, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi. C. 46, Sa: 4, Ankara, 2003, s. 295-298.

ZENGİNGÖNÜL Oğul, “Sosyal Politika-**Esnek** Çalışma Biçimleri Paradoksunda Avrupa Birliği Örneği”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası, C. 5, Sa: 4, 2003, s. 157-171.

ZENGİNGÖNÜL Oğul, Küreselleşme, Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde. Adres Yayınları, Ankara, Eylül 2004.

YARARLANILAN DİĞER KAYNAKLAR

AKSOY E., ÇETİN G., İNANICI M., POLAT O., SÖZEN Ş., YAVUZ, F. Çocuk İstismarı ve İhmali. <http://www.ttb.org.tr/eweb/adli/7.html>, (12.02.2009).

ALP Elçin Aykaç, SUNAL Seçkin, “Sosyal Devlet” Çerçevesinde Çocuk İstihdamı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. Türkiye Ekonomisinin Sorunları Sempozyumu Dizisi - 2, Hukuksal Düzenlemelerin İstihdam Politikaları Üzerindeki Etkileri. <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/5.pdf>, (03.05.2009).

BİLİR Ertuğrul, Esnek Üretim, **İşçi** Sağlığı ve Güvenliği. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=16948,(06.12.2008).

BİLİR Nazmi, Çalışma Hayatında Bir **Risk** Grubu: Genç Çalışanlar (Çalışan Gençlik).http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/NHDRTR2008/NHDR_BP_Nazmi_Bilir_doc2.pdf,(01.12.2008)

BİRİNCİ Necat, http://ogm.meb.gov.tr/gos_genelge.asp?alno=13, (25.02.2009).

Birleşik Metal-İş Sendikası, Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar. <http://metalworkers.tripod.com/yayin/esnek1.htm>, (07.07.2009).

CHP, Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi ve Genç İşgücünün Korunması. <http://www.chp.org.tr/trapor/emek7.htm> , (24.04.2001).

Council of Europe, European Social Charter, Turin,1961. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/035.htm>, (02.06.2009).

ÇAKAR Yıldırım, “Ülkemizde Çocuk İstihdamı, Eğitimi ve Çözüm Önerileri”. 3. Uluslararası İş Sağlığı ve Güvenliği Bölgesel Konferansı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Genel Müdürlüğü, 13-15 Ekim, 2003,

http://www.mmo.org.tr/resimler/ekler/6ba9f2a6976570b_ek.pdf?dergi=56, (16-03-2009).

DİKBAYIR Gülfer, DAYIOĞLU Meltem, BAKIR Akif, Gelirin Çocuk İstihdamı Üzerinde Etkisi. http://www.die.gov.tr/tkba/paper3_3.pdf , (11.11.2008).

EFERE Prince, Poverty & Redistribution of Wealth.

<http://www.paulsrichards.com/wp-content/uploads/2007/03/bsup-poverty-and-redistribution-of-wealth.pdf>, (09.11.2007).

ESKİOĞLU Faruk, Çocuk İşçiler.

http://www.csgb.gov.tr/calisan_cocuklar/haberler/baslik/acikgazete.html, (16.02.200).

European Parliament, Charter of Fundamental Rights of the European Union. http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf , (01.06.2009).

EVRENSEL, Uygur Dünyanın Modern Köleleri.

<http://www.evrensel.net/03/01/09/ekonomi.html>, (10.06.2009).

GÜNEŞ Ahmet, “Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet”, History, Historia and Justification.

http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/otam/otam_2005_sayi17/ahmet_gunes.pdf, (02.12.2008).

HAŞİMOĞLU Cemile, A. GÜNDÜZ Samet, GÜNDÜZ Hakan, “İşsizliğin Sonuçları ve İşsizliğe Karşı Çözüm Önerileri”, Bildiriler Kitabı. TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Öğrenci Üye Kurultayı.

http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/1ae47b51f35676b_ek.pdf, s. 106-108, (11.06.2009).

HATMAN Ülkü, Esneklik Kavramı Neyi İfade Ediyor.

http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi131/d131_3537.pdf , (15-02-2009).

ILO, Recommendation Concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour. Recommendation 190.
<http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc87/com-chir.htm>,
(25-11-2008).

ILO, Uluslararası Çalışma Örgütü Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC).
<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/programme/ipecc.htm>,
(12.05.2009).

İKGV, Seks İşçiliğinin Karanlık Yüzü, Çocukların Fuhuş Sektöründe Sömürülmesi.
http://www.ikgv.org/sws_dosyalar/seks_isciliginin_karanlik_yuzu.pdf ,
(20.12.2008).

MÜSİAD, Dış Kaynak Kullanımı (Outsourcing)
<http://www.musiad.org.tr/disIliskiler/detay.asp?haberID=34&dik=7>, (18.02.2009).

OCAKÇI Ayşe, Türkiye’de Çalışan Çocukların Durumu.
<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/turkiyedecalisancocuklar.htm> , (11.10.2008).

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Convention on the Rights of the Child.
<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm> , Geneva, Switzerland, (23.05.2009).

PALAMUT Mehmet E., Gelir Dağılımı ve Milli Ekonomi Modeli.
Milli Ekonomi Modeli.
<http://www.milliekonomimodeli.com/index.php?icerikno=22>, (14.11.2007).

POLAT Oğuz, Savaşta Kullanılan Çocuklar.
http://www.0-18.org/COCUK_GUNDEMI/basyazi/337.htm,(26.03.2009).

Save the Children, “About Us”. <http://www.savethechildren.org/about/> , (24.07.2009).

SUNAL Seçkin, ALP Elçin Aykaç, Türkiye’de Çocuk İstihdamı. <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/RePEc/yil/makaleler/ealp0005.pdf>, (19.05.2009).

ŞAHİN Mehmet, İnsancıl Yüzlü Uyum ve Sosyal Adalet. www.sosyalhizmetuzmani.org/insanciluyumsosyaladalet.doc - , (11-10-2008).

TBMM, Çocukları Sokağa Düşüren Nedenlerle Sokak Çocuklarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Rapor 3. http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/sokak_cocuklari_kom/sokakrapor3.htm , (07.03.2009).

TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları 2006. http://www.TÜİK.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=26&ust_id=8,(15.01.2009).

TÜİK, http://www.TÜİK.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=26&ust_id=8 , (16.11.2008).

TÜRE Uğur, Post-Fordizm ve Esnekliğin Eğitim Hizmet Kolundaki Yansımaları. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=16638, (12-03-2009).

TÜRK-İŞ, Çalışan Çocukların Sorunları ve Çözüm Yolları. http://www.turkis.net/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/Calisan_cocuklarin_Sorunlari_ve_Cozum_yollari.pdf, (19.05.2009).

TÜRK-İŞ, İnsan Onuruna Yakışır İş “Decent Work”. <http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/insanonurunayakisiris2.pdf>, (07.07.2009).

UAÖ: Dünya’nın Utancı Çocuk Askerler.

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=1&ArsivAnaID=31037>,
(02.05.2009).

UNICEF, Çocuk Haklarına Dair Bir Sözleşme.

http://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html, (20.12.2008).

USTA Ramazan, SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standartı ve QFD.

<http://www.qfdturkiye.org/frames/KFG17-Ramazan%20Usta.pdf>, (10.02.2009).

YILDIRAK Nurettin, GÜLÇUBUK Bülent, GÜN Sema, OLHAN Emine, KILIÇ Mehmet, Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1205793629.pdf,
(20.02.2009).

ILO, <http://www.ilo.org/public//english/standards/ipecc/simpoc/index.htm>,
(30-07-2009).